

**ЮРИСДИКЦІЙНИЙ СТАТУС
КИЇВСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ МИТРОПОЛІЇ
У 1686 РОЦІ:
БОГОСЛІВ'Я, КАНОНІЧНЕ ПРАВО
ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ**

*Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України
Інститут історії України НАН України
Український католицький університет
Національний заповідник «Софія Київська»
Київська Православна Богословська Академія
Інститут геополітичного виміру
Відкритий Православний Університет
Святої Софії-Премудрості
Київське Богоявленське Ставропігійне Братство
Фонд пам'яті Блаженнішого митрополита Мефодія*

**Юрисдикційний статус
Київської православної митрополії у 1686 році:
богослів'я, канонічне право
та культурно-історичний контекст**

**Збірник доповідей
наукової конференції**

Київ - 2019

Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контексті / За загальною редакцією проф. О.Сагана – К., 2019. – 127 с.

Збірник містить тексти доповідей учасників міжнародної конференції «Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контекст», яка відбулася 31 січня 2019 р. у Митрополичих палатах Національного заповідника «Софія Київська».

На основі дослідження оригінальних документів і аналізу історичного й суспільно-політичного контексту, що склався в Україні у другій половині XVII ст., учасники конференції розглянули історичні й канонічно-богословські проблемні питання та існуючі версії передачі Київської митрополії з Константинопольського до Московського патріархату, а також показали боротьбу українського духовенства проти встановлення на вітчизняних теренах московських церковних порядків. Цікавими є дослідження ролі окремих особистостей у протидії чи, навпаки, сприянні домінуванню в Україні Московського патріархату.

Збірник буде цікавим для релігієзнавців, істориків, богословів, всіх, хто цікавиться історією православ'я в Україні та суспільно-політичними процесами другої половини XVII століття.

Доповіді друкуються в авторській редакції.

Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради Відділення релігієзнавства
Інституту філософії НАН України
Протокол № 3 від 19 березня 2019 р.

© Автори доповідей
© Інститут геополітичного виміру
© Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ
© Інститут історії України НАНУ
© Український католицький університет
© Київське Богоявленське Ставропігійне
Братство

ЗМІСТ

Передмова

Вступ

Звонська Л. Грамоти Діонісія, патріарха Константинопольського, та Досифея, патріарха Єрусалимського, про передачу Київської митрополії Московському патріархату: грецький текст та зіставний аналіз староросійського і українського перекладу.

Чернухін Є. Тексти, переклади й тлумачення листів і грамот патріарха Діонісія IV стосовно підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату у 1686 році.

Ветошніков К. «Передача» Київської митрополії Московському патріархату у 1686 році: канонічний аналіз.

Лур'є В. Статус Київської митрополії у домовленостях 1686 року.

Кульчинський О. Київська митрополія як окупована територія Вселенського патріархату з 1686 року та міфологеми від «країв північних».

Ластовський В. Приєднання Київської митрополії до Московського патріархату: інтерпретації в історіографії.

Шевченко О. Політичні візії українського духовенства у другій половині XVII століття.

Нікольський Є., Саган О. Анексія Київської митрополії Московським патріархатом у 1686 році: суб'єктивні передумови й наслідки.

Чухліб Т., Євсєва Т. Проекти перетворення Українського Гетьманату XVII-XVIII ст. на спадкову монархію європейського типу: історичні та канонічні особливості (до постановки питання).

Солдатов О. Суперечливості канонічної юрисдикції Московського патріархату в Україні у світлі традиційної доктрини пентархії та особливого статусу Константинопольського патріархату в православному світі.

Ченцова В. Мелетій Охридський і синаїти у Ніжині наприкінці XVII століття

Єпископ Кирило (Михайлюк). Київський митрополит Йосип (Нелюбович-Тукальський) та його протидія московській духовній експансії.

Кот С. Пограбування під грифом «таємно» (митра владики Гедеона та інші церковні реліквії з фондів Всеукраїнського музейного містечка «Києво-Печерська лавра» та Всеукраїнського історичного музею ім.Т.Г.Шевченка, вивезені до Росії у 1930-ті рр.).

Галенко О. Контури України за османським переписом козацьких фортець 1678 року.

Післямова

ПЕРЕДМОВА

Особливістю міжнародної конференції «Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контекст» є той факт, що вона стала можливою завдяки зусиллям передусім громадських організацій. Це засвідчує вихід громадянського суспільства в Україні на новий рівень впливу не лише в царині політичних процесів, але й в дослідженні об'єктивної церковної історії.

Зокрема організаторами конференції виступили: Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України; Інститут геополітичного виміру; Інститут історії України НАН України; Український католицький університет; Національний заповідник «Софія Київська»; Київська Православна Богословська Академія; Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості; Київське Богоявленське Ставропігійне Братство; Фонд пам'яті Блаженнішого митрополита Мефодія.

Учасники конференції працювали в режимі експертного обговорення проблематики, яка, на погляд організаторів, є ключовою у нинішній боротьбі за визнання й сприйняття наданого православним українцям Томосу широким загалом віруючих як в Україні, так і за її кордонами. Без належної й об'єктивної оцінки того, що сталося у 1683-1690-х роках (проблема зміни юрисдикції Київської митрополії – це проблема не одного року) нам не зрозуміти сутність нинішніх проблем із юрисдикційним самовизначенням українців. Адже після отримання Томосу, здавалося б, православні українці мали б мати однозначну позицію на користь автокефальних устремлінь. Проте ми маємо відносно повільну динаміку переходів. Це лише зайвий раз підкреслює той факт, що історія, без належної оцінки першопричин подій, має властивість повертати старі смисли, але уже в новому контексті. Це особливо важливо у випадку, коли є проблема не покараних або хоча б не оцінених належним чином злочинів. У нашому випадку йдеться передусім про порушення канонів і церковних клятв та симонію.

Незважаючи на невелику кількість учасників та відносно вузький формат тематики (що й передбачав статус експертної конференції), виступи учасників, завдяки стрім-трансляції, у перший же день переглянули понад 1,2 тисячі осіб. Ця цифра свідчить як про актуальність теми, яка була запропонована організаторами, так і про високий рівень доповідей.

ВідеOVERсію конференції можна переглянути на ютуб:

- пленарне засідання: <https://www.youtube.com/watch?v=9tXMQvMRgDk>
- перша секція: https://www.youtube.com/watch?v=2nRv_wa9IY4
- друга секція: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLh2WSbc06YhiXyprVYrMrLwmpVMz6Wunx>

ВСТУП

Проблема зміни юрисдикції Київській митрополії і потрапляння її у склад Московської патріархії має різні аспекти аналізу: геополітичний, історико-церковний, богословський, історичний, внутрішньополітичний, військовий, економічний, філологічний, етнічний, світоглядний, особистісний та інші. Для повного розкриття проблематики потрібні десятки конференцій та томи наукових досліджень. Конференцію, яка відбулася 31.01.2019 року у Митрополичих палатах Софії Київської, вважаємо важливим кроком у поступі науковців і богословів до написання об'єктивної історії православ'я в Україні.

Звичайно, далеко не всі аспекти проблематики було розглянуто. Проте, на наш погляд, доповідачам і дискусантам вдалося показати об'єктивне історичне та політичне тло, на фоні якого розгорталися події із захоплення Київської митрополії, а також головні тенденції, що супроводжували цей процес: хибний переклад і, на основі нього – тенденційне витлумачення ключових документів; підкуп і політичний тиск московських світських та церковних можновладців; намагання ключових осіб політичного й церковного істеблішменту тодішньої України вислужитися перед московитською владою і отримати особистісні привілеї тощо.

Багатьма аспектами встановлені на конференції факти та витрактування подій 1686 року збігаються з оцінками Константинопольського патріархату. Зокрема рішеннями Священного Синоду Вселенської патріархії від 11 жовтня 2018 р., де було вчергове підтверджено, що Київська митрополія була не канонічним чином відібрана від Материнської Церкви, якою для українців завжди була Константинопольська православна Церква. На сайті «Orthodoxia.info» представниками патріархії було також опубліковано документи, що засвідчують незаконність і неканонічність перебування Московської патріархії на теренах України.¹

Вселенський патріарх Варфоломій також має чітку й однозначну позицію з приводу того, що ж відбулося у другій половині XVII ст. із Київською митрополією. Зокрема на два питання із означеної проблематики від сербського кореспондента часопису «Політика» (Сербія) Ж.Ракочевича патріарх Варфоломій відповів наступне:²

Ж.Ракочевич: Нещодавно Вселенський патріархат опублікував документи, з яких випливає, що рішенням 1686 р. тодішня Церква Константинополя не передавала територію теперішньої України Московському патріархату, а лише дала право

¹ Див.: <http://orthodoxia.info/news/wp-content/uploads/2018/09/final-oukraniko-1.pdf> Український переклад див.: <https://www.kpba.edu.ua/publikatsii/all-news/news/2638-jk.html> Зокрема у вступі до цих документів зазначено: «Вселенський Патріархат вважає доречним нагадати всю історичну і канонічну правду про взаємини Константинопольської Церкви з Церквою України, про що свідчать збережені офіційні документи, які, на жаль, або ігноруються, або свідомо приховуються зі зрозумілих міркувань» ... «На цьому дослідженні базується вся аргументація Вселенського Патріархату, за допомогою якої спростовуються всі звинувачення Москви проти Константинополя про «вторгнення» в її канонічні епархії. За допомогою цього дослідження, особливо з оригінальною листування, яке оприлюднюється уперше, Вселенський Патріархат підтверджує його канонічну і правову юрисдикцію в Україні та водночас доводить, що Московський Патріархат порушив правила Патріаршого і Синодального Акта 1686 р. Вселенського Патріархату, порушення яких Вселенський Патріархат через важкі умови, за яких діяв, змушений був терпіти та мовчати, але ніколи не забував і не пробачав».

² Див.: «Я – не «східний папа». Інтерв'ю із Константинопольським патріархом Варфоломієм // РІСУ. – 28.02.2019 / https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/74893 Переклад з: «Нисам «источни папа» / Политика. – 21.02.2019 / <http://www.politika.rs/articles/details/423274>

висвячення Київського митрополита. Той документ став справжнім відкриттям, оскільки вперше було озвучено хоча б якийсь канонічний аргумент Константинополя. В українському конфлікті виникає питання: чи той факт, що Москва ніколи не отримувала Томос у зв'язку з Україною, може замінити 300 років пастирської опіки Московського патріархату над цією країною?

Патріарх Варфоломій: Фактом є те, що не існує якогось канонічного тексту, тобто якогось патріаршого томосу або якогось патріаршого і синодального акту, яким Київська митрополія передавалася би Московському патріархату. Документи є більш ніж зрозумілими, а листи патріарха Діонісія, надіслані 1686 року, не можуть бути зрозумілішими. Вони не лише не передають Київську митрополію Московському патріархату, але, більше того, визначають основною передумовою [опіки над Київською митрополією], що кожен київський предстоятель продовжує згадувати Константинопольського патріарха як свого канонічного очільника. Той, хто має базові еклезіологічні (церковні) і канонічні знання, зрозуміє, що Київська митрополія не могла бути передана Московському патріархату, якщо Київський митрополит мав і надалі згадувати Константинопольського патріарха.

На жаль, Московський патріархат в односторонньому порядку порушив цю угоду. Він змусив припинити згадування Константинопольського патріарха, бо знав, що це є видимим знаком канонічної юрисдикційної належності Київської митрополії до Константинополя. Також відомо, що перед появою листів патріарха Діонісія наші «російські брати» намагалися хіротонізувати Київських митрополитів, але кожного разу вони наражалися на [негативну] реакцію духовенства і народу Малоросії, який ні за що не хотів підпорядковуватися Москві. Більше того, патріарх Московський Никон (1652–1658) антиканонічно присвоїв собі титул патріарха Великої і Малої і Білої Русі, що є доказом експансіоністського духу, яким він був одержимий.

Проте, документи 1686 р. не є першими канонічними текстами, котрі оприлюднив Вселенський патріархат, як Ви стверджуєте у своєму питанні. Якщо Ви подивитеся на Томос, яким 1924 р. була надана автокефалія Польській Церкві, ви знайдете у ньому той самий погляд на ситуацію з Київською митрополією. У Томосі Польської Церкви чітко написано, що передача Київської митрополії та її злиття з Московською Церквою було здійснене всупереч канонічним положенням. Це говорить про те, що Вселенський патріархат і через 238 років не переставав вказувати на це антиканонічне захоплення Київської митрополії Московським патріархатом.

Звичайно, ця ситуація тривала понад 300 років, але це не означає, що канонічність відновилася. Не існує такого канону, який би говорив нам, що гріх або антиканонічність з плином часу зцілюються і перетворюються на канонічність. Наскільки нам відомо, «те, що від початку не було дійсним, не може бути утверджено плином часу».

Ж.Ракочевич: Дехто стверджує, що Вселенський патріархат вдерся у чужу церковну область і надав автокефалію. Чи має Константинопольська Церква право чи привілей самовільно втручатися куди хоче, особливо на території інших Церков? Чому, у такому випадку, автокефалія не була надана за домовленістю з іншими церквами?

Патріарх Варфоломій: Виходячи з того, що ми щойно сказали, Ви розумієте, що ми не входили на територію чужої церковної області. Ми поступилися Московському патріарху дозволом на хіротонію Київського митрополита, але і то з конкретними вимогами, яких російська сторона не дотримувалася. Вселенський патріархат ніколи в

своїй історії не здійснював втручань за межі своєї юрисдикції. У нас немає експансіоністських прагнень. Я рекомендую Вам вивчити історію Церкви, починаючи від Четвертого вселенського собору і далі. Ви переконаєтеся, що Церква Константинополя постійно зменшується і звужується. У той же час, прочитайте рішення собору, який зібрався у храмі Богородиці Утішительниці, в Константинополі 1593 року. Цей собор визначив кордони тодішнього новоствореного Московського патріархату. Дослідіть, чи ті кордони, які визначили святі отці, ідентичні сучасним кордонам сестринської Російської Церкви. Отже, тут виникає питання: чи може будь-яка Церква самовільно розширювати свої кордони та ще й за рахунок територій іншої Церкви?

Ми, як Вселенський патріархат, не чинили жодного впливу. Як ми вже сказали, питання України тривало довго. Церква-Матір не раптово вирішила зайнятись якоюсь вигаданою проблемою. Той факт, що декому стала близькою ідея розколу, і вони не були зацікавлені у вирішенні величезної існуючої церковної проблеми, не звільнив нас від відповідальності за її вирішення.

Що стосується надання автокефалії за згодою з іншими Православними Церквами, то цього не відбулося, тому що це не є традицією у нашій Церкві. Всі Томоси про автокефалію, які були надані новоствореним автокефальним Церквам (Росії, Сербії, Румунії, Болгарії, Грузії, Афінам, Варшаві, Тирані та Прешову) були надані Вселенським патріархатом, і цьому не передували ніякі домовленості або переговори на всеправославному рівні. І це дійсно викликає подив, що Церкви, які отримали свої Томоси про автокефалію лише підписом Константинопольського патріарха, зараз запитують, як це можливо, що Вселенський патріархат односторонньо надає Томос про автокефалію Україні. Відповідь є очевидною: таким самим чином і за такою ж процедурою, як він вже надав церковну незалежність іншим новоствореним Церквам.

Уважне прочитання праць, зібраних у даному збірнику, показує суголосність фактологічних викладів і думок учасників конференції з оцінками очільника та Синоду Константинопольського патріархату.

**ГРАМОТИ ДІОНІСІЯ, ПАТРІАРХА КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО, ТА ДОСИФЕЯ,
ПАТРІАРХА ЄРУСАЛИМСЬКОГО, ПРО ПЕРЕДАЧУ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ
МОСКОВСЬКОМУ ПАТРІАРХАТУ: ГРЕЦЬКИЙ ТЕКСТ ТА ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ
СТАРОРОСІЙСЬКОГО І УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ**

З точки зору сьогоденних подій і отриманого Православною Церквою України Томосу про автокефалію, грамоти патріарха Константинопольського Діонісія та патріарха Єрусалимського Досифея від 1686 р. про передачу Київської митрополії Московському патріархату, видаються давно минулими подіями, спростованими самою історією. Але потрібно було пройти шлях у 333 роки, щоб зрозуміти ті спекулятивні перекичення і перетлумачення букви і смислу цих грамот упродовж такого тривалого часу.

Аналізуючи тексти цих доленосних в історії нашої Церкви документів, навіть більше, працюючи над їх перекладом українською мовою, можна чітко сказати про нелегітимність і порушення церковно-правових норм з боку Московського патріархату щодо повного підпорядкування Київської митрополії. Дослідження богословського і церковно-правового дискурсу грамот, палеографічний аналіз документів, а основне – адекватний переклад грецького тексту засвідчують як певні лексико-семантичні розбіжності грецького тексту і російського перекладу (які можна розглядати як *lapsus translationis*, так і *lapsus sensus*), так і свідомі перекичення юрисдикційного статусу Київської митрополії за цими документами (і це навіть при правильному прочитанні і перекладі староросійською мовою!). Міфологізація свідомості українського і російського соціуму, яка тривала 333 роки, тільки поволі починає розвіюватися. А зміна церковно-правової парадигми в Україні дають можливість незаангажовано подивитися як культурно-історичний контекст тих подій, так і безпосередньо на оригінальний текст та переклад цих грамот.

Певною мірою, навіть староросійський переклад засвідчує правовий статус цих грамот, так званих ἐκδόσεως ὑράμνα «грамот видання» (навіть, як там перекладено, «писем»), який засвідчує:

- 1) тимчасовість уступки Константинопольського патріархату (τρόπῳ συγκαταβατικῶ – **через *поблажливість***),
- 2) з огляду на посталу необхідність і на час дії цих причин (ἡνίκα παρεμλέσῃ χρεία – **коли постане потреба**),
- 3) даючи цей ἄδεια – **дозвіл** (а не так, як передано в староросійському перекладі – *волю*) патріарху Московському висвячувати митрополита Київського,
- 4) в силу ікономії, а не акривії (διδόντος οἰκονομικῶς ἐκείνῳ τὴν τοιαύτην ἄδειαν – **надаючи йому цей дозвіл через ікономію**),
- 5) залишаючи при цьому верховенство Константинопольського патріарха над Київською митрополією (ὡὰ εἶναι ἐπαρχία μὲν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως – **нехай єпархія перебуває в Константинопольського патріарха**);

* Доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики Інституту філології КНУ ім.Т.Шевченка, професор Київської Православної Богословської Академії.

- 6) згадуючи ім'я Константинопольського патріарха першим у диптиху (ήνίκα ὁ Μητροπολίτης Κιόβου ἱερουργών εἶη τὴν ἀναίμακτον καὶ θεῖαν μυσταγωγίαν ἐν τῇ παροικίᾳ ταύτῃ, μνημονεύοι ἐν πρώτοις τοῦ σεβασμίου ονόματος τοῦ παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου – *коли митрополит Київський буде здійснювати безкровну і Божественну літургію в цій єпархії, то нехай згадує серед перших шановане ім'я всесвятішого Вселенського патріарха*).
- 7) а лише потім Московського патріарха (ἔπειτα τοῦ π(α)τριάρχου Μοσχοβί(ας) ὡς γέροντος αὐτοῦ – *а потому – патріарха Московського, як свого старця*).

Тому звернімося до першоджерел, тобто до грецького тексту цих документів, і неупереджено, за Тацитом, «sine ira et studio» (*без гніву і пристрасті*) проаналізуємо оригінал та староросійський та український переклади. У фрагментах грамот поняття та цитати, які засвідчують різні юрисдикційні інтенції і правові наслідки, виділено нами напівжирним шрифтом.

Звернімося до Грамоти патріарха Константинопольського Діонісія до царів Івана і Петра Олексійовичів та царівни Софії Олексіївни (9 травня 1686 р.), де поняття «дозвіл» (ἄδεια) у староросійському тексті перетлумачено в іншу правову площину перекладом «**воля**»: ὁ μακαριώτατος Πατριάρχης Μοσχοβίας καὶ πάσης Ῥωσσίας κύρ Ἰωακείμ, ὁ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὸς καὶ περιπόθητος ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς τῆς ἡμῶν μετριότητος **ἔχη ἐπ'ἀδείας** χειροτονεῖν Κιόβου Μητροπολίτην – *блаженніший патріарх Московський і всієї Русі, кир Іоаким, у Святому Дусі улюблений і жаданий брат, і співслужитель нашої мірності має за дозволом висвячувати Київського митрополита* (пор. *блаженнѣйшій патріархъ Московскій и всея Россіи киръ Іоакимъ, иже во Святомъ Дусѣ возлюбленный и возжеленный братъ и сослужитель нашего умѣренія, да имѣетъ волю хиротонисати Кіевскаго митрополита*).

Аналогічно маємо й в тексті грамоти патріарха Константинопольського Діонісія до патріарха Московського (9 червня 1686 р.): **δοθῆναι ἄδειαν** τῷ μακαριωτάτῳ π(α)τριάρχῃ ||9 Μοσχοβίας χειροτονεῖν μ(η)τροπολίτην Κιόβου – *надати дозвіл блаженнішому патріарху Московському висвячувати митрополита Київського* (пор. *давати волю блаженнѣйшему Патріарху Московскому хиротонисати Митрополита Кіевскаго*).

Про те, що при передачі Київської митрополії Московському патріарху залишається верховенство Константинопольського патріарха чітко і однозначно засвідчують тексти всіх трьох грамот:

Діонісія, патріарха Константинопольського, до царів Івана і Петра Олексійовичів та царівни Софії Олексіївни: ήνίκα ὁ Μητροπολίτης Κιόβου ἱερουργών εἶη τὴν ἀναίμακτον καὶ θεῖαν μυσταγωγίαν ἐν τῇ παροικίᾳ ταύτῃ, **μνημονεύοι ἐν πρώτοις τοῦ σεβασμίου ονόματος τοῦ παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου**, ὡς ἐξ αὐτοῦ πάντα τὰ ἀγαθὰ εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα διαδιδόμενα, καὶ πηγὴ πάντων ὧν, καὶ τρόπῳ συγκαταβατικῶ χρωμένῃ διὰ τὰς ῥηθείσας αἰτίας, καὶ παρατιθεμένη εἰς τὸν θρόνον τοῦ Πατριάρχου Μοσχοβίας τὴν ταύτης ὑποταγὴν, **ἔπειτα τῷ Πατριάρχου Μοσχοβίας** – *коли митрополит Київський буде здійснювати безкровну і Божественну літургію в цій єпархії, то нехай згадує серед перших шановане ім'я всесвятішого Вселенського патріарха, як такого, від якого блага на всі кінці вселенної поширюються і який є джерелом усього, і який через вказані причини виявив поблажливість, і поклав на патріарха Московського підлеглисть цієї [митрополії], а вже потім [слід*

згадувати] патріарха Московського (пор. *егда митрополитъ Кіевскій, дѣйствуяъ безкровную и божественную литургію в той епархіи, да воспоминаетъ в первыхъ пречестное имя святѣйшаго вселенскаго патріарха, понеже отъ него вся благая в концы вселенныя подаваються, и істочникъ всѣмъ сушь и образомъ снисходительскимъ употребляйся ради преждереченныхъ винъ и полагающа на престоль патріарха Московскаго сего покорство, потомъ патріарха Московскаго*);

Грамота Діонісія, патріарха Константинопольського, до патріарха Московського :
Ἦνικά δὲ ἐκτελῶν εἶη ||13 ὁ μ(η)τροπολίτης οὗτος Κιόβου ἐν τῇ παροικίᾳ ταύτῃ τὴν θεῖαν κ(αὶ) ἱερὰν κ(αὶ) ἀναί||14μακτον θυσίαν, **μνημονεύση ἐν πρώτοις τοῦ σεβασμίου ὀνόματος τοῦ οἰκουμενικοῦ ||15 π(α)τριάρχου**, ὡς ὄντος πηγὴ κ(αὶ) ἀρχὴ κ(αὶ) ὑπερκειμένου πάντων τῶν πανταχοῦ πα||16ροικιῶν τε κ(αὶ) ἐπαρχιῶν, **ἔπειτα τοῦ π(α)τριάρχου Μοσχοβί(ας) ὡς γέροντος αὐτοῦ**, ||17 μηδενὸς κατὰ τοῦτο ἐναντιουμένου ἢ ἀντιλέγοντος τὸ παράπαν⁴⁸, ὡς εὐλόγως κ(αὶ) ||18 δικαίως γεγονός – *Коли ж той митрополит Київський в тій епархії буде звершувати Божественну і священну безкровну жертву, то нехай згадує в перших шановане ім'я Вселенського Патріарха, який є джерелом і початком, що височить скрізь над усіма парафіями та епархіями, а потому – патріарха Московського, як свого старця, за умов, що ніхто цьому не буде протидіяти чи суперечити, позаяк воно є благословенним і справедливим* (пор. *Когда же совершаетъ Митрополитъ сей Кіевскій въ сей Епархіи Божественную и священную безкровную жертву, да споминаетъ впервыхъ пречестное имя Вселенскаго Патріарха, яко сушь источнику и началу и предвосходящу всѣхъ, иже повсюду приселеніи и Епархіи, потомъ Патріарха Московскаго, якоже сшарѣйшаго своего, никому въ томъ противящуся или прекословящу ни въ чесомъ, якоже благословно и праведно бывшу*);

Грамота Досифея, патріарха Єрусалимського, до царів Іоана і Петра Олексійовичів (квітень 1686 р.), найчіткіше проявляє юрисдикційний статус Київської митрополії, яка перебуває у Константинополя і для якої Московський патріарх є лише намісником Вселенського патріарха:

μόνον νὰ μνημονεύῃ⁵ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, κ(αὶ) νὰ εἶναι ἐπαρχία μὲν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιτροπουμένη δὲ παρὰ ||⁶ τοῦ ἀγιωτάτου Π(α)τριάρχου Μοσχοβίας – *лише нехай поминає Константинопольського патріарха, і нехай епархія перебуває [у] Константинопольського патріарха, а святійший патріарх великої Московії буде намісником* (пор. *Токмо да воспоминаетъ Константинополскаго и да будетъ епархія убо Константинополскаго, намѣстничествующая же отъ святѣйшаго патріарха Московскаго*).

Грамота патріарха Досифея, яка є свого роду інвективною рішенню Константинопольського патріарха надати дозвіл Московському патріарху висвячувати митрополита Київського, викриває багато моментів порушення церковних етичних норм та надуманості причин цієї «передачі»:

||¹⁵ Δεύτερον, οὕτω δοκεῖ βέβηλον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ ἐφίεσθαι τῶν ἀλλοτρ(ίω)ν ἐπαρχιῶν τοὺς πρώτους τῶν ἱερέων, ||¹⁶ ὥστε ὅπου τὸν Ἀντιοχείας π(α)τριάρχην, ἀπὸ τῆς Οἰκουμενικῆς τρίτης Συνόδου ὡς βουλόμενος χειροτονεῖν τὸν ||¹⁷ Κύπρου ἀρχιεπίσκοπον σφοδρῶς ἐπιτιμηθῆναι, κ(αὶ) καταψέγει τὸ φίλαυτον αὐτοῦ ὁ χορὸς ἐκεῖνος τῶν ||¹⁸ ἀγίων πατέρ(ων) *По-друге, церква вважає ганебним, щоб перші ієреї добивались чужих епархій, тому на третьому Вселенському соборі так рішуче був засуджений Антиохійський патріарх, який захотів висвятити архієпископа Кіпра, і зібрання*

святих отців затаврувало його самолюбство.

||³² Ἐκτον, μὴ ζητεῖν τοῦτο διὰ χρημάτων, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ τὴν πίστην κ(αὶ) τὴν ὠφέλειαν τῶν πιστῶν, οὐχ ὡς νῦν ὅπου ὁ ||³³ τιμιώτατος πρέσβυς ἐμήνισεν ἡμῖν, ὅτι ἂν δώσομεν γράμμα, δίδοι κ(αὶ) ἔλεος, κ(αὶ) ἂν δὲν δίδωμεν, ||³⁴ οὐ δίδωσι. Κ(αὶ) τοῦ κύρ Διονυσίου ὃς ἐζήτει τὰ χρήματα, ἀπεκρίθη ὁ ἄρχων ὅτι ἔχει μάθημα βασιλικ(όν) ||³⁵ πρῶτον νὰ πάρη τὰ γράμματα, κ(αὶ) ὕστερον νὰ δώκῃ τὰ ἄσπρα. Κ(αὶ) πρέπον εἶναι τῆ ἀποστολικῆ Ἐκκλησί(α)/ ||³⁶ τῆς μεγάλης Μοσχοβίας νὰ ζητῆ ἀπὸ μ(ητέ)ρα τῆς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησί(αν) τὰ πν(ευμα)τικὰ χαρίσματα μὲ ||³⁷ ἄσπρα ; Κ(αὶ) τάχα τὸ γράμμα ἐκεῖνο ὅπου νὰ πάρη ἡ ἐντιμότης τοῦ ἀπὸ τὸν Κων(σταντινου)π(όλεως), κ(αὶ) μὲ τέτοιον τρόπον ||³⁸ τῆς ζητήσεως, καὶ μὲ ἄσπρα, εἶναι δίκαιον, εἶναι γράμμα ἅγιον ; Κ(αὶ) ἂν εἶναι πτωχοὶ κ(αὶ) ἐσυνήθησαν ||³⁹ νὰ πέρνουν (sic) ἄσπρα νὰ δίδουν γράμματα, πρέπον εἶναι τῆ ὑμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ νὰ ζητῆ μὲ τέτοιον ||⁴⁰ τρόπον, τέτοια μεγάλα ζητήματα, τὰ ὅποια ἄμποτες ὁ ἅγιος Θεὸς νὰ τὰ παραβλέψῃ *По-шосте, не вимагати цього за гроші, але лише задля віри і користі вірних, а не так, як сьогодні шановний посол сповістив нам: якщо ми дамо грамоту, то він дасть милостиню, якщо ж не дамо, то не дасть. І коли кур Діонісій запитував про гроші, пан відповів, що має царський наказ спочатку отримати грамоту, а потім видати гроші. І чи личить апостольській церкві великої Московії вимагати від своєї матері – східної церкви духовного дару за гроші? І чи швидко ця грамота від Константинопольського патріарха додала б їй пошани, якщо була б отримана за гроші, то чи була б вона справедливою, чи була б освяченою? Коли убогі й звикли брати гроші, щоб давати грамоти, то чи личить вашій церкві добиватися такого великого дару таким способом, який святий Бог зневажає.*

||⁹ Εἶδὲ ὅτι δουλεύει ἡ Κωνσταντινούπολις τοῖς ἐθνικοῖς, ἀλλὰ περὶπου τὰ ἐπτακόσια ἔτη ἐδούλευεν ἡ ||¹⁰ Ἀντιόχεια τοῖς Ἄραβι, κ(αὶ) ἦν τὸ τρίτον τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἀντιοχείας ὑπὸ τοῖς εὐσεβέσι βασιλεῦσι τῶν ||¹¹ Ῥωμαί(ων), ἀλλ' οὐκ ἔλαβεν ὁ Κωνσταντινουπόλεως οὐδὲ βῆμα ποδὸς ὑπὸ τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἀντιοχεί(ας), ||¹² μάλιστα ἔπεμπον κατ' ἔτος οἱ βασιλεῖς πρέσβεις εἰς τὲ τοὺς σουλτάν(ους) τοῦ Μπαγοτατίου κ(αὶ) τῆς Αἰγύπτου, ||¹³ ἵνα ἔχωσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ εἰρήνην *Можливо, й тому, що Константинополь підвладний язичникам, але близько 700 років була Антіохія під владою арабів, а третина Антиохійської єпархії була під благочестивими грецькими царями, проте Константинопольський патріарх не взяв ні стопи ноги з Антиохійської єпархії, а, навпаки, щороку царі посилали послів до султанів у Багдад і Єгипет, щоб церковні мали мир.*

Грамоти подані трлінгвою за такими джерелами:

- грецький текст:

Грамота Діонісія, патріарха Константинопольського, до царів Івана і Петра Олексійовичів та царівни Софії Олексіївни (9 травня 1686 р.) – Dionysios Carjam RGADA Fond 52 opis 2 N° 669;

Грамота Діонісія, патріарха Константинопольського, до патріарха Московського (9 червня 1686 р.) - МІЕТ/ІПА. № 22. Fol. 202r–203r. ;

Грамота Досифея, патріарха Єрусалимського до царів Іоана і Петра Олексійовичів (квітень 1686 р.) – Ф. 301 (ЦАМ КДА), 405п;

- староросійський текст за АЮЗР, Ч. I, том V:

Грамота Діонісія, патріарха Константинопольського, до царів Івана і Петра Олексійовичів та царівни Софії Олексіївни (9 травня 1686 р.) – XXXIX, с. 166-168;

Грамота Діонісія, патріарха Константинопольського, до патріарха Московського

(9 червня 1686 р.) – ХLI, с. 172-176;

Грамота Досифея, патріарха Єрусалимського до царів Іоана і Петра Олексійовичів (квітень 1686 р.) – XXXV, с.147-157;

- український переклад автора.

<p>Διονύσιος, ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ Ὀικουμενικὸς Πατριάρχης. Γαληνότατοι, κράτιστοι, Θεόστεπτοι, Θεοφρόυρητοι, νικηταὶ τροπαιοῦχοι καὶ ὑπερασπιταὶ τοῦ Χριστιανικοῦ γένους, ἐλέω Θεοῦ Ἀυθένται, Βασιλεῖς, καὶ Μεγάλοι Κνέζιδες, ἐυσεβέστατοι ἀδελφοὶ Κύριοι Κύριοι Ἰωάννη, Πέτρε καὶ Σοφία Ἀλεξιοβίτηδες, πάσης Μεγάλης καὶ Μικρᾶς καὶ Ἄσπρης Ῥωσσίας, καὶ Ἀυτοκράτορες Μοσχοβίας, Βλαντιμιρίου, Κιόβου, Νοβογραδίου, Βασιλεῖς Καζανίου, Βασιλεῖς Ἀστραχανίου, Βασιλεῖς Σμπιρίου, Μεγάλοι Ἀυθένται Πισχοβίου, καὶ Μεγάλοι Κνέζιδες Λίτφας, Σμολέντζκας, Ντεβερίου, Βολινοτζκίου, Πουτοσκίου, Γιργορσκίου, Περμισκίου, Νταντζικίου Μπουγαρίας, καὶ ἄλλων πολλῶν Ἀυθένται, καὶ Μεγάλοι Κνέζιδες τῆς χαμιλῆς γῆς Τζερνιχοζίου, Ῥεζανίου, Πολοτζκίου, Ὀμπτορσκίου, Ῥοστοβίου, Κοντισκίου, Ἱεροσλαβίου, Πελοζερίου, Ἵουντουρίου, Βετορσκίου, Λιθλομσκίου, Μεστησλευσκίου, καὶ παντὸς βορίου μέρους ἐξουσιασταί, καὶ αὐθένται</p>	<p>Письмо Діонисія, патріарха Константинопольскаго, къ царямъ Іоанну и Петру Алексѣевичамъ и царевнѣ Софѣѣ Алексѣевнѣ, съ изъявленіемъ своего согласія на подчиненіе Кіевской митрополіи Московскому патріарху. 1686 г., мая. Діонисій, милостію Божією архієпископъ Константинопольскій, новаго Рима, и вселенскій патріархъ. Тишайшіи, державнѣйшіи, Богомъ вѣнчанніи, Богомъ храниміи, побѣдители і побѣдоносцы и защитители христіанскаго рода, милостію Божією великіе государи, цари и великія князи благочестивѣйшія братія государи, государи Іоаннъ, Петръ и Софія Алевсіевичи, всея великія, и малыя, и бѣлыя Россіи, и самодержцы Московскіе, Кіевскіе, Владимірскіе, Новгородскіе, цари Казанскіе, цари Астраханскіе, цари Сибирскіе, государи Псковскіе и великіе князи Смоленскіе, Тверскіе, Югорскіе, Пермскіе, Вятскіе, Болгарскіе и иныхъ, государи великіе князи Новаграда— низовскіе земли, Черниговскіе, Рязанскіе, Ростовскіе, Ярославскіе, Бѣлоезерскіе, Удорскіе,</p>	<p>Діонисій, милістю Божою, архієпископ Константинополя, нового Риму і Вселенський Патріарх. Найтихіші, найдержавніші, Богом вѣнчані, Богом бережені, переможці, тріумфатори й захисники христіянського роду, милістю Божою самодержці, царі і великі князі, найблагочестивіші браття-володарі, правителі Іван, Петро і Софія Олексійовичі, всієї Великої і Малої, і Білої Росії, і самодержці Московські, Владимирські, Київські, Новгородські, царі Казанські, царі Астраханські, царі Сибірські, великі правителі Псковські і великі князі Литовські, Смоленські, Тверські, Волинські, Подольські, Югорські, Пермські, Данцигські, Булгарські й багатьох інших [земель] правителі, великі князі [Новгорода] нижніх земель, Чернігівські, Рязанські, Полоцькі, Обдорські, Ростовські, Кондінські, Ярославльські, Білозерські, Удорські, Обдорські, Ліфляндські, Мстиславські, і всієї північної землі володарі, правителі землі Іверської,</p>
---	---	--

<p>γῆς Ἰβηρίας, Ταλίνων, Κρουζίνων Βασιλέων καὶ Καλπартίνων, γῆς Τζερκέζων, Ἦγορίου, Κρουζήνων, καὶ ἄλλων πολλῶν ἡγεμόνων καὶ Ἐπαρχιῶν ἀνατολικῶν, δυτικῶν καὶ βορινῶν προδιοικηταὶ καὶ ἐξασιασταὶ, καὶ ἐκ προγόνων νικηταὶ καὶ κληρονόμοι, υἱοὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν ἀγαπητοὶ καὶ ἐκ σπλάγχων περιπόθητοι τῆς Ὑμῶν¹ μετριότητος ἐπεύχομαι τῇ Ὑμῶν ἀγιωτάτῃ καὶ κραταιᾷ Βασιλεῖα χάριν οὐράνιον καὶ σωτήριον ἔλεος παρὰ τῆς ὑπερφύτου καὶ ὑπερουσίου καὶ ἐνιαίας καὶ μακάριας καὶ ζωοποιοῦ καὶ ἀσυγχύτου Τριάδος, ἀφ' ἧς πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ῥῶσιν καὶ εὐεξίαν σώματος, ἀνδρίαν καὶ ἰσχὺν κατὰ πάντων τῶν ἀντικειμένων, γῆρας βαθύτατον, νίκην καὶ τρόπαια κατ' ἐχθρῶν ὄρατῶν τε καὶ ἀοράτων, στερέωσιν ἐπίμονον, καὶ αὐξήσιν τῆς κραταιᾶς καὶ ἀγίας Βασιλείας εἰς διαδοχὰς τοῦ Θεοσώστου καὶ Θεοφρουρήτου Βασιλικῆς Ὑμῶν Γένους. Ἡ Θεία καὶ τελεταρχικὴ παντοδυναμία, εἰ καὶ δίχα μέσων καὶ αἰτίων ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παρήγαγεν, ἀλλ' ὁμως διὰ μέσων καὶ αἰτίων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, οὐ μόνον τὰ κατὰ φύσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ</p>	<p>Обдорскіе, Кондинскіе и всея сѣверныя страны повелители, и государи Иверскіе земли, Карталинскихъ и Грузинскихъ царей, и Кабардинскіе земли, Черкасскихъ и Горскихъ князей; иныхъ многихъ государствъ и земель восточныхъ, и западныхъ, и сѣверныхъ отчичи, и дѣдичи, и обладатели, и отъ прародителей побѣдители и наслѣдники, сыновѣ во Христѣ Іисусѣ Господѣ нашемъ возлюбленни и ізвнутри возжелѣнни нашего умѣренія. Молимся вашему святѣйшему и державнѣйшему царствію благодать небесную и спасителную милость отъ пресвѣтлой, и пресущественной, и единственной, і блаженной, и животворящей, и несмѣсной Троицы, отъ неже всякое даяніе благое і всякъ даръ совершенъ, здравіе и благопребываніе тѣлесное, храбрость и крѣпость на вся супротивныя, старость глубочайшую, побѣды и побѣдителства на враги видимыя и невидимыя, утврженіе непобѣдимое и приращеніе вседержавнѣйшаго и святаго вашего царствія, другъ другопріемное наслѣдничество богохранимаго и богоспасителнаго вашего</p>	<p>Таллінської, царів Грузинських і Кабардинських, землі Черкеської, Горської, Грузинської й інших багатьох керманичів і областей східних, західних і північних, очільники і володарі, і від предків переможці і спадкоємці, улюблені в Ісусі Христі Господі нашому, і сердечно жадані сини нашої Мірності. Бажаю небесної благодаті і милості спасіння для вашого святішого і могутнього царства від Пресвітлої, і Надсутнісної, і Єдиної, і Блаженної, і Животворчої, і Незлитної Трійці, від якої всяке подання - благо і кожний дар досконалий; сили і здоров'я тілесного, мужності і стійкості проти всіх супротивників, старості найглибшої, перемоги і здобутків у боротьбі з усіма ворогами видимими і невидимими, постійного укріплення і розширення вашого державного і святого царства для нащадків Богом спасеного і Богом береженого царського Вашого роду. Божественна і досконала всемогутність, хоча й без засобів і причин, усе привела з небуття до буття, одначе, часто засобами й причинами не лише згідно з природою, а й</p>
--	--	--

¹ Sic.

<p>ὑπερφυῆ κατεργάζεται· ὄθεν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀπὸ τοῦ παγκοσμίου κατακλυσμοῦ ἐν τῇ κιβωτῷ περιέσωσε ναυτικῆ παραδόξῳ ναυαρχούντος τοῦ Νῶε· καὶ τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διεβίβασε καινῆ στρατηγία στρατηγούντος Μωσέως· καὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ ἐχόρτασεν ἀφειδέσι χερσὶ σιτοδοτούντος Ἰωσήφ, καὶ μυρία ἄλλα δι' αἰτίων ὀργανικῶν, κατὰ τινὰς τῶν ἕξω φιλοσόφων, θαυμασίως ἀπεργάσατο, ὅσα ἡ Θεία Γραφή τρανῶς διαδίδωσιν· οὕτω καὶ νῦν τῆς παροικίας Κιόβου δεινῶς πιεζομένης ὑπὸ ποικίλων περιστάσεων τῆς ποιμαντικῆς διοικήσεως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κυβερνήσεως, ὡς μέσῳ ἐπιτηδείῳ καὶ προσφυεῖ ὀργανῶ ἐν τῇ τρυάνῃ τῆς παναγίας καὶ Ζωοποιοῦ Τριάδος ἐκλεχθέντι τῷ Ὑμετέρῳ ἀσεβᾶστῳ Κράτει ἐχρήσατο· ὄθεν καὶ γράμματα σελτὰ τῆς Ὑμῶν Θεοφρουρήτου Βασιλείας προσηνέχθησαν ἡμῖν, ἐν πρώτοις τὴν εἰρηνικὴν καὶ νικητικὴν Ὑμῶν κατάστασιν ἐξαγγέλλοντα· εἶτα τὸ περὶ τὴν παροικίαν Κιόβου συμβεβηκὸς διατρανούντα, ὅτι δηλαδὴ διὰ τὸ ὑπερβολικὸν τοῦ τόπου διάστημα, καὶ διὰ τὰς μεταξύ τῶν δύο μεγίστων Βασιλειῶν συμβάσας μάχας, οὐκ ἐδόθη ἄδεια παρὰ τῆς Πατριαρχικῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου</p>	<p>царскаго рода. Божественное и совершенно совершающее всеиліе, аще и кромѣ средства і вины отъ небытія въ бытіе вся приведе, но обаче чрезъ средства и вины наипаче не токмо яже по естеству, но и еже паче естества устрояетъ; тѣмъ же и человекское естество, во время всемирнаго потопа в ковчегѣ спасе корабельною предивною хитростію корабленачалствуящу Ною, и народъ Исраилскій чрезъ Чермное море преведе новымъ воеводствомъ воеводствующій Моисей, и домъ Іакова воспита нещадными руками жито дающу Іосифу, і тмами тѣмъ іная дѣла чрезъ дѣйствительные вины, по нѣкихъ внѣшнихъ философѡвъ, предивно устрои, еликая божественное писаніе пространно объявляетъ: сице и нынѣ приселеніе Кіевское, люто утѣсненную будущую отъ многообразныхъ обстояній пастырскаго правленія и церковнаго устроенія, якоже приличествуящимъ средствомъ и угоднымъ орудіемъ, предсмотрѣніемъ всесвятыхъ и животворящія Троицы избраннымъ, вашею предпочтенною державою употребися. Тѣмъ же и грамоты пречесные вашего богохранимаго царствія принесены, в первыхъ мирное и побѣдителное ваше состояніе</p>	<p>надприродно все влаштовує: тому й людський рід був урятований від всесвітнього потопу в ковчезі завдяки неймовірному кораблеводінню Ноя, і народ Ізраїльський перейшов через Червоне море завдяки новому керуванню керманича Мойсея, і дім Якова наситився незаздрісними руками хлібодавця Йосипа, і тисячі інших справ з природних причин, згідно з думкою деяких зовнішніх філософів, дивовижно спричинила, які Святе Письмо ясно передає. Отож і нині, оскільки Київська єпархія перебуває в сильних утисках від різноманітних обставин пастирського управління і церковного врядування, була використана як належний і пригожий засіб, обраний розваженням Всесвятої і Животворчої Трійці, ваша завжди шанована держава. Тому нам були доставлені шановані грамоти вашого Богом береженого царства, котрі, щонайперше, повідомляють про Ваш мирний і переможний стан, далі – виявляють стан Київської єпархії, тобто що через завелику віддаленість місцини, через війни, які відбуваються між двома</p>
--	---	---

<p>μεγαλειότητος χειροτονηθήναι γνήσιον Μητροπολίτην Κιόβου, μετὰ τὸ μῆναι ἀπροστάτευτον τὴν παροικίαν ταύτην κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπικρατήσασαν συνήθειαν, ὡς ὑποκειμένης τούτῳ, καὶ μεινάσης πρὸ χρόνου πολλοῦ ἀποιμάντου, ὁ ἐχθρὸς τῆς εὐσεβοῦς καὶ ὀρθῆς καὶ ἀληθοῦς καὶ ἀγίας καὶ ἀμωμήτου τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρδοδόξων Χριστιανῶν διάβολος δι' ὀργάνων πονηρῶν τῆ ποιίμνη ταύτη ζηζάνια πάμπολλα ἐγκατέσπειρε, καὶ ἀκάνθας ὅτι πλείστας, ὥστε μικροῦ δεῖν καὶ τὸν σῆτον ἐναπέπνιξαν ἄν, ἦτοί τὴν εὐσέβειαν, εἰ μὴ τὸ Ὑμέτερον Βασιλικὸν ὀρθοδοξότατον Κράτος πρὸς ἄμυναν ἐξεγερθεῖν ἄν καὶ ἦτούντο τὴν παροικίαν ταύτην Κιόβου ὑποταχθῆναι ὑπὸ τὸν ἀγιώτατον Πατριαρχικὸν τῆς Μοσκοβίας θρόνον, ὥστε ἠνίκα παρεμπίπτη χρεια χειροτονίας πρόσωπου ἀξίου, τοῦ ἐκλεχθησομένου παρὰ τῶν ὑποκειμένων τῆ Μητροπόλει ταύτη Ἐπισκόπων, Ἀρχιμανδριτῶν, Ἡγουμένων, ἱερέων, ἱερομονάχων, μοναχῶν, ἀρχόντων καὶ λοιπῶν, ἀδεία καὶ προτροπῇ τοῦ κατὰ καιροῦς ἐκεῖσε περιφανεστάτου Χατμάνου, ἔχη ἄδειαν ὁ κατὰ καιροῦς μακαριώτατος Πατριάρχης Μοσχοβίας καὶ πάσης Ῥωσσίας χειροτονεῖν τοῦτον</p>	<p>возвѣщающіе, потомъ еже о приселеніи Кіевскомъ случай объявляющіи, се есть, яко паче мѣрнаго разстоянія мѣста и ради посреди двухъ величайшихъ царствіяхъ случившіяся войны, не дадеся воля отъ патріаршескаго вселенскаго престола величества хиротонисатися искреннему митрополіту Кіевскому, по оставленіи безначалства епархіи сея, по древнему бывшему обычаю, яко подъ началомъ сущу тому и оставшемуся прежде многимъ временемъ безъ пастыря; врагъ благочестивой, и праведной, і истинной, и святой, і непорочной вѣры благочестивыхъ і православныхъ христіанъ, діаволь чрезъ лютая орудія пастырству сему куколи премногія всѣя и терніе множайшее, яко едва пшеница не подавлена бѣ, се есть благочестіе, аще не ваше царское православнѣйшее державство ко отмщенію возбудилося бы и вопросило епархіи сей Кіевской под началомъ быти подъ святѣйшимъ патріаршескимъ Московскимъ престоломъ, яко егда случится нужда хиротоніи достойные особы избранію отъ подлежащихъ митрополіи сея архіепископовъ, архімандритовъ и ігуменовъ, священниковъ, іеромонаховъ, монаховъ,</p>	<p>великими царствами, не було дозволу від величності патріаршого Вселенського Престолу на висвячення істинного митрополита Київського після того, як ця епархія, за пануючим від початків звичаєм йому [Вселенському Престолу] підвладна, залишилася без предстоятеля і перебувала тривалий час без пастиря. Ворог благочестивої і правої, істинної і святої, і непорочної [віри] благочестивих і православних христіан, диявол, лихими засобами посіяв численний кукіль серед цієї пастви і тернії якнайбільші, так що ледь не задушена була пшениця, тобто благочестя, якби Ваша царська найправославніша держава не піднялася для захисту і не попросила передати цю Київську епархію під владу святішого престолу патріарха Московського з тим, коли постане потреба висвячення гідної особи, обраної підлеглими цій митрополії єпископами, архимандритами, ігуменами, ієреями, ієромонахами, монахами, можновладцями та іншими, за дозволом і спонуканням тогочасного найсвітлішого гетьмана, то нехай має дозвіл тогочасний блаженніший</p>
--	---	--

<p>κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διατύπωσιν, καὶ ἀποδεικνῦναι γνήσιον καὶ νόμιμον καὶ κανονικόν Μητροπολίτην Κιόβου μετὰ τῶν αὐτοῦ προνομίων, καὶ ἐγχειρίζειν αὐτῷ τὴν ἐν μεμβράναις λεγομένην πρᾶξιν, ἥτις διαλαμβάνει ῥητῶς ἅπερ ἕκαστος τῶν Ἀρχιερέων ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ ἔχει ἐπ'ἐξουσίας ἐκτελεῖν.</p> <p>Διὸ τῆς ἡμῶν μετριότητος τὴν ὑπόθεσιν συνοδικῶς προβαλούσης, καὶ ταύτην συνδιασκεψαμένης μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν, καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν αὐτῆς ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, οὐ μόνον εὐλογος ἀπεφάνη, καὶ δικαία ἐκρίθη, ἀλλὰ καὶ ἡ πρόνοια, ἣντινα κατεβάλετε, μεγάλως ἐπηνέθη, καὶ ἄκρωσ ἐθαυμαστώθη· περὶ οὗ καὶ γράμματα Πατριαρχικὰ συνοδικὰ ἐξετέθησαν, καὶ εἰς τὸν τῆς μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας κώδικα κατεστρώθησαν, διαλαμβάνοντα ὅτι ὁ μακαριώτατος Πατριάρχης Μοσχολίας καὶ πάσης Ῥωσσίας κύριος Ἰωακείμ, ὁ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὸς καὶ περιπόθητος ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργὸς τῆς ἡμῶν μετριότητος ἔχη ἐπ'ἀδείας χειροτονεῖν Κιόβου Μητροπολίτην, κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διατύπωσιν, ὄντινα ἂν ἐκλέξωσιν οἱ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ</p>	<p>бояровъ и прочихъ, позволеніемъ и увѣщеваніемъ по времени суццу тамо преславнаго гетмана, да имѣеть волю по времени суццу блаженнѣйшій патриархъ Московскій и всея Россія хиротонисати сего по церковному преданію и уставу, и поставити его искренняго и правилнаго и законнаго митрополита Кіевскаго и съ привіліями его, и вручати ему еже въ мевринахъ именуемое дѣяніе, еже объявляетъ писменно: яже кіиждый отъ архіереевъ имѣеть власть въ своей епархіи совершати.</p> <p>Тѣмъ же наше умѣреніе, сіе дѣло соборнѣ предложивше, и тое разсмотрѣвше со иже с нами с преосвященными митрополиты и пречестными иже во Святомъ Дусѣ возлюбленныхъ братій нашихъ и сослужителей, не токмо благодоводно показася и праведно разсудися, но и промысль, егоже предложисте, зѣло похваленъ бѣ и крайнѣ преудивленъ бѣ. О немъже и грамматы патриаршескія соборнѣ изложишася, и в великой христовой церкви кодикъ написаны суть, объявляющыя, яко блаженнѣйшій патриархъ Московскій и всея Россіи киръ Іоакимъ, иже во Святомъ Дусѣ возлюбленный и возжеленный братъ и</p>	<p>патріарх Московський і всієї Русі висвячувати такого за церковним уставом і об'являти істинного і законного, і канонічного митрополита Київського з його привілеями, і вручати йому те, що іменується актом на пергаменті, який оголошує письмово про те, що кожен з архиєреїв має здійснювати владу в своїй єпархії.</p> <p>Тому наша мірність винесла цю справу на соборний розгляд і, розглянувши її разом з нами, преосвященні митрополити і пречесні в Святому Дусі улюблені брати наші і співслужителі, не лише визначили її як благословенну і розсудили як справедливу, але й дуже похвалили і сильно здивувалися піклуванню, що ви його виявили: про що і були видані соборні патріарші грамоти і внесені до книги Великої Христової Церкви, в яких викладено, що блаженніший патріарх Московський і всієї Русі, кир Іоаким, у Святому Дусі улюблений і жаданий брат, і співслужитель нашої мірності має за дозволом висвячувати Київського митрополита, за церковним уставом, якщо його оберуть підлеглі у цій єпархії, згідно з виданою грамотою для підлеглих</p>
---	--	--

<p>ταύτη ὑποκείμενοι, κατὰ τὸ ἐκδοθὲν γράμμα τοῖς ὑποκειμένοις τῇ Κιόβου Ἐπαρχίᾳ, δηλαδή ἔχειν τούτους ἄδειαν ἡνίκα ἐμπίπτη χρεία πρόσωπου, γενησομένου Μητροπολίτου Κιόβου, ἐκλέγειν οὗτοι ὄντινα βούλωνται, καὶ οἱ μετὰ τοῦτον Πατριάρχαι ὁμοίως, καὶ ἡ Μητρόπολις αὕτη Κιόβου ἔστω ὑποκειμένη ὑπὸ τὸν Ἁγιώτατον Πατριαρχικὸν τῆς Μοσχοβίας θρόνον, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντες, ὅ τε ἤδη καὶ ὁ μετὰ τοῦτον, γινώσκωσι γέροντα καὶ προεστῶτα αὐτὸν τὸν κατὰ καιροῦς Πατριάρχην Μοσχοβίας ὡς ὑπ'αὐτοῦ χειροτονούμενοι, ἐνὸς μόνου φυλαττομένου, δηλαδή ἡνίκα ὁ Μητροπολίτης Κιόβου ἱερουργῶν εἶη τὴν ἀναίμακτον καὶ θείαν μυσταγωγίαν ἐν τῇ παροικίᾳ ταύτῃ, μνημονεῦοι ἐν πρώτοις τοῦ σεβασμίου ονόματος τοῦ παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὡς ἐξ αὐτοῦ πάντα τὰ ἀγαθὰ εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα διαδιδόμενα, καὶ πηγὴ πάντων ὧν, καὶ τρόπῳ συγκαταβατικῶ χρωμένη διὰ τὰς ῥηθείσας αἰτίας, καὶ παρατιθεμένη εἰς τὸν θρόνον τοῦ Πατριάρχου Μοσχοβίας τὴν ταύτης ὑποταγήν, ἔπειτα τῷ Πατριάρχου Μοσχοβίας. Δεόμεθα Ὑμῶν τῶν</p>	<p>сослужитель нашего умѣренія, да имѣеть волю хиротонисати Кіевскаго митрополита по церковному уставу, егоже изберуть иже во епархіи сей подлежащїи, по изданной грамотѣ подлежащїи Кіевской епархіи, се есть имѣти имѣ волю, егда случится нужда особѣ быти митрополита Кіевскаго, избрати имѣ, егоже восхощуть и иже по немѣ будущыя патріархи. Симъ же образомъ и митрополія Кіевская сія да будетъ подлежати подѣ святѣйшимъ патріаршескимъ Московскимъ престоломъ. И иже в ней архіерателствующїи, иже нынѣ и но немѣ будущыя, да познавають старѣйшаго і предстоящаго по времени сущаго патріарха Московскаго, яко отъ него хиротонисаемаго, единому токмо сохранену бывшу, се есть, егда митрополить Кіевскій, дѣйствуяй безкровную и божественную литургію в той епархіи, да воспоминаеть в первыхъ пречестное имя святѣйшаго вселенскаго патріарха, понеже отъ него вся благая в концы вселенныя подаваются, и істочникъ всѣмъ сущь и образомъ снисходителскимъ употребляйся ради преждереченныхъ винъ и полагающа на престоль патріарха Московскаго сего покорство, потомъ патріарха</p>	<p>Київської епархії. Тобто, коли постане потреба обирати особу майбутнього митрополита Київського, то вони мають дозвіл обирати того, кого захочуть, і так само наступні за ним патріархи, а ця Київська митрополія нехай буде підлеглою Святішому патріаршому Московському престолу, а її архиереї, нинішній і майбутні, визнають як старця і старшого тогочасного патріарха Московського як такі, що ним висвячені, з єдиним застереженням, а саме: коли митрополит Київський буде здійснювати безкровну і Божественну літургію в цій епархії, то нехай згадує серед перших шановане ім'я всесвятішого Вселенського патріарха, як такого, від якого блага на всі кінці вселенної поширюються і який є джерелом усього, і який через вказані причини виявив поблажливість, і поклав на патріарха Московського підлеглисть цієї [митрополії], а вже потім [слід згадувати] патріарха Московського. Молимо вас, найтихіших і Богом вінчаних великих царів і найправославніших самодержців, щоб з роками не зникла ваша сердечна синівська милостиня, але проявляйте співучасть лагідним серцем і</p>
---	---	--

<p>Γαληνότητων καὶ Θεοστέπτων Μεγάλων Βασιλέων, καὶ Αυτοκρατόρων ὀρθοδοξοτάτων, ὅπως κατ'ἔτος μὴ ἐκλείποι ἢ ἐκ σπλάγχνων ὑϊκῶν ἐλεημοσύνη, ἀλλὰ μετοχετεύετε προσηνῆ τῇ καρδίᾳ καὶ ὄμματι ἰλέω· καὶ ἡμεῖς οὐ διαλείψομεν, ἀλλ'ἔσαεὶ χεῖρας ὑπερεκτεταμένας πρὸς τὸν Ἀρχιποίμενα Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀροῦμεν, ἐκλιπαροῦντες αὐτὸν βραβέυειν τοῖς ὀρθοδοξοτάτοις καὶ Θεοστέπτοις Βασιλεύσιν χάριν οὐράνιον, ὑγιείαν καὶ τελείαν εὐεξίαν, ῥῶσιν ψυχῆς τε ἅμα καὶ σώματος, τρόπαια καὶ νίκας κατ'ἐχθρῶν ὀρατῶν καὶ ἀοράτων, αὔξησιν τῆς μεγίστης Ὑμῶν Βασιλείας, πληθυσμὸν εἰρήνης εἰς τὸ ὑπήκοον, ἀγάπην χριστιανικὴν καὶ ἀδελφικὴν ἀνυπόκριτον μεταξύ Ὑμῶν, διαδοχὴν τοῦ Βασιλικοῦ Ὑμῶν γένους, μέχρις ὅτου ὁ ἥλιος τὸν αὐτοῦ διατρέχει κύκλον, χαρὰν εὐφροσύνην ἀνεκλάλητον, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν αἰώνιον μακαριότητα· ἔτι δὲ συγχώρησιν καὶ Βασιλείαν οὐράνιον τοῖς ἁγιωτάτοις καὶ ἀοιδήμοις Ὑμῶν προπάτορσι, τοῖς ἀπ'ἀρχῆς ταύτης τῆς Βασιλείας ὑπάρξασι. Ταῦτα μὲν, ἡδὲ τρισυπόστατος καὶ ἁγία καὶ ζωαρχικὴ καὶ Βασιλικὴ Τριάς εἶη φύλαξ καὶ ἄρωγός Ὑμῶν ἐν βίῳ παντί. ἀμήν. Ἐν</p>	<p>Московского. Молимъ васъ тишайшихъ и боговѣнчанныхъ царей великихъ и самодержцевъ православнѣйшихъ, дабы по вся годы не оскудѣло изъ благодѣтѣй сыновнихъ милостыня, но отдавайте сладкимъ сердцемъ и милостивымъ окомъ. Мы же не оставимъ, но присно руки простерты ко архипастырю Господу нашему Исусу Христу возносимъ, моляще его подавати православнѣйшимъ и боговѣнчаннымъ царемъ благодать, здравіе и совершенное благое пребываніе и благополучіе вкупѣ душевное и тѣлесное, и побѣдоносительство на враги видимыя и невидимыя, приращеніе величайшого вашего царствія, умноженіе мира, в сожителствѣ любовь христіанскую и братскую нелицемерную среди васъ, другъдругопріемное, наслѣдничество царскаго вашего рода, дондеже солнце истечетъ кругъ свой, радость и веселіе неизреченное, и потомъ вѣчное блаженство, еще же прощеніе святѣйшимъ и приснопамятнымъ вашимъ праотцамъ, иже изначала православнаго царствія сего бывшихъ; сія убо трисоставная же, и святая, и живоначальная, и царствующая Троица да будетъ хранитель и помощникъ вамъ во всемъ житіи, аминь. Въ</p>	<p>милосердным оком, ми ж не полишимо, але завжди здійматимемо руки до Архіпастиря, Господа нашого Исуса Христа, молячись і просячи подавати православнішим і Богом вінчаним царям благодать небесну, здоров'я і досконале благополуччя, міць душевну й тілесну, здобутки й перемоги над ворогами видимими і невидимими, прирощення найбільшого Вашого царства, помноження миру серед підлеглих, любові християнської, братерської і нелицемерної між Вами, спадкоємців Вашому царському роду аж допоки сходитиме сонце, радісті і веселості невимовної, а після цього – вічного блаженства, ще прощення і Царства Небесного святішим і пріснопам'ятним Вашим праотцям, які були від початків цього [вашого] царства. Нехай буде так, а триіпостасна і свята, і живоначальна Троиця нехай буде вам хранителем і помічником Вашим у всьому житті. Аминь. Року Спасителя тисяча шістсот вісімдесят шостого, індікціона дев'ятого, місяця травня. До Бога палкий молитвеник за Ваше найхристиянніше царство і</p>
--	--	--

<p>ἔτει τῷ Σωτηρίῳ χιλιοστῷ ἐξακοσιοστῷ ὄγδοηκοστῷ ἔκτῳ, ἰνδικτιῶνος ἐννάτης, μῆνα Μάϊου. + Πρὸς Θεὸν διάπυρος εὐχέτης τῆς Χριστιανικωτάτης Ὑμῶν Βασιλείας καὶ κατὰ πάντα πνευματικὸς πατήρ καὶ Οἴκουμενικὸς Πατριάρχη</p>	<p>богоспасителномъ лѣтъ 1686, ἰνδικτιона 9, мѣсяца маіа.</p>	<p>в усьому духовний отець і Вселенський Патріарх.</p>
<p>«πραῖξιν», «συνοδικὸν [...] γράμμα» (Fol. 202r) 1 Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ π(α)τριαρχικοῦ κ(αὶ) συνοδικοῦ γράμματος τοῦ δοθέντος 2 τῷ μακαριωτάτῳ π(α)τριάρχει Μοσχοβίας, ἐκδόσεως φημὶ γράμματος ἐπὶ τῷ 3 εἶναι τὴν μ(η)τρόπολιν Κιόβου ὑποκειμ(έν)/ην/ τῷ π(α)τριαρχ(ικῷ) αὐτοῦ θρόνῳ κ(αὶ) χει 4ροτονεῖσθαι τὸν ψηφισθησόμε(εν)/ον/ Κιόβου ὑπ’αὐτοῦ40. 5 † Πάντα, φησὶν ὁ ἀποστολικὸς λόγος, πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω41, εἴτε γ(άρ) πρὸς 6 τούτων ἡμῶν [πραττόντων]42, εἴτε κ(αὶ) λεγόντων, ὁ σκοπὸς ἡμῶν δέον ἐνεργεῖσθαι πρὸς 7 καταρτισμὸν τοῦ πλησίον κ(αὶ) διευθύνεσθαι πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀδελφῶν. Πάν 8τας γὰρ ὁ θεῖος Ἀπόστολος καὶ ἀδελφοὺς καλεῖν οὐ παύε/ται/ κ(αὶ) τῆς διορθώσεως 9 αὐτῶν ἐπιμελούμ(εν)/ος/ οὐκ ἀναβάλλε/ται/, εἰσηγοῦμ(εν)/ος/ τὰ πρὸς σ(ωτη)ρίαν συντείνοντα,</p>	<p>Діонисій, милостію Божією Архієпископъ Константинопольскій Нового Рима и Вселенскій Патріархъ. Вся, глаголетъ Апостольское слово, къ созданію да бывають. Аще дѣлающимъ намъ, или и глаголющимъ, мысли нашей подобашъ дѣйствоватися ко устроенію ближняго и управлятися къ пользѣ братіи; всѣхъ бо божественный Апостоль и братію звати не престаеъ и исправленія ихъ радѣти не отлагаеъ, научая, яже ко спасенію способствують, и возбуждаеъ коегождо не нерадѣти о своемъ обѣщаніи, но неусыпными очесы и внимательными ума устремленіи вложить коемуждо приличествуемъ утѣшеніе: и сице даже донынѣ обѣщанія сего наслѣдники Апостольски пребываху, ихъ же наслѣдничество и нашему умѣренію воспріявшу, предсмотрѣніемъ вся, якоже ему показася, правящу всесильному Богу и соборно предсѣдательствующу</p>	<p>Дійсна копія Патріаршої і синодальної грамоти, даної блаженнішому Патріарху Московському, так званої грамоти «видання», про те, щоби Київській митрополії бути підлеглою його патріаршому престолу і ним висвячувався обраний Київський митрополит. Усе, за словом Апостола, хай буде на розбудову (1 Кор. 14: 26): чи коли ми щось робимо, чи коли говоримо – потрібно, щоб нашою метою була діяльність для вдосконалення ближнього та керування на користь братів. Бо божественний Апостол не припиняє закликати всіх братів до виправлення і невідкладно навчає того, що приводить до спасіння, та нагадує кожному не нехтувати своїми обітницями, але невсипними очима і напруженням розуму надавати кожному належну допомогу. Отже, і донині наступники тієї обітниці по-</p>

<p>κ(αι) 10 ὑπομνήσκει ἕκαστον μὴ ἀμελεῖν τῆς οἰκεί(ας) ἐπαγγελί(ας), ἀλλ'ἀγρύπνοις 11 ὄμμασι, κ(αι) ἀτενέσι νοὸς ὀρμήμασιν ἐμβάλλειν ἐκάστῳ τὴν προσινῆ θερα 12πείαν. Κ(αι) οὕτω μέχρι τουνοῦν οἱ τῆς ἐπαγγελί(ας) ταύτης διάδοχοι ἀποστολικῶς 13 διηγόν, ὧν τὴν διαδοχὴν κ(αι) τῆς ἡμῶν μετρ(ιότητος) κρίμασι, τοῦ τὲ πάντα, ὡς αὐ 14τῶ ἔδοξε, διευθετοῦντος παντοδυναμ(ένου) Θεοῦ, διαδεξαμ(έν)/ης/, κ(αι) συνοδικῶς προ 15καθημένης συνεδριαζούσης αὐτῇ, κ(αι) ἱερωτάτ(ων) συναδελφῶν ἀρχιερέ(ων) γράμ 16ματα σεβάσμια ἐνεφανίσθησαν τῶν γαληνοτάτ(ων), ὀρθοδοξοτάτων κ(αι) θεοστέ 17πτων βασιλέ(ων) κ(αι) μεγάλ(ων) κνέζηδων Μοσχοβί(ας) κυρί(ων) κυρί(ων) ἀδελφῶν Ἰωάννου 18 Ἀλεξιοβίτζη κ(αι) Πέτρου Ἀλεξιοβίτζη κ(αι) αὐτοκράτορ(ων) πάσης Μεγάλης κ(αι) Μικρᾶς 19 κ(αι) Λευκῆς Ῥωσί(ας), πολλῶν τε αὐθεντειῶν κ(αι) γαιῶν ἀνατολικῶν, δυτικῶν κ(αι) βορεί(ων) 20 π(ατ)ρικῶν κ(αι) προπατορικῶν κληρονόμ(ων) κ(αι) ἐξουσιαστῶν, περιποθήτων κατὰ 21 κύριον κ(αι) ἐκ σπλάχν(ων) ἀγαπητῶν υἱῶν αὐτῆς, κ(αι) τοῦ μακαριωτάτου π(ατ)ριάρχου/ 22</p>	<p>сосѣдательствующимъ съ нами и преосвященнымъ братіямъ Архіереомъ, грамоты пречестныя объявишася тишайшихъ, православнѣйшихъ и Богомъ вѣнчанныхъ Царей и Великихъ Князей Московскихъ, Государей Государей и братіи Іоанна Алексѣевича, Петра Алексѣевича, и Самодержцевъ всея Великія и Малыя и Бѣлыя Россіи, и многихъ Государствъ и земель восточныхъ и западныхъ и сѣверныхъ отчичей и дѣдичей и наслѣдниковъ и Государей и Обладателей, возлюбленныхъ по Господѣ и изъ утробы возжелаемыхъ сыновъ нашихъ, и блаженнѣйшаго Патріарха Московскаго и всея Россіи кирь Іоакима, во святѣмъ Дусѣ возлюбленнаго брата и сослужителя нашего, и благочестиваго и сіятельнаго вкупѣ съ вышереченными державнѣйшихъ Великихъ Царей Запорожскаго войска обѣихъ странъ гетмана господина Ивана Самойловича, о Господѣ сына нашего возлюбленнаго, извѣщающія, яко Епархія, иже въ Кіевѣ, воеже быти подлежащей подѣ высочайшимъ и святѣйшимъ Вселенскимъ Константинопольскимъ престоломъ Архіерея ея хиротонію, или издание хиротоніи всегда отъ него</p>	<p>апостольськи спрямовуються оцим наступництвом, і за розсудом нашої мірності, – та як угодно всесильному Богу, Який усім керує, – соборно головуючої та співзасідаючої з преосвященними братами архіереями, були представлені чесні грамоти найтихіших, найправославніших і Богом вінчаних царів, і великих князів Московських, володарів володарів, братів Івана Олексійовича і Петра Олексійовича, самодержців всієї Великої і Малої, і Білої Росії, численних східних, західних і північних земель, батьківських і прабатьківських спадкоємців і владарів, шанованих у Господі і сердечно улюблених синів наших, і блаженнішого патріарха Московського і всієї Росії, кир Іоакима, у Святому Дусі улюбленого брата нашого і співслужителя, та благочестивого і ясновельможного підданого згаданих могутніх великих царів, гетьмана Запорозького війська обох сторін Бористена, пана Івана Самойловича, улюбленого в Господі сина нашого, котрі [ці грамоти] повідомляють, що Київська епархія, як</p>
--	--	--

<p>Μοσχοβίας κ(αί) πάσης Ῥωσί(ας) κύρ Ἰωακείμ, ἐν ἀγίῳ πν(εύματ)ι ἀγαπητοῦ ἀδελ 23φοῦ αὐτῆς κ(αί) συλλειτουργοῦ, τοῦ τε εὐσεβεστάτου κ(αί) περιφανεστάτου ὑπηκό(ου) 24 τῶν εἰρημ(ένων) κρατίστ(ων) /μεγάλ(ων)/ βασιλέ(ων) τοῦ Ζαμποροβιανοῦ στρατεύματος ἐκατέρ(ων) τῶν 25 μερῶν Βορυσθένους χατμάν(ου) κυρίου Ἰωάννου Σαμουηλοβίτζου, ἐν Κ(υρί)ῳ υἱ(οῦ) 26 αὐτῆς ἀγαπητοῦ, διαλαμβάνοντα ὅτι ἡ τοῦ Κιόβου ἐπαρχία διὰ τὸ εἶναι ὑ 27ποκειμένη ὑπὸ τὸν ὑψηλότατον κ(αί) ἀγιώτατον οἰκουμενικὸν θρόνον τῆς Κων<v> 28σταντινουπόλεω ς, τὴν τοῦ ἀρχιερέως αὐτῆς χειροτονίαν ὡς ἀείποτε περὶ τούτου 1 (fol. 202v) ἐλάμβανε κατὰ τὴν τῶν ἱερῶν νόμ(ων) διακέλευσιν. Πρὸ χρόν(ων) δὲ οὐκόλιγ(ων) τ(ῆς) 2 μ(ητ)ροπόλεως ταύτης χηρευσάσης, κ(αί) παραδραμόντος καιροῦ κ(αί) μὴ χειροτονηθέντος 3 γνησίου ἀρχιερέως ἐν αὐτῇ, ὡς μεταξὺ τῶν δύο μεγίστ(ων) βασιλειῶν μάχας τινὰς πα 4ρεμπεσοῦσας, καιροῦ δραξάμενος κ(αί) εὐκαιρεί(ας) ἐντυχῶν ὁ ἐχθρὸς τῆς ὀρθῆς κ(αί) ἀλη 5θοῦς κ(αί) ἀγί(ας) κ(αί) ἀμωμήτου πίστεως τῶν ὀρθοδόξ(ων)</p>	<p>восприяша, по священныхъ законовъ повелѣнію; предъ немалымижъ лѣты Митрополиі сей вдовствующей и прошедшу времени и нехиротонисану бывшу въ ней искреннему Архіерею, яко посреди дву величайшихъ Царствій войны нѣкія припадши, время восхитивъ и благовременіе получивъ, врагъ правдивыя и истинныя и святаыя непорочныя Вѣры православныхъ Христіанъ куколь и терніе всѣя посреди пшеницы, се есть православія, и едва не бѣдсшвуетъ, сію подручную имать чуждими и странными мудрствованіями.</p> <p>И сего ради просяху съ великимъ благоговѣніемъ и множайшимъ моленіемъ давати волю блаженнѣйшему Патріарху Московскому хиротонисати Митрополита Кіевскаго, егда пребываетъ лишенна искренняго Архіерея Митрополія сія, или ради благословныя вины отложенъ будетъ архіерательствующій, егоже убо изберуть, иже во Епархіи сей подлежащій Епископи, Архимандриты, Игумены священныхъ монастырей и прочіи, якоже обыкло, воеже не пребыти впредъ Епархіи сей безъ предстателя, якоже трудно и зѣло люто оттуду совершающуся дѣлу сему,</p>	<p>підлегла найвищому й найсвятішому вселенському Константинопольському престолу, завше отримувала від нього висвячення свого архиерея за наказами священних законів. Оскільки вже чимало років вдовує та митрополія і вже тривалий час не отримує висвячення в ній істинного архиерея, через те, що потрапила в період війни поміж двох великих царств, то скористався випадком і отримав нагоду ворог правої, правдивої, святої і непорочної віри православних християн, і посіяв кукуль і терня серед пшениці, тобто православ'я, і є небезпека для неї потрапити під владу чужих і супротивних мудрувань. Через це вони просили, з великим благоговінням і численними моліннями, надати дозвіл блаженнішому патріарху Московському висвячувати митрополита Київського в той час, коли ця митрополія перебуває позбавленою істинного архиерея, або коли внаслідок благословенних причин буде відсторонений архиерей, якщо його оберуть тій епархії підлегли єпископи, архимандрити, ігумени святих монастирів та інші,</p>
---	--	---

<p> χριστιανῶν, ζιζάνια κ(αὶ) ἀκάνθας 6 ἐγκατέσπειρε μεταξὺ τοῦ σίτου, ἦτοι τῆς ὀρθοδοξί(ας), κ(αὶ) κινδυνεύει ταύτην ὑποχείριον 7 ἔξειν τοῖς ἀλλοτρίοις κ(αὶ) ἐναντίοις φρονήμασι. Κ(αὶ) διὰ τοῦτο ἐζήτησαν μετὰ μεγάλης εὐ 8λαβεί(ας) κ(αὶ) ὁ, τι πλείστης παρακλήσεως δοθῆναι ἄδειαν τῷ μακαριωτάτῳ π(ατ)ριάρχη 9 Μοσχοβίας χειροτονεῖν μ(ητ)ροπολίτην Κιόβου, ἠνίκα ἐμμένει ὑστερουμ(έν)/η/ γνησί(ου) ἀρχιε 10ρέως ἡ μ(ητ)ρόπολις αὕτη, ἥ δι'εὐλόγους αἰτί(ας) καθαίρεθῆ ὁ ἀρχιερατεύ(ων), ὄντινα ἂν 11 ἐκλέξωσιν οἱ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ὑποκείμενοι ἐπίσκοποι, ἀρχιμανδρῖται, κα 12θηγούμ(ενοι) ἱερῶν μοναστηρίων κ(αὶ) οἱ λοιποί, ὡς εἴθισται, διὰ τὸ μὴ μένειν του λοιποῦ ἀ 13προστάτευτον τὴν παροικίαν ταύτην, ὡς δυσκόλως κ(αὶ) πάνυ δυσχερῶς ἀποτελου 14μένης ἐντεῦθεν τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως, ὡς πᾶσι κατάδηλον ὄν44, κ(αὶ) σπειρούσης 15 ὡς αὖθις ζιζάνια, ἦτι45 αἰρέσεις κ(αὶ) σχισματικὰς δόξας, ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθεί(ας) διάβη 16λος, ὅπερ κ(αὶ) ἡ μεγίστη κ(αὶ) κραταῖα βασιλεία, ἡ κυριεύουσα ἡμῶν, ἐπρόσταξεν ὡς 17 παρακληθεῖσα ὑπὸ τῆς </p>	<p> якоже и всѣмъ явну сущу, и возсѣтъ паки куколь, се есть ересь и схисматическая мнѣнія врагъ истинный, дѣволъ, еже и величайшее и державнѣйшее Царствіе, владѣющее нами, повелѣва; понеже умолена ошъ тишайшаго и Христіаннѣйшаго сего Царствія, се есть никакія препоны сотворити къ сему дѣлу. Тѣмъ же умѣреніе наше, понеже превысокоси Вселенскаго престола получивше, елика сила пещися, попеченія требующихъ познавая, якоже отповѣдь дати о всѣхъ, иже отъ Бога ей ввѣрившихся, прошеніе сіе зѣло радостно воспрія и благословную сущу и праведну утвержати письменно разсуди достойно, тѣмъ же убо пиша вкупѣ иже съ нами Архіерейскимъ соборомъ и пречестнымъ, иже во святомъ Душѣ возлюбленныхъ нашихъ братій и сослужителей, повелѣваемъ: да святѣйшая Епархія Кіевская будетъ подлежащая святѣйшему Патріаршескому престолу великаго и Богоспасаемаго града Москвы, се есть хиротонисатися Митрополиту Кіевскому въ ней, егда приключитя нужда, отъ блаженнѣйшаго Патріарха Московскаго, егоже изберуть, иже во Епархії сей подлежащій Боголюбезніи Епископи, </p>	<p> за звичаєм, то для того, щоб не перебувати тій епархії надалі без очільника, бо важко і дуже незручно надавати підтримку їй звідси в цій справі, бо для всіх очевидно, що ворог істини, диявол, одразу посіє кукуль, тобто ересі і розкольні вірування, тому саме це й наказало найбільше і найсильніше Царство, яке панує над нами, та яке відгукнулося на заклики найтихішого і найхристияннішого того царства: тобто, не чинити жодних перешкод у цій справі. Відтак, наша мірність, яка дійшла високості вселенського престолу і має таку владу турбуватися й пізнавати потреби, та за яку має дати звіт про всіх, довірених їй Богом, радісно сприйняла це прохання як благословенне і праведне та визнала достойним надати справі письмове забезпечення. Отже, пишемо разом зі святим синодом архиєреїв і пречесних і в Святому Дусі улюблених братів наших і співслужителів, і оголошуємо, щоб найсвятіша Київська епархія стала підлеглою найсвятішому патріаршому престолу великого і богоспасенного міста Москви, тобто щоб, коли постане потреба, від </p>
---	---	---

<p>γαληνοτάτης κ(αὶ) χριστιανικωτάτης ταύτης βασιλεί(ας), δηλαδή, 18 μηδὲν ἔμποδον ποιῆσαι εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.</p> <p>Ὅθεν ἡ μετριότης ἡμῶν, εἴτε 19 τῆς περιωπῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ἐντετυχηκυῖα46 κ(αὶ) ὄση δύναμις φρον 20τίζειν τῶν φροντίδος δεομ(ένων) ἐγνωκυῖα, ὡς λόγον ὑφέξουσα περὶ πάντων τῶν θεό 21θεν αὐτῆ ἔμπειπιστευμέν(ων), τὴν αἴτησιν ταύτην ὡς ἀσμένως ἐδέχθη, εὐλογόν τε οὔσαν 22 κ(αὶ) δικαίαν κατασφαλίσαι ἐγγράφως ἔκρινεν ἄξιον. Κ(αὶ) δὴ γράφουσα μετὰ τῆς 23 περὶ αὐτὴν ἱερᾶς τῶν ἀρχιερέ(ων) συνόδου κ(αὶ) ὑπερτίμ(ων), τῶν ἐν ἀγίῳ πν(εύματι) ἀγα 24πητῶν αὐτῆς ἀδελφῶν κ(αὶ) συλλειτουργῶν, ἀποφαίνεται(αι), ἵνα ἡ ἀγιωτάτη ἐπαρχία47 25 Κιόβου εἴη ὑποκειμένη ὑπὸ τοῦ ἀγιωτάτου π(ατ)ριαρχικοῦ θρόνου τῆς μεγάλης (fol. 203r) 1 κ(αὶ) θεοσώστ(ου) πόλεως Μοσχοβί(ας), χειροτονεῖσθαι δηλαδή</p>	<p>пречестнии Архимандриты, преподобнѣйшіе Игумены священныхъ и пречестныхъ монастырей, преподобные іеромонахи, благоговѣйные іереи, преподобнии монахи, и бояре и прочіи, увъщеваніемъ и позволеніемъ тамошняго великаго преславнаго гетмана, якоже обычай въ томъ мѣстѣ обыкльй, и воспріяти отъ него еже въ мемвранахъ (на <i>поль вынесено</i>: ставленная грамота) глаголемое дѣяніе, и познавати онаго старѣйшаго и предстателя своего, якоже отъ него хиротонисающуся и не отъ Вселенскаго, якоже вышереченно, ради мѣста паче мѣрнаго отстояніа и ради часто приключающихся посреди двухъ Царствій брани, и образомъ снисходительнымъ употребляяся, по своему предревнему обычаю, и подающу со смотрѣніемъ ему сицевую волю.</p> <p>Когда же совершаетъ Митрополить сей Кіевскій въ сей Епархіи Божественную и священную безкровную жертву, да</p>	<p>блаженнішого патріарха Московського одержувати в ній висвячення митрополиту Київському, якого обиратимуть в тій епархії підлеглі боголюбні єпископи, найчесніші архимандрити, найпреподобніші ігумени священних і шанованих монастирів, найпреподобніші іеромонахи, найблагодестивіші іереї, преподобні монахи, князі та інші, спонуканням і дозволом тамтешнього найсвітлішого гетьмана, за звичаєм, який панує в тому місці. А також отримати від нього на пергаменті викладену, так звану справу і визнати його як старця і старшого, як такого, від кого одержав висвячення, а не від Вселенського, як вище сказано, внаслідок надмірної віддаленості та через постійні війни двох царств, застосовуючи спосіб поблажливості за прадавнім звичаєм і надаючи йому цей дозвіл через ікономію.</p>
--	--	--

<p>μ(ητ)ροπολίτην Κιόβου ἐν αὐτῇ 2 ἠνίκα παρεμπέση χρεία παρὰ τοῦ μακαριωτάτου π(ατ)ριάρχου Μοσχοβίας, ὄντινα 3 ἂν ἐκλέξωσιν οἱ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ὑποκείμε(εν)/οι/ θεοφιλ(έστατοι) ἐπί(σκοποι), αἰδεσιμ(ώτατοι) 4 ἀρχιμανδρῖται, ὁσιώτ(ατοι) καθηγούμενοι τῶν ἱερῶν κ(αὶ) σεβασμί(ων) μοναστηρί(ων), ὁσιώτ(ατοι) ἱε 5 ρομ(όναχοι), εὐλαβ(έστατοι) ἱερεῖς, ὅσοι μοναχοὶ κ(αὶ) ἄρχοντες κ(αὶ) λοιποὶ, προτροπῇ κ(αὶ) ἀδείᾳ 6 τοῦ ἐκεῖσε περιφανεστάτου μεγάλ/ου/ χατμάν/ου/, ὡς συνήθεια τῷ τόπῳ ἐπεκράτησε, 7 κ(αὶ) λαμβάνειν παρ'ἐκείν/ου/ τὴν ἐν μεμβράναις λεγομένην πρᾶξι, κ(αὶ) γινώ 8 σκειν ἐκεῖνον γέροντα κ(αὶ) προεστῶτα αὐτοῦ, ὡς παρ'ἐκείν/ου/ χειροτονουμένη κ(αὶ) 9 οὐχὶ ὑπὸ τοῦ οἴκουμενικοῦ, ὡς ἀνωτέρω εἶρη(ται), διὰ τε τὸ τοῦ τόπου ὑπερβάλλον 10 διάστημα, κ(αὶ) διὰ τὰς συνεχῶς συμβαινούσας ἀναμεταξὺ τῶν δύο βασιλειῶν μά 11 χας, κ(αὶ) τρόπῳ συγκαταβατικῶ χρωμ(έν)/ου/ κατὰ τὴν αὐτοῦ προπάλειον συνήθει(αν) 12 κ(αὶ) διδόντος οἰκονομικῶς ἐκείνῳ τὴν τοιαύτην ἄδειαν. Ἦνίκα δὲ ἐκτελῶν εἶη 13 ὁ μ(ητ)ροπολίτης οὗτος</p>	<p>споминаеть впервых пречестное имя Вселенскаго Патриарха, яко сущу источнику и началу и предвосходящу всѣхъ, иже повсюду приселении и Епархii, потомъ Патриарха Московскаго, якоже шарѣйшаго своего, никому въ томъ противящуся или прекословящу ни въ чесомъ, якоже благословно и праведно бывшу; а иже паче писанныхъ помыслившій, или иначе что восхотѣвшій непослушенство или противность показати, Господню повелѣнію противень будетъ и отъ онаго мздовоздательства прииметь, яко пренебрегатель Патриарховъ, сущихъ образѡвъ Бога одушевленныхъ и живыхъ. Тѣмъ же и явленія ради дѣла сего и утверженія, сія написа ся соборная издательная грамота, и во священномъ кодикѣ написася же нашей Христовой великія церкви, и списавшися и вручися блаженнѣйшему Патриарху Московскому киръ Іоакиму, въ лѣтѣ Спасишельномъ ѡаѣпз. Внизу приписано Патриаршескою рукою: мѣсяца Іюнія, индиктіона ѿ. А потомъ приписано Митрополическими руками: Ираклійскій Германъ. Кизикійскій Кирилль. Никомидійскій Мелетій. Халкидонскій Захарій. Теосалофійскій Неофить.</p>	<p>Коли ж той митрополит Київський в тій епархії буде звершувати Божественну і священну безкровну жертву, то нехай згадує в перших шановане ім'я Вселенського Патріарха, який є джерелом і початком, що височить скрізь над усіма парафіями та епархіями, а потому – патріарха Московського, як свого старця, за умов, що ніхто цьому не буде протидіяти чи суперечити, позаяк воно є благословенним і справедливим. Якщо ж хтось щось помислить супротив написаного чи замислить інший непослух, чи викаже спротив, то виявиться супротивником Господнього наказу і від Нього отримає відплату за зневагу до Патріархів, які є живими і одухотвореними образами Бога. Задля об'явлення і підтвердження цієї справи, ця синодальна щодо «видання» грамота написана і до священного кодекса нашої Христової Великої Церкви переписана, вручена блаженнішому патріарху Московському, кир Іоакиму, року Спасителя 1686, місяця червня, індиктіона 9.</p>
--	--	---

<p>Κιόβου ἐν τῇ παροικίᾳ ταύτῃ τὴν θείαν κ(αὶ) ἱερὰν κ(αὶ) ἀναί 14μακτον θυσίαν, μνημονεύση ἐν πρώτοις τοῦ σεβασμίου ὀνόματος τοῦ οἰκουμενικοῦ 15 π(ατ)ριάρχου, ὡς ὄντος πηγὴ κ(αὶ) ἀρχὴ κ(αὶ) ὑπερκειμένου πάντων τῶν πανταχοῦ πα 16ροικιῶν τε κ(αὶ) ἐπαρχιῶν, ἔπειτα τοῦ π(ατ)ριάρχου Μοσχοβί(ας) ὡς γέροντος αὐτοῦ, 17 μηδενὸς κατὰ τοῦτο ἐναντιουμένου ἢ ἀντιλέγοντος τὸ παράπαν48, ὡς εὐλόγως κ(αὶ) 18 δικαίως γεγονός. Ὁ δὲ παρὰ τὰ γεγραμμένα διανοηθεὶς ἢ ἄλλως πως βου 19ληθεὶς ἀπειθείαν ἢ ἐναντιότητα ἐνδείξασθαι, τῇ τοῦ Κ(υρί)ου διαταγῇ ἀντιστήσε(ται), 20 κ(αὶ) παρ'ἐκείν/ου/ τὰς ἀντιμισθί(ας) ἔξει ὡς καταφρονητῆς τῶν π(ατ)ριαρχῶν, ὄντων 21 εἰκόνων τοῦ Θ(εο)ῦ ἐμψύχων τε κ(αὶ) ζωσῶν. Διὸ κ(αὶ) εἰς δήλωσιν κ(αὶ) βεβαίωσιν τῆς 22 ὑποθέσεως ταύτης ἐγράφη τὸ παρὸν συνοδικὸν ἐκδόσεως γράμμα ἐν τῷ 23 ἱερῷ τῆς καθ'ἡμᾶς τοῦ Χ(ριστο)ῦ Μεγ(άλ)ης Ἐκκλ(ησίας) κώδικι /κ(αὶ)/ μεταγραφέν, ἐνεχειρίσθη τῷ μακαρ(ιωτάτῳ) 24 π(ατ)ριάρ(χη) Μοσχοβί(ας) κύρ Ἰωακείμ ἐν ἔτει σ(ωτη)ρίῳ /αχπς-ω, ἐν μηνὶ ἰου(νίῳ), ἰνδικτιῶνος θ-ης.</p> <p><i>ΜΙΕΤ/ΙΠΑ. № 22. Fol. 202r–203r.</i></p>	<p>Прусійскій Макарій. Ларисіійскій Парөөеній. Навпакта и Арша Варөөоломей. Миріофіліи Григорій.</p>	
---	--	--

	<p>Письмо Досиѣея, патріарха Іерусалимскаго, царямъ Іоанну и Петру Асексъевичамъ, съ похвалою царямъ и подробнымъ обговореніемъ дѣла о подчиненіи Кіевской митрополіи Московскому патріарху. 1686 г., апрѣля.</p> <p>Досиѣей, милостією божією патріархъ святаго града Іерусалима и всея Палестины.</p> <p>Благочестивѣйшіи, христіаннѣйшіи тишайшіи, державнѣйшіи Богомъ вѣнчанніи, Богомъ славиміи, Богомъ храниміи государи величайшіи, и цари преславнѣйшіи, и великіе князи, государь, государь Іоаннъ Алексіевичъ, государь, государь Петръ Алексіевичъ, всея великія, и малыя, и бѣлыя Россіи самодержцы и многихъ государствъ и земель восточныхъ, и западныхъ, и сѣверныхъ отчичи, и дѣдичи, и наслѣдники, и государи, и обладатели, во Святомъ Дусѣ сынове и владыки возлюбленніи нашего умиренія.</p> <p>Благодать, милость, здравіе душевное и благопробываніе тѣлесное, мирное состояніе в народѣ и побѣды на враги молимъ вамъ от Бога, Спаса всѣмъ вамъ, отъ господскаго же гроба помощь, посѣщеніе и прощеніе, и еже во Христвъ лобызаніе, со апостолскимъ лобызаніемъ.</p>	<p>Лист Досифея, патріарха Єрусалимського, царямъ Іоанну і Петру Олексійовичам', з похвалою царям і докладним обговоренням справи про підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху. 1686 р квітня.</p> <p>Досифей, милістю Божою патріарх святаго Єрусалима і всієї Палестины.</p> <p>Благочестивіші, христіанніші, тишайші, державніші, Богом вѣнчані, Богом славимі, Богом бережені, великі правителі і царі преславні, і великі князі, володар правитель Іван Олексійович, володар правитель Петро Олексійович, усієї Великої і Малої, і Білої Росії, самодержці й багатьох країв і земель східних, західних і північних, отчих і дідівських владарі і спадкоємці, і правителі, і в Святому Дусі сини і володарі улюблені нашої Мірності.</p> <p>Благодаті, милості, здоров'я душевного і благ тілесних, мирного стану в країні і перемоги над ворогами просимо для вас від Бога, Спаса всім вам, від гробу Господнього допомоги, відвідання і прощення, у Христі цілування з апостольським цілуванням. Багато говориться про велику любов Божу, якою всі</p>
--	--	--

	<p>Аще велія разсуждается любовь у Бога, понеже в ней вси законы исполняются, превелія и, яко рещи, величайшее благо, еже любити вашего святого и державнѣйшаго царствія, мнится намъ.</p> <p>Первое: яко царство ваше единое православное и единое истинное царство. Понеже яко вѣрный и по Бозѣ живущій человекъ и истинный есть человекъ, яко наслѣдникъ будетъ быти (съ?) Богомъ, со Христомъ, аще по случаю есть человекъ и вѣрный или невѣрный кромѣ же мысли евангелскія есть, яко уже осужденно есть ему приводится в тамошнихъ судилищахъ; симъ образомъ и царство оное истинное есть, в немже царствующій вѣрный, и животь и житіе его по Христъ, и употребляяйся властію ко устроению. Ибо глаголано апостоломъ о духовныхъ,— яко божіе есмы содѣлованіе, и православному царствію приличествуеть. Понеже царь, аще и правиламъ гражданскимъ не додлежитъ, но законно живеть, законы Духа Святого издыхаяй и бояся не о себѣ, но объ народѣ подлежащемъ, яко же другій Моисей бывый посредникъ межъ Богомъ и человекъ. Но и паче устрашаяся глаголано. Глаголетъ бо Іаковъ: иже весь законъ сохранить,</p>	<p>законы виконуются, і дуже великим, а [точніше] сказати, найбільшим благом, нам видається, є любити ваше святе і державне царство.</p> <p>По-перше: оскільки ваше царство є єдине православне і єдине істинне, і оскільки як людина вірна і яка живе в Бозі є істинною людиною, є Божим спадкоємцем і з Христом, так і коли іноді людина є і вірною і невірною, не за думками Євангельськими, засуджується в тамошніх судилищах. Таким чином, це царство є істинним, в якому правитель його є вірним, і живе з Христом, і користується владою для упорядкування. Бо сказано апостолом про духовних: як ми Боже створіння, то це й православному царству є гожим. Тому цар, хоча й не підпорядковується громадським правилам, але живе за законами Духа Святого і піклується не за себе, а за підлеглий йому народ, і як новий Мойсей, є посередником між Богом і людьми. Але й сказано: ще більше піклуючись. Каже Яків: «Якщо всього закону дотримається, а згрішить в одному – винен у всьому» (Як. 2:10). Тому влада такого правителя – це єдине царство, кероване Богом, а протилежне цьому тільки за назвою є</p>
--	---	--

	<p>согрѣшить же во единомъ— повиненъ есть всему. Сего ради сицеваго начальника получающая власть—сіе единое царство, яко царствующая Богомъ; яко отъ супротивно, мучительство и токмо именемъ царство невѣрное и живущее по всей похоти. По первому же образу ваша держава есть истинное царство благочестивѣйшее, самодержавнѣйшее и святѣйшее, и единое по вселеннѣй православное и живущее по Христъ. Сего ради аще кто хоцетъ, во всемъ мужъ мудрый, рещи превысокій вашего царствія домъ жилище пустынниковъ, или селеніе преподобныхъ, или утѣшеніе святыхъ, или домъ Бога Іаковля и мѣсто идѣже опочиваетъ едиnorodный Божій Сынъ,—праведная, и истинная, и благословная глаголаць бы, и собесѣдникъ бываетъ с нимъ всѣхъ праведныхъ миръ.</p> <p>Второе: яко отъ прародителей и праотцевъ вы царей, наипаче же боголюбезныхъ и православныхъ, его же никто изъ древнихъ царей не удостоися.</p> <p>Третіе: яко и праотца великаго священника богатите—блаженнаго и приснопамятнаго, яко реку, Филарета, ему же во возвышеніи присушествуй и прилогаяй бѣ нашъ приснопамятній святаго</p>	<p>царством, бо є царством невірним, що живе за своїми пожаданнями. За першим прикладом ваша держава є царством істинним, благочестивішим, самодержавнішим і святішим, єдиним у вселенній православним і яке живе у Христі. З цієї причини якби який мудрий у всьому чоловік назвав превисоке ваше царство житлом пустельників, чи пристановищем преподобних, чи втіхою святих, чи домом Бога Якова і місцем перебування єдиnorodного Сина Божого, то сказав би праведне, істинне і благословенне, і погодився би з ним весь сонм праведних.</p> <p>По-друге: ви з прабатьків є від царів, до того ж боголюбних і православних, чого ніхто навіть з давніх царів не був удостоєний.</p> <p>По-третє: оскільки як і прабатька великого священника ви збагатили – блаженного і приснопам'ятного, маю на увазі, Филарета, возвеличенню якого помогав тогочасний наш приснопам'ятний святого міста патріарх, кір Феофан. І тому, будучи царями, ви удостоїлися Христової ознаки – є найбагатшими з усіх царів; Він був по плоті</p>
--	--	---

	<p>града патріархъ, квр Θεοфанъ. И посему, цари сущи, удостоени есте Христова свойства—паче всѣхъ царей богатѣти; оный бо царей и патріарховъ от роду по плоти бѣ, и сего ради царь и архиерей. И вы царей и патріарховъ яко отродіе есте: цари есте искренніе, но и архіереи обѣ церкви же пекущіися по силѣ; и тѣмъ, свойственнымъ образомъ, о васъ во апокалиписѣ речено: яко будете священницы и цари. Четвертое: яко единые ваши триблаженные прародители и величайшіе самодержцы трудишася в нивѣ Христовѣ апостолски, якоже бѣ наипаче оный приснопамятный царь Θεодоръ Іоанновичъ, иже случившагося простоты и нарушенія церковныхъ нравовъ в тѣхъ странахъ, по плѣненіи Царяграда, несущимъ учащихъ разсыпе, и возведе православіе въ первообразную доброту, егда, единомысліемъ и соизволеніемъ четырехъ апостолскихъ соборныхъ церкви престоловъ, патріаршескимъ достоинствомъ почте престоль преславный Москвы, и пивателная теченія живущей воды воздаде своему царствію присная, и вездѣ и весма пречистые, якоже текущее къ животу вѣчному. И яко да многое оставляяй</p>	<p>з роду царів і патріархів, тому був цар і архиерей. І ви є нащадками царів і патріархів: ви є істинними царями і архиереями, які посильно турбуються про церкву; таким чином про вас в Одкровенні сказано: будете священниками і царями (Откр. 1:6, 5:10). По-четверте: як ваші тричі блаженні прабатьки і великі самодержці апостольські трудилися на ниві Христовій, а найбільше приснопам'ятний цар Федір Іванович, який через невідання і порушення церковних звичаїв у тих країнах після падіння Цареграда, подолав тих, хто навчав беззаконню, і звів православ'я в першочергову чесноту, тоді за єдинодушним дозволом чотирьох апостольських престолів соборної церкви була надана честь патріаршого преславного престолу Московії, і надав своєму царству живительні потоки живої води, і завше і дуже пречистої, яка тече в життя вічне. І полишаємо ще для незрівнянних похвал виняткове життя рівноапостольного вашого батька і величайшого самодержця в великого князя Олексія Михайловича, який подолав єресі, виправив книги, створив славне царство, зібрав</p>
--	--	---

	<p>довольное есть къ несравнимой похвалѣ изрядное житіе равноапостола вашего родителя, величайшаго самодержца и великаго князя Алексія Михайловича, иже еретиковъ убо разруши, книги исправи, царство славное быти сотвори, соборъ преславный собра и правила нуждая в церковь подаде. Ему же подражатели и вы, отъ божественные и пречестные и блаженнаго оного лѣторасли бывше, абіе изначала величайшаго вашего царствія еретиковъ разрушили, безграмотныхъ и безумныхъ, но и убили есте, и благословенію исполнили есте величайшаго вашего началства. И да нѣ кто мнѣ порицаеть, радующа о убіеніи нечестивыхъ. Первое: яко сего и того убивати рещи священникамъ царемъ царства воспрети, праведная же царемъ творити и по закону дѣйствовати жестокая на враги божія невозбранно есть. Апостоль бо благость и жестокость имѣти Бога глаголаша; ему же по подобію подобаеть и первому іерею царствія устремляти царственную державу. Каковое бо есть неправедно убивати невиннаго, толико неправедно не убивати обновителя, и</p>	<p>преславный собор і подав церкві необхідні правила. Ви йому уподібнюєтеся, будучи нащадками його божественної, пречесної і блаженної парості, бо від самого початку не лише подолали безграмотних і безумних еретиків великого вашого царства, але й убили, і наповнили благословенням ваше владарювання. І нехай ніхто не дорікає мені, який радіє вбивству нечестивих. По-перше: якщо, як казано, священникам царям царство заборонило когось убивати, то не забороняється царям праведно поступати і за законом жорстоко діяти до ворогів Божих. Апостол говорить, що Бог має благість і жорстокість; а йому [цареві] в наслідування як першому іерею царства личить направляти державу. Наскільки неправедним є убивати невинного, настільки неправедним є не вбивати того, хто вводить нововведення, чинить беззаконня і є винним у загибелі благочестивих. Таким чином, і Петро не є вбивцею, вбивши Ананію і Сапфіру, і Симона(Дії. 5:5,10, 8:24), бо вчинив це через ревність до Бога, а не для себе самого, бо негоже помщатися за себе – тому Давид до Саула і Самуїла добрим був – Бог</p>
--	--	---

	<p>беззаконного, и винного гибели благочестивымъ бывшаго. Имже образомъ и Петръ не убійца есть, Ананію и Сапфиру убивъ і Сімона, по ревности бо божіи и не для себя то дѣло сотвори; самъ бо себѣ отмстити непреподобно, - сего ради Давидъ к Саулу и к Семеилу благъ,—Бога же отмстити блаженное. И сего ради Моисей убиваше убо Египтянина, покрываєть же землю иже с Дафаномъ и Авирономъ; и Финеесъ губить беззаконного. Второе: яко Іоаннь научаетъ праведной брани, не рекій воиномъ оставити воинство, но доволствоватися своими оброки. Имъже разумомъ и апостоль глаголаше о властителі: ібо не всує мечь носить. Третіє: яко Ахавъ, миръ сотворивше с нечестивымъ, осуждается, и Іуе, священниковъ Вааль убивъ, по сему похваляется. Четвертое: яко Іустиніанъ и нѣкая прежде его бывшія цари законъ положиша: благочестиваго, возвратившагося и жертву приносяща ідоламъ, убивати; нечестивость же ничесо не разнствуєть нечестивостію. Аще же и ересеначалниковъ древніе не убиваше, сіє твориша изволеніє божіє, яко да толкованіє о вѣрѣ явно будетъ; нынѣ же началниковъ ересей подобаєть убивати. Ибо ваша царственная держава, сицєвое или таковое суще и</p>	<p>же відплатив належне. І тому Мойсей убив Египтянина, покрив землю з Дафаном і Авироном, і Фінеес убив беззаконного. По-друге: Іван [Богослов] навчає праведної борні, кажучи воїнам не залишати військо, але вдовільнятися своєю долею. З такою думкою і апостол говорить про правителя: «не даремно меч носить» (Рим 13:4). По-третє: як засуджується Ахав, що уклав мир з нечестивими, так схвалюється Ілля, що убив жерців Ваала. По-четверте: Юстиніан і його попередники-царі уклали закони: убивати благочестивого, що повернувся до ідолопоклонства, бо нечестивість не різниться від нечестивості. Але коли єретиків раніше не вбивали, то це було за дозволом Божим, щоб тлумачення про віру стало явним; тепер же єретиків належить убивати. Тому ваша царственна держава так достойно і праведно вчинила з єретиками, а ми, праведно кажучи про праведне, вас ублажаючи любимо.</p> <p>Найдужче ж любимо вас нині, як говорить Святе Письмо про апостола, що в Афінах обурився його дух, побачивши це місто, повне ідолів. Дух же Павла – це ще не душа Павла, як і дух</p>
--	--	---

	<p>на еретики праведно и достойно сотвори, и мы, праведно о праведномъ гдаголюще, васъ ублажающе, любимъ.</p> <p>Паче же возлюбили есмы нынѣ, яко же имъ образомъ глаголетъ писаніе о апостолѣ, яко во <i>Авинь</i> устремляешся в немъ духъ, зря идоломъ данный суцъ въ сему граду. Духъ же Павловъ не бѣ душа Павлова, якоже и покаяющеса пророкомъ пророческій духъ,—негли воеже невещественнаго быти естества душамъ,—но бѣ Духъ Святыи, иже яко по естеству и естественно Богъ есть—благий есть и по естеству и произволенію, и произліяеть святымъ безмѣрное богатство—благость свою. И яко на Павлѣ, сице и на васъ произлія дарованіе свое, и изволили есте посѣтити братію вашу—искушаемыхъ отъ <i>Фараона</i>, глаголя папежскою прелестію, тожде же рещи безбожества (что бо есть папежство, токмо явное безбожество, и что есть унія, не токмо ли явное безбожество). Якоже <i>Моисей</i>, иже хотя на горѣ собѣдствова с Богомъ, но братолюбіе вѣдая лучше быти при Бозѣ, нежели своего утѣшенія, посѣщи братію свою. Благое убо дѣло ваше сіе и блаженное, и избра Богъ васъ паче отцевъ вашихъ,... воеже служити ему, служители</p>	<p>пророків, що наказував пророкам, тому що душа несутнісної природи, але це був Дух святий, який по суті і сутності є Бог, – благий є по суті і за промислом, та узливає на святих безмірне багатство – свою благість. І як на Павла, так і на вас пролив дари свої, і ви зволили відвідати своїх братів, спокушуваних фараоном, а саме, – папськими спокусами, тобто безбожністю [бо папство є нічим іншим як явною безбожністю, а унія чи є нічим іншим як не явною безбожністю].</p> <p>Як <i>Моисей</i>, хоча й на горі бесідував з Богом, але вважаючи, що братолюбство є кращим, ніж перебувати з Богом задля своєї утіхи, відвідав своїх братів. Тому ця ваша справа є доброю, і вибрав вас Бог більше, ніж ваших батьків...</p>
--	--	--

<p>.. ἵνα διακονήσητε αὐτῶ λειτουργοὶ γενόμενοι τῶν ἁγίων καθ' ἡμῶν ὑπέρτερον λόγον, καὶ ἐπικοδομοῦντες τοὺς ἀστηρίκτους ὑπὲρ τῶ ἡμελίω τῶν Ἀποστόλων καὶ προφητῶν εἰς ἔπαινον δόξης ἡμῶν ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ καὶ στέφανον δόξης ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου. ἡ</p> <p>Ἄλλ' ὅτι μὲν ἐχειροτόνησε μητροπολίτην Κυέβου τῇ ὑμετέρᾳ ἡ ἐπιταγῇ ὁ συνάδελφος καὶ συνεπίσκοπος ἡμῶν, ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης τῆς μεγάλης Μοσχοβίας ἔργον καλὸν ἡργάσατο ἡ καὶ μακάριον, οὐ γὰρ ἐστὶ περιωρισμένη τόπῳ ἡ πατριαρχικὴ ἡ ἐξουσία, ἀλλ' ἐκτείνεται ὅταν δὲ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ τῆς ἐκκλησίας, ἡ κατὰ μίμησιν τοῦ Ἀποστόλου εἰπόντος, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. ἡ Ὅθεν κινδυνευούσης τῆς πίστεως οὐ μόνον πατριάρχαι πατριάρχας ἡ καὶ μητροπολίτας καθεῖλον τῶν οἰκείων θρόνων καὶ ἐτέρους ἡ ἐχειροτόνησαν, ἀλλὰ καὶ μητροπολίται πατριάρχας</p>	<p>бывые святыхъ, по превосходителному слову, и сождающе неутвержденныхъ на основанія апостоловъ и пророковъ, к похвалѣ славы вашей во всѣмъ мирѣ и венець славы во дни господни.</p> <p>Но понеже хиротониса митрополита Киевскаго, вашимъ повелѣніемъ, братъ и соепископъ нашъ святѣйшій патріархъ великія Москвы — дѣло доброе содѣла и блаженное, ибо нѣсть ограждена мѣстомъ патріаршеская власть, но распространяется, егда подобаеть, по всему миру церковному, по подобію апостола глаголющу попечение всѣхъ церквей. Тѣмже, бѣдствующую вѣру, не токмо патріархи патріарховъ и митрополдтовъ с престоловъ своихъ низвергоша и иныхъ хиротонисаша, но и митрополіты патріарховъ и митрополітовъ низвергоша и иныхъ благочестивыхъ хиротонисаша. Яко же убо епархію Киевскую искати имѣти, яко свою, не похваляхомъ.</p> <p>Первое: яко подобаше удоволствоватися своими и не во вся дни новая взыскивати. Обыкло бо и во иныхъ исканіяхъ, имже слѣдствуетъ по малу киченіе и братіи пренебреженіе—якоже и папешскому случися гордости; отложеннымъ бо</p>	<p>щоб ви служили Йому, ставши служителями святих згідно з найвищим повелінням і підтримуючи слабких на основі [вчення] апостолів і пророків для похвали вашої слави в цілому світі і для увінчання слави в день Господній. Зрештою, за вашим наказом наш співбрат і співслужитель, святійший патріарх великої Московії висвятив Київського митрополита, здійснив гарну і благочестиву справу, бо патріарша влада не обмежується місцем, а поширюється, якщо є потреба, по всьому церковному світі, наслідуючи апостола, котрий закликає турбуватися про всі церкви. Тому для віри існує небезпека, коли не лише патріархи патріархів і митрополитів скидали з їхніх престолів і висвячували інших, але й митрополити патріархів і митрополитів позбавляли влади й інших, благочестивих,</p>
---	---	--

<p>καὶ μητροπολίτας καθεῖλον καὶ ἑτέρους εὐσεβεῖς χειροτονήκασιν. Ὅτι δὲ ¹² τὴν ἐπαρχίαν Κιέβου ζητεῖν ἔχειν ὡς ἰδίαν, οὐκ ἐπὴνέσαμεν.</p> <p>Πρῶτον, ὅτι ἔδει ἀρκεῖσθαι τοῖς ἰδίοις καὶ οὐ καθημερίοις ¹³ καινὰ ἐπιζητεῖν. Συνεθίζει γὰρ καὶ εἰς ἄλλας ζητήσεις, οἷς ¹⁴ ἔπεται κατ'ὀλίγον τύφος καὶ τῶν ἀδελφῶν καταφρόνησις, ¹⁵ ὡς καὶ τῆ παπικῆ συνέβη ὀφρῦϊ. Ἀθελούμενοι γὰρ τῶν πατρικῶν ὄρων ἔπονται καινὰ, ἐν οἷς καὶ μάταια. Ὅθεν φησὶν ἡ γραφή ¹⁶ μὴ μαίτερε¹ ὄρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου. ¹⁶</p> <p>Δεύτερον, οὕτω δοκεῖ βέβηλον ἐν τῆ ἐκκλησίᾳ τὸ ἐφίεσθαι τῶν ¹⁷ ἀλλοτρίων ἐπαρχιῶν τοὺς πρώτους τῶν ἱερέων, ὥστε ὅπου τὸν Ἄντι ¹⁸οχείας πατριάρχην ἀπὸ τῆς οἰκουμενικῆς τρίτης συνόδου ὡς ¹⁹ βουλόμενος χειροτονεῖν τὸν Κύπρου ἀρχιεπίσκοπον σφοδρῶς ἐπι ²⁰τιμηθῆναι, καὶ κατάψεγει τὸ φίλαυτον αὐτοῦ ὁ χορός ἐκεῖνος ²¹ τῶν ἁγίων πατέρων. ²²</p> <p>Τρίτον, ὅτι εἰ κατ' ἐπνίγουσαν (ἐπείγουσαν?) ἀνάγκην ἔδει τοῦτο γενέσθαι, οὐκ ²³ ἔστι τοῦ Κωνσταντινουπόλεως μόνον ἴδιον τοῦτο παρέχειν. Οἱ γὰρ πατρι ²⁴άρχαι ἐπιμελεῖσθαι ὧν ἔλαχον</p>	<p>бывшимъ отеческимъ предѣломъ, слѣдствуютъ новая, въ нихже и суетная. Тѣмже глаголетъ писаніе: не преложи предѣлы вѣчная, яже положиша отцы твои.</p> <p>Второе: сице мнитца быти в церкви порочное, еже желати чужихъ епархій, первыхъ іереевъ, в толико, яко Антіохійскаго патріарха отъ вселенскаго третіяго собора, яво восхотѣ хиротонисати Кипрскаго архієписвопа, зѣло епитимисанъ бѣ, и обругаша самолюбіе его ликъ оный святыхъ отцевъ.</p> <p>Третіе: яко аще по устремляющей нуждѣ подобаше сіе быти, нѣсть Константинополскаго единаго сіе подавати свойственное; понеже патріархи попещися, имже получаху отъ церкви, воспріяша дѣло, обаче сами едини дати или взяти епархій не могутъ—сице бо могль бы и митрополіть епископство свое иному митрополиту дати — но приличествуєтъ вкупѣ дати четыремъ патріархомъ, яко особу имѣющимъ соборныя церкви.</p> <p>Четвертое: егда подобаєтъ воспросити о такомъ дѣлѣ, (того?) или инаго патріарховъ не подобаєтъ особливо писати, или глаголати и отъвѣчати; не особливо, но обще, и со смотрѣніемъ, и во единой</p>	<p>висвячували. Точу ми не схвалювали вашого прагнення розглядати Київську епархію як свою власну.</p> <p>По-перше, слід було задовільнятися власним і не прагнути щоденно до нового. Звично ж, що слідом за такими прагненнями поступово йде гордування і зневажання братів аж до папських гордощів. Ті, хто відпадають від правил отців, слідуєть за новим та суетним. Тому Святе Письмо говорить: не переступи вічні правила, укладені отцями твоїми.</p> <p>По-друге, церква вважає ганебним, щоб перші ієреї добивались чужих епархій, тому на третьому Вселенському соборі так рішуче був засуджений Антіохійський патріарх, який захотів висвятити архієпископа Кіпра, і зібрання святих отців затаврувало його самолюбство.</p> <p>По-третє, якщо для висвячення виникла нагальна потреба, то сам лише Константинопольський патріарх не має права давати дозвіл. Бо патріархи турбуються про те, що отримали від церкви, але не в змозі від її ймення давати чи приймати епархії. То це ж</p>
---	--	---

παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἔλαβον
||²⁵ ἔργον, οὐ μὴν καὶ
κατ'ἑαυτῆς δύνανται
διδόναι ἢ λαμβάνειν ||²⁶ τὰς
ἐπαρχίας. Οὕτω γὰρ
ἡδύνατο καὶ μητροπολίτης
ἐπισκοπὴν ἰδίαν ἐτέρῳ
μητροπολίτῃ παρέξειν,
ἀλλ'ἀνεῖκει ὁμοῦ τοῖς ||²⁷
τέσσαρσι πατριάρχαις ὡς
πρόσωπον ἔχουσι τῆς
καθόλου ἐκκλησίας. ||²⁸

Τέταρτον, ὅταν δεῖ
ἔρωτᾶν περὶ τοιοῦτου
πράγματος, ἢ καὶ ἐτέρου
τοῖς ||¹ πατριάρχαις, οὐ δεῖ
κατὰ μέρος γράφειν ἢ
λέγειν καὶ ἀποκρίνεσθαι, ||²
οὐκ ἰδίως, ἀλλὰ κοινῶς καὶ
μετὰ σκέψεως καὶ ἐν ἐνὶ
τόμῳ, ὡς ||³ ἐγένοντο τὰ
γράμματα, ἅπερ ἔφερε
Μελέτιος ὁ ἱεροδιάκονος.
Καὶ ||⁴ ἐρωτῶν, ὁ
πατριάρχης Μοσχολίας
χειροτονούμενος ἀπὸ Ἰωβ
ἕως ||⁵ Νίκωνος, τίνα ἠρώτα,
τὸν Κωνσταντινουπόλεως
μόνον ἢ καὶ τοὺς λοιποὺς,
||⁶ καὶ δεῖλον, ὅτι μόνον τὸν
Κωνσταντινουπόλεως,
ἀλλ'ὅτι ἐγένετο γνώμη
χειροτονεῖσθαι ||⁷ αὐτὸν
χωρὶς ἐρωτήσεως, οὐκ
ἐζήτησαν τοῦτο μόνον ἀπὸ
τοῦ Κωνσταντινουπόλεως,
ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν, οὐ
παρὰ μέρος, ἀλλ'ἐπὶ τὸ
αὐτό. ||⁸

Πέμπτον, μὴ ζητεῖν
ὅτι οὕτω βουλόμεθα, ἢ
οὕτω παρακαλοῦμεν, ἀλλὰ
||⁹ ζητεῖν εἰ τοῦτο οὐκ
ἀντίκειται τοῖς νόμοις καὶ ἐκ
τούτου εἰ οὐχ ἔπεται
ἄτοπον. ||¹⁰

Ἐκτον, μὴ ζητεῖν

книгъ, якоже быша
грамоты, ихже принесе
ієродіаконъ Мелетій. И
вопрошаю: патріархъ
Московскій,
хиротонисуемый отъ Іова
даже до Никона, кого
вопрошаше —
Константинополскаго ли
единого, или и прочихъ? И
явно есть, яко токмо
Константинополскаго. Но
егда быше совѣтъ
хиротонисатися ему безъ
вопросу не вопросися сіе
отъ Константинополскаго
токмо, но и отъ прочихъ, не
особно, но вкупъ.

Пятое: не просити, яко аще
хощемъ или молимся; но
взыскати, аще сіе не
противляется закономъ, и
отъ сего аще не слѣдствуетъ
противное, или
непрестойное.

Шестое: не просити сіе
черезъ денги, но просто,
вѣры ради и пользы
вѣрныхъ, не якоже нынѣ,
когда честнѣйшій
посланный извѣщаетъ
намъ, яко аще дадимъ
граммату дасть и
милостыню, и аще не
дадимъ—не дасть. И киръ
Діонисію, иже вопрошаше
денегъ, отвѣща онъ, яко
имѣеть наказъ царскій
прежде взяти грамматы и
потомъ дати деньги. И
подобаеть ли апостольской
великія Москвы просити отъ
матери своей восточныя
церкви духовная дарованія
за денги? И негли граммата
оная, юже емлетъ честность
его отъ

би й митрополит міг би
свое єпископство передати
іншому митрополитові,
проте право вчинити так
належить чотирьом
патріархам разом, які
уособлюють соборну
церкву.

По-четверте, якщо
запитувати про цю справу
кожного патріарха, то не
потрібно почасті і окремо
писати чи говорити й
відповідати, а спільно та з
розглядом і в одному
томосі, як було у грамотах,
що їх приносив ієродіакон
Мелетій. І я запитую: до
кого звертався за
дозволом висвячуваній
патріарх Московії, від
Йова і аж до Никона, чи
лише до
Константинопольського
патріарха, чи й до решти
інших; і ясно, що лише до
Константинопольського.

Але коли з'явилась думка,
щоб він висвячувався без
запиту [тобто,
самостійно], то
зверталися з проханням
про дозвіл на це не лише
до Константинопольського
патріарха, а й до решти, не
окремо до кожного, а
спільно [до всіх
патріархів].

По-п'яте, слід не просити,
чого хочемо чи прагнемо,
а добиватися, якщо це не
суперечить законам і з
цього не впливає негоже.
По-шосте, не вимагати
цього загроші, але лише
здля віри і користі вірних,
а не так, як сьогодні

τοῦτο διὰ χρημάτων, ἀλλ'ἀπλῶς διὰ τὴν πίστην ||¹¹ καὶ τὴν ὠφέλειαν τῶν πιστῶν, οὐχ ὡς νῦν ὅπου ὁ τιμιώτατος πρέσβυς ||¹² ἐμήνισεν ἡμῖν, ὅτι ἂν δώσομεν γράμμα, δίδοι καὶ ἔλεος ||¹³ καὶ ἂν δὲν δίδωμεν, οὐ δίδωσι. Καὶ τοῦ κύρ Διονυσίου ὅς ἐζήτην ||¹⁴ τὰ χρήματα, ἀπεκρίθη ὁ ἄρχων ὅτι ἔχει μάθημα Βασιλικὸν ||¹⁵ πρῶτον νὰ πάρῃ τὰ γράμματα, καὶ ὕστερον νὰ δώκῃ τὰ ἄσπρα. ||¹⁶ Καὶ πρέπον εἶναι τῇ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ τῆς μεγάλης Μοσχοβίας ||¹⁶ νὰ ζητῇ ἀπὸ μητέρα τῆς τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν τὰ πνευματικὰ χαρίσματα μὲ ἄσπορα (sic). Καὶ τάχα τὸ γράμμα ἐκεῖνο ὅπου ||¹⁷ νὰ πάρῃ ἡ ἐντιμότης τοῦ ἀπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μὲν τέτειον ||¹⁸ τρόπον τῆς ζητήσεως καὶ μὲ ἄσπορα (sic), εἶναι δίκαιον, εἶναι γράμμα ||¹⁹ ἅγιον ; Καὶ ἂν εἶναι πτωχοὶ καὶ ἐσυνήθησαν νὰ πέρνουν (sic) ἄσπορα (sic), νὰ δίδουν γράμματα, πρέπον εἶναι τῇ ἡμετέρᾳ [sic] ἐκκλησίᾳ νὰ ζητῇ ||²⁰ μὲ τέτοιον τρόπον, τέτοια μεγάλα ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἄμποτες ||²¹ ὁ ἅγιος Θεὸς νὰ τὰ παραβλέψῃ. ||²²

Ἐβδομον, ὅτι δέος μὴ πείθεσθαι τῷ Κιέβου μητροπολίτῃ μὴ χειρο||²³τονουμένῳ ὑπὸ Κωνσταντινουπόλεως τοὺς ἐν τῇ Ὀκραῖνῃ καὶ Πολωνίᾳ ὀρθο||²⁴δόξους, καὶ ἔπονται σχίσμα καὶ λογομαχίαι καὶ τὸ δὲ χεῖρον, ἂν

Константинополскаго, и такимъ образомъ прошения, и изъ денегъ, естли враведна, естли граммата достойна? И аще суть нищии и обыкли имати денги и давати грамматы—лѣпо есть вашей церкви просити такимъ образомъ сицевая великая прошения, яже дабы святыи Богъ презритъ. Седмое: яко страхъ есть да не когда недослупшы будутъ Кіевскому митрополиту, нехиротонисану будущему отъ Константинополскаго, иже на Украины и въ Полшѣ православнии, и слѣдуетъ схизма, и словопреніе, и еще худшее сего: аще вопросятъ митрополита инаго отъ Константинополскаго оныя, онъ, ради денегъ, хиротонисати абіе будетъ инаго, и слѣдствуютъ соблазны и развраты.

Аще же и патріархи Константинополскіе часто премѣняющіяся причина есть; но отъ раззоренія Царяграда отъ таковыхъ патріарховъ хиротонисахуся и патріархи и митрополиты великія Москвы, даже до Никона, и Кіевскіе митрополиты, даже до нынѣшняго, но и по закону, и и скренніе, яко благодать не взираетъ на простоту челоуѣка, но в твердое и непоколебимое православныя вѣры. Аще же и Царьградъ далеко, но отнелѣже въ Россѣхъ возсія праведное солнце, чрезъ

шановний посол сповістив нам: якщо ми дамо грамоту, то він дасть милостиню, якщо ж не дамо, то не дасть. І коли кир Діонісій запитував про гроші, пан відповів, що має царський наказ спочатку отримати грамоту, а потім видати гроші. І чи личить апостольській церкві великої Московії вимагати від своєї матері – східної церкви духовного дару за гроші? І чи швидко ця грамота від Константинопольського патріарха додала б їй пошани, якщо була б отримана за гроші, то чи була б вона справедливою, чи була б освяченою? Коли убогі й звикли брати гроші, щоб давати грамоти, то чи личить вашій церкві добиватися такого великого дару таким способом, який святий Бог зневажає.

Сьоме, є ризик, що Київському митрополиту, якого не висвятив Константинопольський патріарх, не підкоряться православні в Україні та Польщі, настане розкол і суперечки, а то й гірше: коли дехто забажає іншого митрополита від Константинопольського патріарха, він же заради незначних грошей одразу ж висвятить іншого, й принесе це спокуси і безпорядки.

<p>ζητή ²⁴σωσι μητροπολίτην ἕτερον ἀπὸ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἐκεῖνοι, αὐτὸς ²⁵ διὰ ὀλίγα χρήματα εὐθὺς χειροτονεῖ ἕτερον, καὶ ἀκολουθοῦσι σκάνδαλα ²⁶ καὶ ἀνατροπαί. ²⁷</p> <p>Εἰδὲ καὶ οἱ πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως συνεχῶς ἀλλαζόμενοι ²⁸ τὸ αἴτιον. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοιούτων Πατριαρχῶν ἐχειροτονοῦντο, οἱ τε πατριάρχαι καὶ μητροπολίται ²⁸ τῆς μεγάλης Μοσχοβίας, ἕως Νίκωνος, καὶ οἱ Κιέβου μητροπολίται ¹ ἕως τοῦ παρόντος. Ἄλλὰ καὶ νόμιμοι καὶ γνησιοι, ὅτι ἡ χάρις ² οὐκ ἀποβλέπει εἰς τὸ εὐτελές τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰς τὸ σταθερὸν καὶ ³ ἀμετακίνητον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Εἰ δὲ καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις ⁴ μακρὰ, ἀλλ' ἀφ' οὗ ἐν τοῖς Ῥώσοις ἔλαμψεν ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος, ⁵ διὰ τῆς πίστεως, ἕως προχθὲς οὐκ ἔβλαψε τὴν βορείαν ⁶ ἐκκλησίαν τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ, μάλιστα δὲ καὶ ὠφέλειαν πολλήν ⁷ ἐν πολλοῖς καὶ κατὰ πολλὰ πρόξενος ἐγένετο. ⁸</p> <p>Εἰδὲ ὅτι δουλεύει ἡ Κωνσταντινούπολις τοῖς ἐθνικοῖς, ἀλλὰ περὶ ⁹ ποῦ τὰ ἐπτακόσια ἔτη ἐδούλευεν ἡ Ἀντιόχεια τῆς ἄραψι καὶ ἦν ¹⁰ τὸ τρίτον τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἀντιοχείας</p>	<p>вѣру, даже до вчерашняго дне, неповреди сѣверныя церкви дальность пути, паче же и ползу многую во многихъ и зѣло много вина бысть.</p> <p>Аще же работаетъ Царьградъ язычнымъ, но близь 700 лѣтъ работа Антиохіа арапомъ, и бѣ третія часть епархіи Антиохійской подъ благочестивымъ царемъ греческимъ, но не взялъ Константинополскій ниже стопу ноги отъ епархіи Антиохійской, паче же посылаху по вся годы царіе пословъ к салтаномъ в Вавилонъ и Египеть, воеже имѣти церковнымъ миръ. Сихъ ради убо и сицевыхъ причинъ не похваляхомъ начинаніе брата.</p> <p>Обаче похвалили есмы желаніе державнѣйшаго и святаго вашего царствія, посѣщенія ради. Обаче паки глаголемъ по божественному апостолу: аще непщеваніемъ, или истинно Христось извъщается, сего ради, или аще ради самолюбія церковниковъ, или ради яныя вины, негли и благословно сице случися— радуемся яко и Кіевъ имѣеть митрополита, егоже и хиротонію приємлемъ, и прочая оставляюще, молимся владыцѣ Христу, да дасть ему силъ правити благо и богоугодно.</p> <p>Подобаеть же ему, егда хиротонисуетъ епископа, не предлагати его со своими</p>	<p>Можливо, часта зміна Константинопольських патріархів є причиною цього, але і після взяття Константинополя висвячували ці патріархи патріархів і митрополитів великої Московії аж до Никона, і Київських митрополитів аж до сучасного. І [вони] і законні, і достойні, бо благодать не зважає на простоту людську, а на тверду, непохитну православну віру. Може, Константинополь й далеко, але саме від нього завдяки вірі засіяло на росіян сонце праведності, і донедавна не перешкоджала північній церкві далечінь шляху, а була велика користь для багатьох і церква була заступницею в усьому. Можливо, й тому, що Константинополь підвладний язичникам, але близько 700 років була Антиохія під владою арабів, а третина Антиохійської епархії була під благочестивими грецькими царями, проте Константинопольський патріарх не взяв ні стопи ноги з Антиохійської епархії, а, навпаки, щороку царі посилали послів до султанів у Багдад і Єгипет, щоб церковні мали мир. Отже, через це і з таких причин ми не схвалювали починання брата, одначе похваляємо бажання вашого могутнього і</p>
--	---	--

<p>ὕπὸ τοῖς εὐσεβέσι βασιλεῦσι ¹¹ τῶν Ῥωμαίων, ἀλλ'οὐκ ἔλαβεν ὁ Κωνσταντινουπόλεως οὐδὲ βῆμα ¹² ποδὸς ὑπὸ τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἀντιοχείας, μάλιστα ἔπεμπον κατ' ¹³ ἔτος οἱ βασιλεῖς πρέσβεις εἰς τὲ τοὺς σουλτάνους τοῦ Μπαγοτατίου καὶ τῆς ¹⁴ Αἰγύπτου, ἵνα ἔχωσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ εἰρήνην. ¹⁵</p> <p>Διὰ ταῦτα οὖν καὶ τὰ τοιοῦτα οὐκ ἐπηνέσαμεν τὸ ἐγκράισμα τοῦ ἀδελφοῦ, ¹⁶ καίτοι ἐπηνέσαντες τὴν προθυμίαν τῆς κραταιᾶς καὶ ¹⁷ ἀγίας ὑμῶν βασιλείας διὰ τὴν ἐπίσκεψιν. Πλὴν ὅμως λέγομεν κατὰ ¹⁷ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ Χριστὸς καταγγέλλεται, ¹⁸ ὥστε εἴτε διὰ φιλαυτίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, εἴτε καὶ δι' ἄλλην αἰτίαν, ¹⁹ ἴσως καὶ εὐλογον, οὕτω συνέβη, χαίρομεν ὅτι τὸ Κίεβον ἔχει ²⁰ μητροπολίτην, οὗτινος καὶ τὴν χειροτονίαν δεχόμεθα καὶ τ' ἄλλα ²¹ ἀφήνοντες δεόμεθα τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ, ἵνα δώ[σ]ῃ αὐτῷ δύναμιν ²² κυβερνῆσαι καλῶς καὶ θεαρέστως. ²³</p> <p>Δεῖ δὲ αὐτὸν, ὅταν χειροτονεῖ ἐπίσκοπον, μὴ προβάλλειν αὐτὸν ²⁴ μετὰ τῶν ιδίων ἐπισκόπων, ἀλλ' ἀναφέρειν τῷ κατὰ καιροῦς ²⁵ ἀγιωτάτῳ Πατριάρχῃ Μοσχοβίας καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν ἀρχι ²⁶ ἐρεῦσι, καὶ τὸ δοκοῦν τῇ συνόδῳ ποιεῖν.</p>	<p>епископы, но доносити святѣйшему патріарху Московскому, по времени сущу, и иже с нимъ архіереемъ, и еже годно будетъ собору творити.</p> <p>Второе: и в нынѣшнюю на той странѣ рекомую козацкую землю сущъ нѣкии въ Римѣ и въ Полшѣ отъ латиновъ учени, и бяху архімандриты и игумены монастырей, и прочитають неподобно слѣдствованія в монастырѣхъ, и носять езуитская ожерелія. Сего ради да попечется преосвященный митрополитъ, воеже быти во всѣхъ монастырѣхъ тому же слѣдованію, понеже не раздѣлися Христось, и отложить ожерелія, ибо не подобаеть благочестивымъ знамя имѣти иномудрствующихъ.</p> <p>Третіе: яко да будетъ тамо съчение или книга соборная, возвѣщающая, чрезъ ваше царское божественное повелѣніе, по смерти предреченныхъ архімандритовъ и игуменовъ, впредь священника, которой пойдетъ въ папешское мѣсто учиться, архімандритомъ, и игуменомъ, и епископомъ не поставляти. Аще же есть мирскій да не будетъ іереемъ, доволно бо есть православная вѣра къ спасенію и не подобаеть вѣрнымъ прелстится чрезъ философію и суетную прелесть.</p>	<p>священного царства про розгляд [цієї справи]. Ми промовляємо за божественним апостолом: чи напоказ, чи істинно проповідується Христос, так і чи через самолюбство церковників, чи з іншої причини, але, можливо, благословенно, що так трапилось. Ми радіємо, що Київ має митрополита, висвячення якого схвалюємо і, полишаючи все інше поза увагою, молимося владиці Христу, щоб він дав йому силу гарно і боговгодно управляти. Необхідно, щоб він [митрополит], коли висвячуватиме єпископа, не висував його з власними єпископами, а сповіщав тогочасного святійшого патріарха Московії і наближених до нього архиєреїв, щоб собор вирішував цю справу.</p> <p>По-друге, зараз в тих землях, що називаються Казакія, перебувають якісь навчені латинянами у Римі і Польщі, вони стали єгуменами й архимандритами монастирів, незаконним чином творять богослужіння в монастирях і носять єзуїтські комірці. Тому нехай преосвящений митрополит потурбується, щоб у всіх монастирях було однакове богослужіння, бо не</p>
---	--	---

||²⁷

Δεύτερον, καὶ ἐν τῇ
νῦν πέρα λεγονένη Καζακία,
εἰσὶ τινές ||²⁸ ἐν Ῥώμῃ καὶ
Λεχία παρὰ λατίνους
μαθητευθέντες, καὶ
ἐγένοντο ἡγούμενοι καὶ
ἀρχιμανδρίται μοναστηρίων
καὶ διαβάζουσιν ἀνομίως
||²⁹ τὰς ἀκολουθίας εἰς τὰ
μοναστήρια, καὶ φοροῦσι
γιακάδαις γεζουβίτικους. ||³⁰
Καὶ τοίνυν σπουδασάτω ὁ
ιερώτατος μητροπολίτης
τοῦ εἶναι ἐν πᾶσι ||³¹
μοναστηρίοις τὴν αὐτὴν
ἀκολουθίαν, οὐ γὰρ
μεμέρισται ὁ Χριστὸς ||³² καὶ
περιαιρήσαι τοὺς
γιακάδαις, οὐ γὰρ δεῖ ἔχειν
τοὺς εὐσεβεῖς ||³³ σημεῖα
ἐτεροδόξων. ||³⁴

Τρίτον, ἵνα γένηται
αὐτῶ-σε τόμος συνοδικὸς
βεβαιωμένος ||¹ δι' ὑμετέρας
βασιλικῆς θεΐας ἐπιταγῆς,
μετὰ τὸν θάνατον τῶν ||²
εἰρημένων ἀρχιμανδριτῶν
καὶ ἡγουμένων, τοῦ λοιποῦ
ιερέα ὃς ἂν πορευθεῖ εἰς
παπιστικὸν τόπον μαθεῖν,
ἀρχιμανδρίτην ἢ ||³
ἡγούμενον ἢ ἐπίσκοπον μὴ
προβάλλεσθαι. Εἰ δὲ ἐστὶ
κοσμικὸς, ||⁴ ἵνα μὴ γένηται
ιερεῦς, ἀρκετῇ γὰρ ἡ
ὀρθόδοξος πίστις πρὸς ||⁵
σωτηρίαν, καὶ οὐ δεῖ
ἑαυτοῦς πιστοῦς
συλλαγωγεῖσθαι διὰ τῆς
φιλοσοφίας καὶ κενῆς
ἀπάτης. ||⁷

Ὁ μέγας κνέζης
Ἀλέξανδρος οὐκ ἦν
φιλόσοφος, ἀλλ' ἡ
ἀπόκρισις ἦν ἔδωκε τοῖς
πρεσβευταῖς

Великій князь Александръ
не философъ, но отвѣтъ,
который даде посламъ
папинымъ, равнствуется
символу вѣры. Аще же
покажется чрезъ
божественную вашу и
царственную печать, да
будеть школа въ Кіевѣ, и да
учатся въ Кіевѣ по силѣ, и
отъ папешской школы да
отлучатся.

О дабы, благовестивѣйшіе,
и тамо въ Москвѣ
сохраненъ бѣ древній
уставъ, да не бывають
ігумены или архимандриты
отъ рода казацкаго, но
москаля; москаль и на
Москвѣ и в казацкой землѣ,
а казаки токмо въ казацкой
земли; не подобаеть бо
вкупѣ запрягати коня и
осла, ниже ткати вкупѣ руно
и ленъ, глаголетъ писаніе.
Далеко казацы священницы
отъ игуменства Московскаго
и отъ инаго достоинства,
понеже исповѣдуемъ быти
казакамъ православнымъ,
обаче многіе нравы имѣють
растлѣнные, ихже (нравовъ)
не подобаеть учитися
тамошнимъ
православнымъ.

И сіе негли бываетъ, яко не
оставяють по времени суца
святѣйшаго патріарха
великія Москвы нѣкія изъ
боярь избрати
архимандритовъ и
игуменовъ; но, или
насилствующе, или
ходатайствующе,
разтлѣвають церкви
праведное; но праведно
есть святѣйшему патріарху

розділился Христос, і щоб
вони зняли ці комірці, бо
не слід благочестивим
мати знаки іновірців.
По-третє, щоб був цей
соборний томос,
підтверджений вашим
царським божественним
велінням: після смерті
згаданих архимандритів і
ігуменів надалі священника,
який вирушить навчатися в
папську школу, не ставити
архимандритом, ігуменом
чи єпископом. Якщо ж це
мирянин, то щоб не ставав
священником, для спасіння
достатньо православної
віри – віруючим не слід
спокушатися через
філософію і суєтний
обман.

Великий князь Олександр,
не будучи філософом, дав
папським послам
відповідь, рівнозначну
символу віри. Якщо буде
потреба, то нехай через
вашу божественну і
царську печать
започаткується в Києві
школа, де посильно
навчатимуться і відійдуть
від папської школи.

Нехай буде збережено
давнє правило великої
Московії, щоб не ставити
козаків архимандритами
чи ігуменами, а
московітян. Московітяни –
в Московії і Казакії, а
козаки – лише в Казакії. Бо
не годиться запрягати
разом коня з ослom, ані
прясти шерсть з льоном –
каже Святе Письмо.
Далеко ж козацьким

<p>/προτοβουλευτάς/ τοῦ πάπα, ἰσοζυγεῖ τῷ ⁸ συμβόλῳ τῆς πίστεως. Εἰ δὲ δοκεῖ διὰ θεοῦ ὑμῶν καὶ βασιλικοῦ ⁹ τύπου, γενέσθω σχολεῖον εἰς τὸ Κύεβον καὶ μανθανέτωσαν τὰ ¹⁰ κατὰ δύναμιν, καὶ τῆς παπιστικῆς σχολῆς ἀπεχέτωσαν. ¹¹</p>	<p>имѣти праведное избраніе, да сохраняются божественная необновленна. Четвертое: глаголанное убо во многихъ правилахъ божественныхъ отецъ, обновленная же прежде малыхъ временъ в помѣстномъ соборѣ великія Москвы, воеже не хиротонисати архіерею во одной литургіи многихъ священниковъ или іеродіаконовъ, но единого священника и единого діакона, сохранить подобаеть непременно и преосвященному митрополиту Кіевскому. Казаковъ же епископовъ, сего сотворшихъ, безотмѣнно въ казатскую землю (имя казатское употребляется ради явнаго разумѣнія), да повѣлѣваетъ никакоже впредь сего творіти, невѣдеіемъ бо сотворіша, якоже мнится. Аще же и впредь сіе сотворять, неотложно да низвержетъ. Обрѣтающихся же тамо архіереовъ-грековъ, хиротонисавшихъ многихъ священниковъ и діаконовъ во едину литургію, якоже вѣденіемъ і ради денегъ согрѣшившихъ и злый бывшихъ прикладъ, неотложно низвергнути, и никакому прощенію удостоити; и нѣкоего отгнаннаго архієпископа Архидонскаго, при томъ же и бѣглеца, украшающе сего именемъ патріаршескимъ, якоже лицемѣра наплевати</p>	<p>священникам до Московського ігуменства чи до іншого достоїнства, але ми схвалюємо, що козаки є православними, хоча вони мають багато зіпсованих звичаїв, які не слід переймати тутешнім православним.</p> <p>Також трапляється, що деякі пани не дозволяють тогочасному святійшому патріарху великої Московії, щоб він вибрав архимандритів і ігуменів, а насильством чи посередництвом нищать право церкви. Справедливо, щоб святійшому патріархові належало право вибору, що збереже Божі [заповіді] непорушними. По-четверте, згаданий численними божественними отцями канон визначає, щоб під час однієї служби архієрей не висвячував багатьох священників чи ієродіаконів, а лише одного священника і одного діакона, чого й дотримувались донедавна невідступно в помісному соборі великої Московії. Це ж слід виконувати і преосвященному митрополитові Київському. Козакам-єпископам, які вчинили таке в Казакії [ім'я козаків ми вживаємо задля яснішого розуміння] наказати, щоб ніколи такого більше не чинили, бо, як видається, це вони</p>
<p>Εἰδὲ εὐσεβέστατος καὶ αὐτοῦ εἰς τὴν μεγάλην Μοσχοβίαν ἐφυ ¹²λάττετο ὁ παλαιὸς ὄρος, ἵνα μὴ γίνωνται ἀρχιμανδρίται ¹³ ἢ ἡγούμενοι Καζάκοι, ἀλλὰ Μόσχοβοι. Οἱ Μόσχοβοι εἰς Μοσχοβίαν ¹⁴ καὶ Καζακίαν, ἀλλ'οἱ Καζάκοι μόνον εἰς Καζακίαν, οὐ γὰρ δεῖ ¹⁵ ζευγνύειν ἐν τῷ αὐτῷ ἵππον καὶ ὄνον, οὐδὲ ὑφαίνειν ὁμοῦ ἔριον ¹⁶ καὶ λῖνον φησὶν ἢ γραφή. Μακρὰν οἱ Καζάκοι ἱερεῖς ἀπὸ ¹⁷ ἡγουμενεῖον Μοσχοβίας, ἢ ἀπὸ ἕτερον ἀξίωμα, ὅτι ὁμολογοῦμεν ¹⁸ τοὺς Καζάκους εἶναι ὀρθοδόξους. Πολλὰ μὲν τὰ ἦθη ἔχουσι διεφθαρμένα, ἃ οὐ δεῖ τοὺς αὐτοῦσε ὀρθοδόξους μαθεῖν. ¹⁹</p>	<p>митрополиту Кіевскому. Казаковъ же епископовъ, сего сотворшихъ, безотмѣнно въ казатскую землю (имя казатское употребляется ради явнаго разумѣнія), да повѣлѣваетъ никакоже впредь сего творіти, невѣдеіемъ бо сотворіша, якоже мнится. Аще же и впредь сіе сотворять, неотложно да низвержетъ. Обрѣтающихся же тамо архіереовъ-грековъ, хиротонисавшихъ многихъ священниковъ и діаконовъ во едину литургію, якоже вѣденіемъ і ради денегъ согрѣшившихъ и злый бывшихъ прикладъ, неотложно низвергнути, и никакому прощенію удостоити; и нѣкоего отгнаннаго архієпископа Архидонскаго, при томъ же и бѣглеца, украшающе сего именемъ патріаршескимъ, якоже лицемѣра наплевати</p>	<p>Також трапляється, що деякі пани не дозволяють тогочасному святійшому патріарху великої Московії, щоб він вибрав архимандритів і ігуменів, а насильством чи посередництвом нищать право церкви. Справедливо, щоб святійшому патріархові належало право вибору, що збереже Божі [заповіді] непорушними. По-четверте, згаданий численними божественними отцями канон визначає, щоб під час однієї служби архієрей не висвячував багатьох священників чи ієродіаконів, а лише одного священника і одного діакона, чого й дотримувались донедавна невідступно в помісному соборі великої Московії. Це ж слід виконувати і преосвященному митрополитові Київському. Козакам-єпископам, які вчинили таке в Казакії [ім'я козаків ми вживаємо задля яснішого розуміння] наказати, щоб ніколи такого більше не чинили, бо, як видається, це вони</p>
<p>Καὶ τοῦτο ἴσως γίνεται, ὅτι δὲν ἀφήνουσι τὸν κατὰ καιροῦς ἀγιώ ²⁰τατον Πατριάρχη τῆς μεγάλης Μοσχοβίας τινές τῶν ἀρχόντων, ²¹ νὰ ἐκλέγη ἀρχιμανδρίτας καὶ ἡγουμένους, ἀλλ' ἢ καταδηναστεύοντες, ²² ἢ μεσιτεύοντες διαφθείρουσι τῆς ἐκκλησίας τὸ δίκαιον. Ἀλλ' ἐστὶν ²³ δίκαιον τὸν ἀγιώτατον Πατριάρχη ἔχειν τὸ δίκαιον τῆς</p>	<p>митрополиту Кіевскому. Казаковъ же епископовъ, сего сотворшихъ, безотмѣнно въ казатскую землю (имя казатское употребляется ради явнаго разумѣнія), да повѣлѣваетъ никакоже впредь сего творіти, невѣдеіемъ бо сотворіша, якоже мнится. Аще же и впредь сіе сотворять, неотложно да низвержетъ. Обрѣтающихся же тамо архіереовъ-грековъ, хиротонисавшихъ многихъ священниковъ и діаконовъ во едину литургію, якоже вѣденіемъ і ради денегъ согрѣшившихъ и злый бывшихъ прикладъ, неотложно низвергнути, и никакому прощенію удостоити; и нѣкоего отгнаннаго архієпископа Архидонскаго, при томъ же и бѣглеца, украшающе сего именемъ патріаршескимъ, якоже лицемѣра наплевати</p>	<p>Також трапляється, що деякі пани не дозволяють тогочасному святійшому патріарху великої Московії, щоб він вибрав архимандритів і ігуменів, а насильством чи посередництвом нищать право церкви. Справедливо, щоб святійшому патріархові належало право вибору, що збереже Божі [заповіді] непорушними. По-четверте, згаданий численними божественними отцями канон визначає, щоб під час однієї служби архієрей не висвячував багатьох священників чи ієродіаконів, а лише одного священника і одного діакона, чого й дотримувались донедавна невідступно в помісному соборі великої Московії. Це ж слід виконувати і преосвященному митрополитові Київському. Козакам-єпископам, які вчинили таке в Казакії [ім'я козаків ми вживаємо задля яснішого розуміння] наказати, щоб ніколи такого більше не чинили, бо, як видається, це вони</p>

<p>ἐκλογῆς, ²³ ἵνα φυλάττονται τὰ θεῖα ἀκαινοτόμητα. ²⁴ Τέταρτον, τὸν ῥηθέντα μὲν ἐν πολλοῖς κανόνα τοῖς θείοις πατράσι, ἀνα ²⁵νεωθέντα δὲ πρὸ ὀλίγου ἐν τῇ τοπικῇ συνόδῳ τῆς μεγάλης Μοσχοβίας, ²⁶ τοῦ μὴ χειροτονεῖν τὸν ἀρχιερέα ἐν τῇ αὐτῇ λειτουργίᾳ πολλοὺς ἱερεῖς ²⁷ ἢ ἱεροδιακόνους, ἀλλ'ἕνα ἱερέα καὶ ἕνα διάκονον. Διαφυλάττειν δεῖ ²⁸ ἀπαρασάλευτον καὶ τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην Κυέβου. Τοὺς Καζάκους ²⁹ δὲ ἐπισκόπους, τοῦτο ποιήσαντας ἐν τῇ Καζακίᾳ (τὸ ὄνομα Καζάκους ³⁰ χρώμεθα διὰ σαφεστέραν κατάληψιν) προστάξει μηδαμῶς τοῦ λοιποῦ ³¹ τοῦτο ποιῆσαι, ἐν ἀγνοίᾳ γὰρ πεποιθήκασι ὡς δοκεῖ, εἰς δὲ ἀπὸ τοῦ νῦν ¹ τοῦτο ποιήσωσιν, ἀπαραιτήτως καθήρη. Τοὺς εὐρισκομένους δὲ ἐκεῖσε ² ἀρχιερεῖς Ῥωμαίους, τοὺς χειροτονήσαντας πολλοὺς ἱερεῖς τε καὶ δια ³κόνους ἐν μιᾷ λειτουργίᾳ, ὡς ἐν γνώσει καὶ διὰ χρήματα ἀμαρτή ⁴σαντας, καὶ κακῶν γινομένους παράδειγμα, ἀπαραιτήτως καθήρειν ⁵ καὶ μηδεμιᾶς συγνώμης ἀξίουν. Καὶ τινὰ ἀποβεβλημένον ἀρχι ⁶ἐπίσκοπον Ὀχρίδου, ναὶ μὴν καὶ φυγάδα, καλλινόμενον ⁷ τῷ πατριαρχικῷ ὀνόματι, ὡς ὑποκριτὴν ἀποπτύειν καὶ ἐπιτιμᾶν. ⁸</p>	<p>и епитимисовати. Пятое: новому митрополиту Киевскому слушати подобаеть великаго Василиа, въ предисловіи своихъ нравиль глаголющу: подобаеть епископы творити яже суть извѣствованна; аще же возбраненные есть— творити и яже суть разсмотренны, по глаголющу: усмотритъ словеса своя на судѣ. И сущихъ в послушаніе казаковъ державнѣйшаго и святаго вашего царствія извѣстно исправляти; сущихъ же въ Полшѣ православнымъ снисходити въ нѣвая нравы, дондеже вложитъ ихъ въ мрежи извѣствованія —и Самуиль бо усмотрително во Виѳліемѣ творить жертву страха ради Саула, и Господь притворяшеса Лукѣ и Клеопѣ далѣ шествовати, и Павель бо обрѣза Тимофея и всѣмъ вся бысть, да хотя болшихъ обрящеть; имже образомъ и мы нынѣ хиротонію, яше не во свою епархію, воспріяхомъ. Шестое: во вся лѣты соборъ творити своимъ епископомъ и преизряднымъ архимандритомъ, и судитя, и разсудити, еже требуютъ церковное исправленіе, и удобнымъ подавати законное повелѣніе соборно, трудняя же доносити великой Москвѣ соприсѣдъшаему собору, болшихъ бо есть жребія и</p>	<p>зробили через незнання; якщо ж і надалі це чинитимуть, негайно їх змістити. Тамтешніх архиєреїв-греків, які під час однієї служби висвятили багатьох священників і дияконів, які відали, що творили і согрішили за гроші, й подали поганий приклад, негайно усунути і не удостоїти жодного прощення. Якогось-то вигнаного архієпископа Охридського, беззаперечно, втікача, який прикрашає себе патріаршим іменем, затаврувати і покарати як обманщика. По-п'яте, належить, щоб новий Київський митрополит слухався Василя Великого, який в передмові своїх правил каже: потрібно, щоб єпископ діяв по акривії, якщо ж є складнощі, діяв по ікономії, згідно зі сказаним: на суді він підтвердить слова свої. Підданих вашому могутньому і сильному царству козаків старанно вдосконалювати, зглянутися над православними в Польщі, враховуючи їх звичаї, доти поки не введе їх до рівня акривії. І Самуїл по ікономії таємно приніс жертву в Вифлеємі через страх перед Саулом, і Господь вдав Луці і Клеопі йти далі, і Павло обрізав Тимофія, і для всіх став</p>
---	--	--

<p>Πέμπτον, τὸν νέον μητροπολίτην Κυέβου, δεῖ ἀκούειν τῷ μεγάλῳ Βασιλείῳ ⁹ ἐν τῷ προοιμίῳ τῶν ἰδίων κανόνων λέγοντα, δεῖ τὸν ἐπίσκοπον ¹⁰ ποιεῖν τὰ τῆς ἀκριβείας, εἰ δὲ ἐμπόδιόν ἐστι, ποιεῖν καὶ τὰ τῆς οἰκονομίας, ¹¹ κατὰ τὸν εἰπόντα, οἰκονομησαὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐν κρίσει. Καὶ τοὺς μεν ¹² ἐν τῇ ὑποταγῇ ὄντας Καζάκουσ τῆς κραταιᾶς καὶ ἀγίας ὑμῶν βασιλείας ¹³ ἀκριβῶς διορθοῦν, τοῖς δὲ ἐν Πολωνίᾳ οὖσιν ὀρθοδόξοις συγκαταβαίνειν ¹⁴ εἰς τινὰ ἥθη ἕως οὐ βάλλει εἰς τὸ δίκτιον τῆς ἀκριβείας. Καὶ Σαμουήλ ¹⁵ γὰρ οἰκονομικῶς εἰς τὴν Βηθλεὲμ ὑπεκρῦβη θυσίαν διὰ τὸν φόβον Σαοὺλ ¹⁶ καὶ ὁ κύριος προσεποιεῖτο τῷ Λουκᾶ καὶ Κλεώπᾳ, παραιτέρῳ ¹⁷ πορευέσθαι, καὶ Παῦλος γὰρ περιέτεμε τὸν Τιμόθεον, καὶ τοῖς ¹⁸ πᾶσιν τὰ πάντα ἐγένετο, ἵνα κἄν τοὺς πλείονας κερδίση, καθ'ὄν τρόπον ¹⁹ καὶ ἡμεῖς νῦν τὴν παρ'ἐνορίαν χειροτονίαν ἐδεξάμεθα. ²⁰ Ἐκτον, κατ'ἔτος σύνοδον ποιεῖν τῶν ἰδίων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων ²¹ ἀρχιμανδριτῶν καὶ κρίνειν καὶ ἀνακρίνειν τὰ δεόμενα ἐκκλησιαστικῆς ²² διορθώσεως, καὶ τοῖς μὲν εὐκόλοισ, παρέχειν συνοδικῶς νομικὴν ²³ τὴν ἀπόφασιν, τὰ δὲ δύσκολα ἀναφέρειν ἐν τῇ μεγάλῃ Μοσχοβίᾳ συνεδρευούσῃ συνόδῳ, τῶν πλειόνων γὰρ</p>	<p>патріаршескаго величества свойство есть печать дѣль. Якоже и иже на Москвѣ священный соборъ, яже показываются сумнѣвателные — яко да и тамошняя соборная церковь сохраняется непорочно, и кромѣ всякаго плѣжинъ, и непорочная, якоже непорочное христова невѣста, — подобаеть донести вышнимъ церквамъ и иже в нихъ патріархомъ, и отъ нихъ приняти рѣшеніе и толкованіе, во еже хранитися ктому союзу любви, и соединеніе духа мира, и достоинство каѳолическія и апостолскія вѣры неумаленное, необновлевное и непоколебимое. Якоже убо, божественнѣйшии, хиротонисатися митрополиту Кіевскому отъ святѣйшаго патріарха великія Москвы избранныя и обрѣтающіися при немъ святѣйшихъ архіереевъ собора и соизволевіемъ вашимъ; яко да Кіевскій митрополить, хиротонисуемый въ великой Москвѣ и грядущій во епархію свою аще въ православной вѣрѣ или въ законахъ погрѣшитъ и дѣйствуетъ кромѣ разума и мысли восточныя церкве, или с нѣкимъ разнствуется, или по данной непристойной вини подлежатъ,—яко да судится, и разсудится, и</p>	<p>усім, щоб щоб спасти більше (народу), таким чином і ми зараз сприймаємо висвячення в чужій епархії. Шосте, [митрополитові слід] щороку збирати собор своїх єпископів і раніше обраних архимандритів, на якому розглядати і вирішувати те, що потребує церковного виправлення. З легко вирішуваних справ соборно виносити законне повеління, про труднощі сповіщати в велику Московію скликаному синоду, - нехай перемагає бо думка більшості – а печать патріаршої величі є підставою для вирішення справ, як [допоки] і священний синод у великій Московії. Якщо з'являться якісь сумніви, то слід сповістити вищим церквам та їхнім патріархам і прийняти від них рішення і тлумачення справи, щоб соборна церква там зберігала чистоту і цноту мов непорочна Христова наречена, і до того ж укріпився союз любові і єдність духу миру, не применшилося і не порушилося достоїнство соборної і апостольської віри. Отже, побожні, з вашого дозволу нехай вибраного Київського митрополита висвячує святійший патріарх великої Московії та синод преосвящених</p>
---	--	---

<p>ἡ ψῆφος καὶ τῆς πατρι²⁴αρχικῆς μεγαλιότητος ἡ σφραγὶς τῆς ὑποθέσεως ἴδιον, ὡς ποῦ ²⁵ καὶ ἡ ἐν Μοσχοβία ἱερὰ σύνοδος, τὰ φαινόμενα ἀμφίβολα, ²⁶ ἵνα καὶ ἡ ἐκεῖσε καθολικὴ ἐκκλησία διαφυλάττηται ἄσπιλος ²⁷ καὶ πάσης ρυτίδος ἐκτός καὶ ἄμωμος, ὡς ἄμωμος τοῦ Χριστοῦ ²⁸ νύμφη, δεῖ ἀναφέρειν ταῖς ἀνωτάτω ἐκκλησίαις, καὶ τοῖς κατ' ²⁹ αὐταῖς πατριάρχαις, καὶ παρ' αὐτῶν δέχεσθαι τὴν λύσιν ³⁰ καὶ ἐρμηνεῖαν, ἵνα φυλάττηται, προσέτι ὁ σύνδεσμος τῆς ἀγάπης ¹ καὶ ἡ ἐνότης τοῦ πνεύματος τῆς εἰρήνης καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς καθο²λικῆς καὶ ἀποστολικῆς πίστεως ἀμείωτον ἀκαινοτόμητον καὶ ³ ἀπαρασάλευτον. ⁴</p> <p>Ὅτι μὲν οὖν, θεότατοι, νὰ χειροτονεῖται μητροπολίτης Κυέβου ⁵ ὑπὸ τοῦ Ἀγιωτάτου Πατριάρχου τῆς μεγάλης Μοσχοβίας ἐκλεγόμενος, ⁶ καὶ τῆς παρευρισκομένης περὶ αὐτὸν τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων συνόδου ⁷ καὶ συνεννοήσει ὑμετέρα, ἵνα ὁ Κυέβου μητροπολίτης χειροτο⁸νούμενος εἰς τὴν μεγάλην Μοσχοβίαν καὶ ἐρχόμενος εἰς τὴν ⁹ ἐπαρχίαν τοῦ, ἂν περὶ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἢ εἰς τοὺς νόμους σφάλῃ ¹⁰ καὶ ἐνεργεῖ παρὰ τὴν γνώμην καὶ τῶν σκοπῶν τῆς ἀνατολικῆς ¹¹ ἐκκλησίας, ἢ μετὰ τινὸς διαφέρεται, ἢ ἄλλῃ αἰτία παραλόγῳ</p>	<p>запретится, и разсудится, и наказуется отъ святѣйшаго патріарха Московскаго и иже с нимъ священнаго собора.</p> <p>Якоже епископа да не извержетъ, ниже да не хиротонисаетъ безъ соизволенія святѣйшаго патріарха великія Москвы, благое и законное и прощенное содержащи, ради нужды Константинополя. И аще прежде хиротонисанія митрополита послана будетъ грамота въ Царьградъ, ради отпустителныя грамоты, или по хиротонисанію послана будетъ грамота къ вѣдомости — ни въ чемъ не рознится. Токмо да воспоминаеть Константинополскаго и да будетъ епархія убо Константинополскаго, намѣстничающая же отъ святѣйшаго патріарха Московскаго. В томъ и прошаемъ и совѣтуемъ, да не безъ всякія нужды пренебрегаются уставы отцевъ и прогвѣвается Богъ: в сихъ воспитани есмы, сія отъ божественныхъ законовъ научившихся, сія совѣтуемъ, тишайшіи. И могли бы рещи и отъ писаній, и отъ свидѣтельства святыхъ, и отъ дѣяній соборныхъ, и отъ уставовъ отцевъ, и отъ новыхъ законовъ древнихъ самодержцевъ царей; но бѣгающе многословія написахомъ сія, наипаче же</p>	<p>архиереїв, що знаходиться при ньому, щобъ висвячений великою Московією Київський митрополит вирушив у свою епархію і, якщо порушить проти православної віри чи законів, діятиме супротив намірів і рішень східної церкви чи перечитиме їй, чи вчинить нерозсудливо з іншої причини, то святійший патріарх великої Московії разом зі священним синодом нехай його судить і розсудить, засудить і виправить.</p> <p>І щоб [митрополит] не змістив, ані висвятив епископа без погодження з святійшим патріархом великої Московії, навіть законного й схваленого, навіть заради потреби Константинополя. А чи перед висвяченням митрополита буде вислана в Константинополь грамота для видачі дозволу, чи після висвячення для сповіщення про це — немає різниці, лише нехай пам'ятає Константинопольського патріарха, і нехай епархія перебуває в Константинопольського патріарха, а святійший патріарх великої Московії буде намісником — на це ми даємо згоду і радимо, щоб без необхідності не занедбувалися правила отців, бо прогнівиться Бог.</p>
--	--	---

ὑπό¹²κειται, ἵνα κρίνηται καὶ ἀνακρίνηται καὶ ἀργήται καὶ παιδεύηται ¹³ ὑπὸ τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου Μοσχοβίας καὶ τῆς κατ'αὐτὸν ἱεραῶς συνόδου. ¹⁴

Καὶ ὅτι ἐπίσκοπον νὰ μὴ καθήρη, μήτε νὰ χειροτονῆ χωρὶς ¹⁵ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου τῆς μεγάλης Μοσχοβίας τὴν γνώμην, ¹⁶ καλὸν καὶ νόμιμον καὶ συγχωρημένον, διὰ τὴν κατέχουσιν ἀνάγκην ¹⁷ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἢ про τῆς χειροτονίας του μητροπολίτου ¹⁸ πεμπθῆ (sic) γράμμα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ ἔκδοσιν, ἢ μετὰ τὴν ¹⁹ χειροτονίαν πεμπθῆ γράμμα πρὸς εἶδησιν, οὐδὲν διαφέρει, μόνον νὰ ²⁰ μνημονεύη τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ νὰ εἶναι ἐπαρχία μὲν τοῦ ²¹ Κωνσταντινουπόλεως ἐπιτροπουμένη δὲ παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου ²² Μοσχοβίας, εἰς τοῦτο καὶ συγχωροῦμεν καὶ συμβουλεύομεν, ἵνα μὴ ²³ ἀνάγκης χωρὶς καταφρονοῦνται οἱ ὄροι τῶν πατέρων καὶ ἀγανακτῆ ὁ Θεός. ²⁴

Ἐν τούτοις ἀνατρέφημεν, ταῦτα παρὰ τῶν θείων νόμων μεμαθήκαμεν, ²⁵ ταῦτα συμβουλεύομεν, γαληνότατοι, καὶ ἔσχομεν εἰπεῖν καὶ ἀπὸ τῆς γραφῆς ²⁶ καὶ ἀπὸ μαρτυριῶν ἁγίων, καὶ ἀπὸ τῶν

пишущее мудрымъ о божественныхъ дѣлѣхъ. И аще покажутся благая и полезная,—благодать Богу, имже глаголемъ, и движемъ же, и дѣйствуемъ. Аще же и порицаемая, но негли Святому Духу являются преподобная; глаголемъ бо о Богѣ и церкви о Святомъ Дусѣ. Лице бо, глаголетъ, человеку Богъ не возприметь. Наипаче же и не подобаше намъ, из младенческаго возраста возлюбити даже до крове державнѣйшаго и святаго вашего царствія, о духовныхъ духовные и суще умолчати истинно и праведно: наипаче же грѣхъ превеликѣй бѣше, еже не рещи тавовымъ достойнымъ мужемъ пристойное и лѣпое, и еже не грѣшное во дни господни. Его же благодать и неизреченная милость да будетъ со Богомъ вѣнчанными вашими и святыми главы, и благословение его да править стопы ваша въ пути мира, просвѣщающе, и уразумѣюще, и сохраняюще васъ отъ всяаго предкновеія противнаго, видимыхъ и невидимыхъ, на окружение многихъ лѣтъ, аминь. Отъ Адрианополя, 1686, мѣсяца апріліа. Іерусалимскій и вашъ богомолецъ и послушенья святому вашему царствію.

На цих заповідях ми виховані, за Божими законами навчені, тому таке радимо, тишайші, й можемо говорити згідно зі Святим Письмом і за свідченнями святих, і за рішеннями соборів, і за правилами отців, і за новими законами здавна самодержців-царів, але, уникаючи багатослів'я, ми визначили сучасний стан справ, пишучи про божественне для розумних. Якщо ж наша думка виявиться корисною і потрібною, то – дяка Богові, завдяки Якому говоримо, існуємо і діємо. Якщо ж видасться невартою, то лише Святому Духу відкрите благочестиве, ми ж говоримо про Бога і про церкву в Святому Дусі, бо Бог не зважає на обличчя людини, тим дужче не личить нам, які з молодого віку полюбили ваше могутне і священне царство як своє кровне та будучи духовною особою серед духовних, замовчувати істину і справедливість. І найбільший гріх був би, якщо не скажемо таким достойним мужам благословенне і достойне і бездоганне в день Господній, милість і безмежне милосердя Якого нехай перебуває з вашими святими і вінчаними Богом главами, благовоління Його нехай

πρακτικῶν τῶν συνόδων ||²⁷
καὶ ἀπὸ τοὺς ὄρους τῶν
πατέρων, καὶ ἀπὸ τῶν νεαρῶν
τῶν πάλαι ||²⁹ αὐτοκρατόρων
βασιλέων, ἀλλὰ φεύγοντες
τὴν πολυλογίαν ἐσημιώσαμεν
||³⁰ τὰ παρόντα, καὶ μάλιστα
ὡς γράφοντες πρὸς σοφοὺς τὰ
θεῖα. Καὶ εἰ ||³¹ μὲν δόξα
χρηστὰ καὶ συμφέροντα, χάρις
τῷ Θεῷ δι' οὗ λαλοῦμεν ||³² καὶ
κινούμεθα, καὶ ἐνεργοῦμεν. Εἰ
δὲ ποῦ μεμπταῖα, ἀλλ' ἴσως
τῷ ||³³ Ἁγίῳ Πνεύματι
φαίνονται ὅσια, λαλοῦμεν γὰρ
περὶ Θεοῦ καὶ τῆς ||³⁴
ἐκκλησίας ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι,
πρόσωπον γὰρ φησὶν
ἀνθρώπου ||³⁵ Θεὸς οὐ
λαμβάνει, μάλιστα οὐδὲ
ἔπρεπεν ἡμῖν ἐκ νεαρᾶς
ἡλικίας ||¹ νὰ ἀγαποῦμεν
μέχρις αἵματος τὴν κραταιὰν
καὶ ἁγίαν ὑμῶν ||² βασιλείαν,
περὶ πνευματικῶν
πνευματικοὶ ὄντες, νὰ
σκοπήσωμεν ||³ τὴν ἀλήθειαν,
καὶ τὸ δίκαιον. Καὶ τὸ δὴ
μέγιστον ἁμαρτία ἦν ||⁴
μεγαλωτάτη, τὸ νὰ μὴ
εἰπῶμεν εἰς τοιοῦτους ἁγίους
ἄνδρας τὸ εὐλογον, ||⁵ καὶ τὸ
πρέπον, καὶ τὸ ἀνέγκλητον εἰς
τὴν ἡμέραν τοῦ Κυρίου, οὗ ἡ
χάρις καὶ ἄπειρον ἔλεος εἶη
μετὰ τῶν θεοστέπτων ὑμῶν ||⁶
καὶ ἁγίων κορυφῶν, καὶ ἡ
εὐδοκία αὐτοῦ κατευθύνει τὰ
δια||⁷βήματα ὑμῶν εἰς ὁδὸν
εἰρήνης, φωτίζουσα,
συνετίζουσα, καὶ
διαφυλάττουσα ὑμᾶς ἀπὸ
πάσης προσβολῆς ἐναντίας
ὄρατῶν τε καὶ ἀοράτων ||⁸ εἰς
ἐτῶν πολλῶν περιόδους,
ἀμήν. ||⁹
ἀπὸ
Ἀδριανουπόλ[εως], αχπστ',
μηνὶ ἀπριλίῳ. ||¹⁰

направитъ ваші стопа по
дорозі миру, повчаючи,
наставляючи і оберігаючи
вас від усіх видимих і
невидимих перешкод
упродовж багатьох років.
Амінь.

Із Адріанополя, 1686,
місяця квітня.

Досифей, Єрусалимський
патріарх і смиренний
молитвенник за повеління
вашого святого царства

**ТЕКСТИ, ПЕРЕКЛАДИ Й ТЛУМАЧЕННЯ ЛИСТІВ І ГРАМОТ
ПАТРІАРХА ДІОНІСІЯ IV СТОСОВНО ПІДПОРЯДКУВАННЯ
КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ МОСКОВСЬКОМУ ПАТРІАРХОВІ У 1686 РОЦІ**

Питання історії Київської митрополії, що так яскраво постало перед українським суспільством у 2018 р., насправді є дуже давнім і значною мірою дослідженим завдяки працям багатьох істориків та архівістів. Водночас, коли йдеться про зміну підпорядкування митрополії, що остаточно відбулася у травні-червні 1686 р., варто зауважити, що процес готувався упродовж років, тривав доволі довго, мав своїх прихильників і супротивників, агентів і контрагентів і висвітлюється в десятках історичних документів, чимало з яких ще не досліджені.

Між тим, самі рішення патріарха Діонісія IV¹ були письмово оформлені в обмеженій кількості документів у період травня-червня 1686 р. і надіслані у вигляді листів, або грамот, до низки зацікавлених, або задіяних, у цій події осіб. Усі ці листи були, цілком природно, складені грецькою мовою в тій формі, яка була притаманна тодішній патріаршій канцелярії. Тобто книжною мовою, що загалом наслідувала давні античні традиції, але зі значною кількістю новогрецьких елементів. Після надходження до Москви або Києва (місця перебування адресатів), листи потрапляли до перекладачів. А вже після того – до тих осіб, яким вони призначалися (якщо не припускати, що хтось з них читав грецькою мовою).

Саме ці переклади, зроблені в Москві або в Києві, ми й можемо читати сьогодні. Доля оригіналів, тобто вихідних грецьких текстів, зазвичай трагічна. Майже всі вони втрачені через низку об'єктивних обставин. Насамперед через відомі пожежі XVIII-XIX століть як у Константинополі, так і в Москві та Києві. Наразі доступним для дослідження є лише один оригінал листа-грамоти до московських царів, що зберігається у Москві [РДАДА, ф.52, оп. 2, № 669]. Ще два грецькі тексти збереглися у списках XVIII ст. в рукопису №22 з колекції Палеографічного та історичного архіву Освітньої фундації Національного банку (Афіни, Грецька Республіка). Решта текстів існує лише у списках різних часів, зроблених з оригінальних перекладів московських або українських перекладачів. Або ж у списках збірника документів з історії Російської ПЦ, що одержав назву «Ікона»².

Отже, нині ми маємо лише дев'ять документів, де були чітко прописані причини й характер зміни підпорядкування Київської митрополії, що сталося після обрання Київським митрополитом Гедеона (Святополка Четвертинського) і висвячення його в Москві 8 листопада 1685 р. Вісім документів були оприлюднені Сергієм Терновським в «Архиве Юго-Западной России» 1872 р. за списками згаданої «Ікони». Один – ще раніше, 1826 р., в «Собрании государственных грамот и договоров» [ч.4, с. 517-519, № 177], за списком архіву Посольського приказу в Москві.

За церковним звичаєм, документи про поставлення митрополита Гедеона були

* Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

¹ Діонісій IV Муселім. У 1662-1671 рр. митрополит Лариський. Перебував на Вселенському престолі п'ять разів: 1671-1673, 1676-1679, 1682-1684, 1686-1687 і 1693-1694. Двічі побував у в'язниці, у 1679 і 1687-1688 рр. Помер 23.09.1696 у монастирі Раду Вода (сучасна Румунія).

² Частина документів, дотичних до історії підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху, зі складу збірників «Ікона» була оприлюднена 1872 р. в межах видання «Архив Юго-Западной России», ч. 1, т. 5.

направлені різним особам і виконували різні завдання. Перерахуємо ці документи:

1. Два листи були направлені московським царям як головним ініціаторам-прохачам у справі (тут і надалі наведемо номери документів за виданням рукописів «Ікони» 1872 р. — № 41, травень, про згоду; № 42, червень, про згоду, соборний: 19 підписів). Обидва листи з дописками, проханнями про пожертви тощо. Оригінал травневого листа патріарха зберігся у РДАДА [ф. 52, оп. 1, № 669]. Там само зберігаються й переклади обох листів [див.: СГГД, ч. 4, с. 509-514, 514-517, № 175-176]. Обидва переклади видані також в «Іконі» [АЮЗР, ч. 1, т. 5, с. 172-177, 177-182].

2. Три листи були надіслані до Московського патріарха Іоакима (1620—1690) [№ 39, травень, про згоду; № 177, червень, про згоду, соборний: 20 підписів; № 45, червень, відпускна грамота за гріхи, соборний: 21 підпис]. Грецький список червневої соборної грамоти про згоду зберігся в Афінах [ПІА ОФНБ, № 22, арк. 202—203 зв., вид.: В.Ченцова, Синодальное решение 1686 г. о Киевской митрополии // Древняя Русь. Вопросы медиевистики, 2017, № 2/68, с. 100-104; див. також на сайті Вселенського патріархату]. Давні переклади листів були надруковані: червневий про згоду в СГГД [ч. 4, с. 517-519, № 177], інші два в «Іконі» [АЮЗР, ч. 1, т. 5, с. 166-168; с. 186-189]

3. Один лист надійшов митрополитові Гедеону [№ 44, червень, відпускна грамота «за гріхи»]. Переклад в «Іконі» [АЮЗР, ч. 1, т. 5, с. 184-186].

4. Два листи гетьману Івану Самойловичу (1630-1690, гетьман: 1672-1687) і українському народові [№ 40, від 9 травня, про надання згоди патріарху Йоакиму; № 43, червень, гетьману й народу про «покірність і любов»]. Переклади були надруковані в «Іконі» [АЮЗР, ч. 1, т. 5, с. 169-171, 182-183].

5. Один лист до всіх підлеглих Київської митрополії [№ 46, червень, дозвіл на обрання митрополита й хіротонію в Москві]. Грецький текст зберігся в Афінах [ПФНБ/ПІА, № 22, арк. 203 зв.-204; вид.: В.Ченцова, там само, с. 105-107]. Переклад також в «Іконі» [АЮЗР, ч. 1, т. 5, с. 189-191].

Жодний з цих листів не є абстрактною постановою Вселенського престолу про зміну підпорядкування Київської митрополії. Усі вони були надані й надіслані до адресатів з окресленою метою – у відповідь на їхні запити або задля узгодження чи, власне, владнання канонічного порушення, що відбулося в Москві 8 листопада 1685 р. Три листи з дев'яти є соборними (два направлені царям, один патріархові Іоакиму), тобто підписаними членами Священного собору Великої Константинопольської Церкви. Хоча у більшості листів йдеться про соборність усіх прийнятих рішень. За східнослов'янською традицією, всі листи можна називати грамотами, хоча це не обов'язково, зважаючи на значення грецького слова «υράμμα» («лист, буква, літера») і відповідні переклади іншими мовами.

Кількість листів трохи завелика для вирішення справи поставлення митрополита. Але, як ми знаємо, до справи були, по-перше, залучені світські владні особи (московські царі та український гетьман, яким мали бути надіслані відповіді на їхні прохання або принаймні повідомлення про стан розгляду справи). По-друге, прохачем і головною діючою особою був також патріарх Московський Іоаким, якому теж треба було відписати про ставлення Вселенського престолу до висвячення в чужій єпархії. По-третє, осуду або прощення потребував нововисвячений митрополит Київський Гедеон. І, нарешті, по-четверте, про всі ці події варто було повідомити «всім підлеглим» Київської митрополії.

Розглядаючи ці листи з погляду функціонального, тобто типології церковних

рішень або грамот, доречно підкреслити, що декілька з них можна трактувати як такі, що постулюють згоду Вселенського престолу на підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху. Це травневий [№ 41] і червневий [№ 42] листи до московських царів і так само травневий [№ 39] і червневий [№ 45] листи до патріарха Іоакима. При цьому обидва червневі листи підписані членами Священного синоду. Третій лист [№ 45] до патріарха Іоакима є, швидше, грамотою на відпущення йому гріхів, тобто провини за ту дію, яку від здійснив, висвячуючи єпископа з іншої митрополії. Подібний «відпускний» лист [№ 44] з підтвердженням посадового «переміщення» одержав і митрополит Гедеон. Один з листів [травневий, № 40] до гетьмана Івана Самойловича є повідомленням про надання згоди на висвячення Київських митрополитів у Москві. Другий [червневий, № 43] — є дещо загальнішим зверненням до гетьмана й всього народу стосовно покірності, бо деякі «подумали, що висвячення відбулося всупереч правилам». Нарешті, один лист [№ 46] був укладений для всіх вірних Київської митрополії і підтверджував їхні права самостійно обирати митрополита і направляти його до Москви на висвячення.

В історіографії питання, разом із зазначеними документами, зазвичай розглядають ще низку листів. Передусім самого Діонісія — написаний 1688 р. у Валахії, уже після скинення його з патріаршого трону (17 жовтня 1687 р.) [це № 47 в АЮЗР]. А також два листи Єрусалимського патріарха Досифея II (1641—1707) про справу підпорядкування Київської митрополії [там само, № 34-35] та інші документи. Усі вони так чи інакше сприяють осмисленню тих подій, що призвели до зміни статусу Київської митрополії. Утім, юридичну вагу мають лише вихідні постанови Вселенського престолу, підписані патріархом та його собором.

У всіх патріарших листах легко простежується адресна частина, хоча вона не завжди є першою. Подекуди вона поступається місцем риторичній, або літературній «передмові», що містить посилання на Святе Письмо або думки Отців Церкви у контексті стрижневої теми послання.

У своїх зверненнях до іноземців греки-укладачі офіційних листів загалом використовують ті форми титуляції, які вони усвідомили з попередніх перекладів листів тих осіб до них. Тут буває цікаво спостерігати, як до грецьких текстів залучаються очевидні архаїзми, кальки з іноземних мов, помилки попередніх перекладачів тощо.

У нашому контексті можна відзначити вислів «гетьман обох боків Борисфена». Це традиційна для грецької географії назва Дніпра. Але навряд чи так писали українці у своїх посланнях до патріархів. Або ж термін «Бургарія», який є традиційною грецькою назвою Волзької Булгарії. Такі «грецизми» могли бути виправлені у перекладах, що їх створювали в Москві або Києві, але це залежало від здібностей перекладача та його ставлення до оригіналу. Так, назва «Борисфен» у перекладах замінюється на назву «Дніпро». Гарним прикладом правильного «зворотнього перекладу» титуляції московських царів є лист патріарха Діонісія від травня 1686 р. до Іоанна (1666—1696) й Петра Олексійовичів (1672—1725) і царівни Софії Олексіївни (1657—1704) [№ 41]. Насправді ж московський писар використав, власне переписав, устійнену й добре відому йому формулу. Водночас у грецькому оригіналі бачимо доволі дивний набір географічних та етнічних назв, котрі невідомий нам перекладач з Константинопольського патріархату утворив, транслітеруючи незрозумілі йому й неправильно прочитані російські слова.

Літературна частина листів має свою особливу цінність як окремий жанр

епістолографії, або шанованої на той час науки написання листів. На жаль, зазначені тексти збереглися переважно у перекладах, тому ми не завжди можемо оцінити, так би мовити, «грецький» бік справи, з погляду грецької філології. Очевидно, що вибір цитації або посилання на якісь богословські чи морально-етичні теми, мав би віддзеркалювати наступну головну тезу або, швидше, вести читача до розкриття теми послання. Справді, ці теми суголосні проголошеним у листах. Це — розбудова Церкви, спасіння, прощення, покора, любов тощо.

Виходячи з грецьких текстів, на жаль, наразі тільки трьох, але знаючи подібні «передмови» до інших патріарших документів, можна стверджувати, що вони написані доволі яскраво, дотично до теми і являють собою типові літературні компіляції, які священнослужителі звикли застосовувати відповідно до обставин. До прикладу — у своїх недільних проповідях. Чи писали такі «передмови» принагідно до листів або користалися з невідомих нам канцелярських джерел — важко сказати. В окремих випадках очевидні повтори «передмов» у грамотах різних часів, але ми не знаємо, чи то було авторське використання власного тексту, чи звичайний плагіат.

На превеликий жаль, не можна сказати, що ці переклади, байдуже московські чи українські, вповні передають красу грецького слова. Інакше кажучи, будь-яке порівняння текстів оригіналів і перекладів — не на користь перекладачів. Загалом усі тогочасні переклади з грецької мови були послідовними, часто буквральними в переданні значення окремих слів, з великою кількістю так званих кальок, тобто слів створених за взірцем першотвору з елементів мови перекладача. Схоже, що всі тлумачі намагалися дотримуватися давнього грецького синтаксису, не властивого сучаснішим мовам. Цьому, звичайно, сприяла формальна можливість перекладу більшості грецьких форм відповідними формами старослов'янської мови. Проте наслідком таких перекладів є доволі заплутані тексти, розплутування яких і переклад на сучасні мови є справою доволі невдячною, оскільки нема віри ані тим давнім перекладачам з грецької, ані переписувачам тих списків, що склалися в різні часи, ані науковцям, які готували їх до видання, ані, нарешті, службовцям і робітникам друкарень, що їх видавали. У такого роду помилках неважко пересвідчитися, звертаючись до порівняння різних списків зазначених листів або до друкованих видань. Навіть списки членів священного патріаршого собору в Константинополі, представлені в трьох списках з листів, різняться між собою в одних і тих самих позиціях.

Головна, або постанова, частина листів і грамот менше постраждала від щойно зазначених недоліків. Це природно, позаяк текст її простіший, майже позбавлений «плетіння слів» і часом дослівно повторюється в усіх дотичних до теми грецьких документах або перекладах. Разом з тим, окремі слова, терміни або характерні для церковного грецького дискурсу устійнені вирази передаються в тих давніх московських або українських перекладах по-різному і не завжди правильно. Ця очевидна різниця між текстами перекладів і їхня граматична неохайність могли бути однією з причин неуваги як одержувачів листів, так і їхніх наступників і навіть науковців до вербальної формули надання самого дозволу як юридично навантаженого тексту, де кожне слово має окреслене значення, підкріплене, якщо й не писаним законом (у прямому значенні цього слова), то принаймні звичаєвим або прецедентним правом, або узусом. Надаючи (або не надаючи) дозвіл на підпорядкування Київської митрополії Московському патріарху, очільник Вселенської Церкви спирався на тисячолітню практику попередніх патріархів і Отців Церкви. Усі

колишні дозволи (або недозволи) стверджувалися не тільки за певних умов або з тих чи інших міркувань, але також втілювалися у словесних формулах, кліше, кожна з яких уособлювала низку різних як богословських, так і прагматичних понять, умов або обставин застосування.

У більшості розглянутих документів доволі чітко зазначені причини, що спонукали Вселенського патріарха до прийняття рішення щодо висвяти Київського митрополита. Головною причиною названі звернення до Вселенського престолу Московських царів і патріарха Іоакима, в яких вони наводять своє бачення питання. Серед головних причин — тривала відсутність архиєрея через війни й віддаленість місця. А відтак — небезпека «втручання диявола». І, як наслідок — ймовірне відокремлення єпархії через єретичний світогляд її населення. Тут бачимо очевидне посилення на з'єдинених православних Речі Посполитої і, зокрема, на суперечливу діяльність єпископа Йосипа Шумлянського (1643-1708).

Змалювання причини є сталим у п'яти з дев'яти послань і подається через посилення на пшеничне поле, засіяне куколем, що душить паростки пшениці [АЮЗР, ч. 1, т. 5, № 39, 40, 41, 44; СГГД, ч. 4, № 177].

Заради спасіння вірних, власне, й надається згода на висвячення Київського митрополита. У більшості листів не наголошується неканонічність вже здійсненого в Москві висвячення митрополита Гедеона*. Натомість відчувається прагнення до якогось законного владнання справи. Можливість для вирішення подібних справ, як виявляється, була закладена ще святими апостолами. Це, власне, порушення усталених правил заради уникнення більшого лиха, що може трапитися при повному дотриманні правил. Для виправдовування подібних справ були вироблені особливі мовленнєві й письмові штампи.

Зазвичай йдеться про «поблажливість» або «поступливість» (гр. *συγκατάβαση*) стосовно дій або подій, що відбулися, та їх одноразове визнання як нібито канонічних з одночасним відпущенням гріхів. Варто відзначити, що ці, на перший погляд, «фігури мови» повторюються у більшості документів про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Іншим «вербальним» способом пояснення або владнання неканонічних вчинків є слова про використання Вселенським патріархом засади «ікономії» (гр. *οἰκονομία, οἰκονομικῶς*). Це багатозначне поняття корелює з такими як «промисел», «розбудова», «управління», але не тотожне їм. Вислів «з ікономії» або «через ікономію» часто є синонімічним до зазначених вище висловів «поблажливо» або «поступливо» [«поступливість» зустрічаємо в № 39, 41, 43, 44, 45, 46, 177; «ікономію» — в № 39, 44, 45, 177].

Очевидно, що «ікономія» тут усюди протиставлена «акрівії» як буквальному додержанню приписів закону. Але в грамотах це питання загалом не розглядається. Загалом такі формулювання доволі поширені в церковних справах, що свідчить зокрема про кількість порушень, виправлення яких уже вважається за неможливе, а визнання їхньої «правомірності» є меншим злом. Першопчатки застосування

* У документах Вселенського патріархату, що передували наданню Томоса, перераховуються головні канони, що регламентують недоторканість єпархій і неможливість утручання архиєреїв у справи чужої єпархії. Це постанови: №35 — св.Апостолів, №6 — Першого Вселенського собору, № 13 і 22 — Антіохійського собору, №15 — Сардського собору, №8 — Третього вселенського собору, №39 — Трулльського (П'ято-Шостого) Вселенського собору. Тексти постанов див.: Γ. Ράλλης-Μ. Ποτλής. Σύνοταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερέων κανόνων τῶν τε ἀγίων καὶ πανευφύμων Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἱερέων καὶ οἰκουμενικῶν καὶ τοπικῶν Συνόδων... 6 τ. 1852-1859. Αθήνησιν.

«ікономії», на протипагу «акривії», пов'язують з іменами Ісуса Христа і св. апостолів. Пізніше ця тема обговорювалася в листах і працях св. Василя Великого, св. Григорія Богослова та інших Отців.

Питання про подальшу долю рішень, здійснених з поступливості, ми знаємо мало. У більшості випадків вони стосувалися неправильного висвячення священнослужителів нижньої ланки, а тому не мали великого розголосу або руйнівних наслідків. Також очевидно, що було б недоцільно скасовувати всі треби та інші дії, що поставали від діяльності таких «неканонічних» ієреїв. Власне, і у випадку висвячення Гедеона Четвертинського у Москві теж не йшлося про те, щоб усі його подальші дії не мали жодної церковної ваги.

Питання часового проміжку дії дозволу на висвячення Київських митрополитів у Москві не може бути висвітленим через посилення на тексти розглянутих документів. Очевидно, що йшлося також про наступні випадки хіротонії у подібних обставинах. Тобто «за умов війни», «далекій відстані» та доволі абстрактної «неможливості» як безпосереднього висвячення в Константинополі або деінде від Вселенського патріарха, так і опосередкованого надання ставленої грамоти. Про це, зокрема, свідчать формули: «коли буде потреба», «надаватиметься хіротонія» тощо. Лише в одному листі – другому (червневому) до московських царів читаємо «отнинє і впредь хіротонісаті», що, однак, ніяк не означає підпорядкування навіки самої митрополії.

Таким чином, можна вважати, що майбутня зміна умов надавала право Вселенському престолу повсякчас повернутися до попередньої практики і відновити «status quo ante». Натяк на це можна вбачати в словах, звернених до гетьмана Івана Самойловича у листі від 9 травня [АЮЗР, ч. 1, т. 5, № 40]. Тут йдеться про можливість звертатися до матірної церкви «єгда нужда будет».

Іншою важливою особливістю листів 1686 р. є проголошена в них зверхність Вселенського престолу щодо справ митрополій. Вона прописана в документах як особлива «честь» або «поминання під час євхаристійної жертви першим імені Вселенського патріарха». За тими рішеннями, такого поминання мали дотримуватися всі наступні Київські митрополити [АЮЗР, ч. 1, т. 5, № 39, 40, 41, 42; СГГД, ч. 4, № 177].

Майже в усіх листах чітко виписана умова про обрання Київських митрополитів «за давнім звичаєм місця». Йдеться про вільні вибори усіма духовними й світськими особами. Однак лише у двох грамотах зазначається, що архиєрей зберігатиме свої традиційні для Київських митрополитів привілеї [№ 40, 41: гетьману від 9 травня і травневий лист царям]. Загалом тексти складені нерівно, зважаючи на згадані особливості формулювання умов наданої згоди. Це може означати не стільки недбалість укладачів у цьому питанні, скільки усвідомлення того, що саме й кому вони пишуть.

Якщо порівняти листи між собою з огляду на зазначені юридичні підходи або вжиті терміни, побачимо, що найбільш повними є травневі листи до патріарха Іоакима [АЮЗР, ч. 1, т. 5, № 39; СГГД, ч. 4, № 177] та до гетьмана Івана Самойловича [№ 40]. В них йдеться разом про «поступливість», «ікономію» та «поминання». Травневий лист до царів [№ 41], де зустрічаємо «поступливість», «привілеї» та «поминання». А також червневі листи до митрополита Гедеона [№ 44] і до патріарха Іоакима [№ 45], де згадані «поступливість», «ікономія» тощо.

Натомість в інших листах пропущені посилення на особливий спосіб надання дозволу. Хоча обумовлюються якісь інші речі. До прикладу, лише «поминання» в

другому (червневому) листі до московських царів [№42].

Неканонічність справи з висвяченням, що відбулося в Москві, зазначається в трьох листах. У кожному з них – через певні особливі обставини. У другому (червневому) листі до московських царів [№42], значну частину якого складають прохання про пожертву, натяк на неканонічність прийнятого рішення слугує емфатичним засобом для спонукання царів до надання милостині. У листі до митрополита Гедеона Четвертинського [№44] підтверджується його переведення до іншої єпархії і надається відпущення гріхів за участь у висвяченні. Подібне прощення одержав і патріарх Іоаким [№45]. Нарешті, в листі до гетьмана І.Самойловича [№43] патріарх Діонісій зумовлює своє звернення до вірних чутками про нібито «поза правилами» висвячення Київського митрополита.

Усі ці речі, очевидні як в оригіналах листів, так і в перекладах, на жаль, не бралися до уваги упродовж останніх століть. Найвідоміша і єдина за своєю науковою вагою розвідка Сергія Терновського, надрукована в Києві 1872 р. як передмова до видання документів так званої «Ікони». При всіх її перевагах і прискіпливому викладі всіх дотичних до питання світських і церковних інтриг, вона жодним чином не заторкує самих текстів постанов. Не завжди коректними є навіть назви надрукованих в «Іконі» документів. Здається, що більшість істориків цікавили лише самі факти надання дозволу на висвячення й підпорядкування. А тому доля Київської митрополії вважалася вирішеною навечно.

Чи вважали так самі греки, важко судити. Швидше за все, укладачі тих давніх документів свідомо склали їх так, як веліли церковні канони. Вони обумовлювали всі відхилення в устійнений спосіб, який дозволяв їм бути впевненими, що вони «не будуть притягнені до відповіді в страшний судний день», як пише патріарх Діонісій в одному з листів.

Нині відчувається нагальна потреба у виданні принаймні найголовніших документів, що торкаються питання надання патріаршого дозволу митрополиту Гедеону Четвертинському на Київський престол з подальшим підпорядкуванням митрополії Московському патріарху. Слід надрукувати і оригінали, і переклади, з розширеними науковими коментарями*. Адже питання об'єднання українських православних не вирішується лише наданням Томосу. Головним чинником у становленні нової Православної Церкви України можуть бути лише самі православні громади, а не рішення очільників Церков або високопосадовців. Саме ці згуродження вірних мають право знати історичні обставини заснування Церков на українських теренах, особливості їхнього розвитку й робити свідомі висновки.

* Попередні переклади 12 дотичних документів українською мовою див. на сайті Інституту історії України НАНУ: 1686 рік: Матеріали до історії підпорядкування Київської митрополії московським патріархам / Упорядкування, переклад, коментарі Євгена Чернухіна [Електронний рурс]. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/item/0014076>

**«ПЕРЕДАЧА» КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ
МОСКОВСЬКОМУ ПАТРІАРХАТОВІ У 1686 РОЦІ: КАНОНІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Подаємо кілька цитат із виступу К.Ветошнікова на конференції. Повна відеоверсія виступу – за адресою: <https://www.youtube.com/watch?v=9tXMQvMRgDk>

«Збереглося 9 документів, які юридично і канонічно відображають розглянуту тематику. Решта – це більше історичні документи, а не канонічні чи юридичні. Тільки один документ зберігся у своєму оригіналі, і два документи були виявлені в грецьких копіях. ... Решта документів збереглися у староросійському перекладі тієї епохи.

Згідно з актами, Київська митрополія, на прохання російської влади, була «підпорядкована» Московському патріархові. Це рішення повторюється в кількох збережених документах.» ...

«У текстах йдеться про Київську митрополію як «підпорядковану» патріархові Московському. Але тут же пояснюється, що насправді мається на увазі. А це – **дозвіл Московському патріархові висвячувати Київського митрополита. Тільки це, і більше нічого.** Синодальний лист на ім'я патріарха Московського говорить, що «митрополія хай буде підпорядкована Московському патріархові» і додає – тобто «нехай рукопокладається від нього митрополит». Це не було затверджено як право Московського патріарха, тому що він діє з дозволу».

«Єдиний оригінальний документ грецькою мовою говорить, що патріарх Московський може тільки висвячувати митрополита Київського згідно з літургійними приписами Церкви. Аналогічний акт, що зберігся в грецькій копії каже: «дати дозвіл висвячувати» ... «і дає йому по ікономії такий дозвіл» ... «Російські переклади трансформували ці поняття. Слово «дозвіл», що використовувався в єдиному збереженому грецькому оригінальному акті, а також у грецьких копіях, у російських перекладах перетворився у «свободу». Таким чином і в інших текстах замість «дозволу» стоїть «свобода» або «воля». Складно визначити, чи був такий переклад простою помилкою перекладача або ж свідомою фальсифікацією. У всякому разі збереглися грецькі документи, які говорять тільки про «дозвіл», і жодним чином не про «волю» або «право».

«У будь-якому випадку, відповідно до відомих документів, **Московський патріарх повинен був діяти «замість» і «від імені» Вселенського патріарха, або за його дорученням.** ... «Таким чином мова йде не про повне підпорядкування або зміну юрисдикції, а лише про дозвіл поставляти Митрополита Київського і не більше того».

Багато канонів захищають канонічні території на різних рівнях – від рівня єпархії до рівня незалежної Церкви. **Переведення єпископа Гедеона на Київську кафедру є тяжким канонічним порушенням. Канонічні норми не тільки забороняють захоплення території, а й забороняють єпископам займатися церковними справами в чужих областях без дозволу місцевої церковної влади.**

Возведення єпископа в митрополита чужої області без згоди патріарха цієї області було порушенням наступних канонів: 35-те правило святих апостолів; 13-й

* Доктор богослов'я Університету Арістотеля в Салоніках (Греція), доктор історії (Практична школа вищих досліджень, Сорбонна, Париж), наук. сп. Бібліотеки візантиністики (Collège de France, Париж).

канон Антиохійського Собору (забороняє єпископом під страхом усунення і анулювання акту, займатися церковними справами в чужих провінціях без письмового запрошення місцевого митрополита або підлеглих йому єпископів); 22-й канон Антиохійського Собору (Єпископ нехай не проходить в якесь місто, що не підпорядковане йому, ні в селище, що йому не належить, для висвячення когонебудь. І нехай не поставляє пресвітера або диякона в місця, підлеглі іншому єпископу, хіба тільки з ласки єпископа тієї країни. А ті ж, хто наважився на це, то їх свячення нехай буде не дійсне, і він підлягає епитимії від Собору); 15-те правило Сардикійського собору, яке говорить в цьому ж сенсі».

«Водночас акт вторгнення у чужу єпархію засуджується наступними канонами: 2-й Другого Вселенського собору (обласні єпископи не можуть претендувати на владу за межами своєї області, і нехай не змішують церков); 13-й канон Антиохійського Собору вже згадувано; 22-й Антиохійського Собору теж згадано; 3-й канон Сардикійського Собору забороняє єпископам навіть відвідувати чужу єпархію без запрошення місцевого єпископа. Канон 18-й Антиохійського Собору, своєю чергою, забороняє єпископу, який не має можливості вступити в свою єпархію, втручатися в справи Церкви, де йому дозволено здійснювати богослужіння».

Митрополит Київський Гедеон
Святополк-Четвертинський
(1634-1690)

Митра митрополита Гедеона
(XVII ст.)

Гетьман
Іван Самойлович (? – 1690)

Патріарх Московський Іоаким
Савйолов (1621-1690)

Архієпископ Чернігівський і
Новгород-Сіверський
Лазар Баранович
(бл. 1620 – 1693)

Митрополит Київський Йосип
Нелюбович-Тукальський
(?? – 1675)

Богдан Хмельницький
(1595 – 1657)

Грамота Петра I від 1708 р.
митрополиту Йоасафові (Кроковському)
про поставлення його на
Київську митрополію

Його Всесвятість, Архієпископ
Константинополя – Нового Риму
і Вселенський Патріарх
Варфоломій I

СТАТУС КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ У ДОМОВЛЕНОСТЯХ 1686 РОКУ

Ступінь важливості документів, прямо і побічно пов'язаних з Константинопольським собором в червні 1686 р. можна порівняти тільки зі ступенем небажання істориків їх читати. Істориків, втім, почасти можна зрозуміти. Грецькі оригінали цих документів майже не збереглися. Більшість архівів Константинопольського патріархату XVII ст. до нас не дійшли. А в єдиному, що дійшов до нас архіві московського Посольського наказу (пізніше – МЗС) не завжди зберігалось все, що хотілося б. Що стосується церковнослов'янських перекладів з грецької, зроблених в Посольському наказі, - якими доводиться задовольнятися, - то для їх розуміння часто необхідно подумки перекладати слов'янські кальки грецьких термінів назад на грецьку мову. Без такого навичку ці документи майже не зрозумілі, тобто зрозумілі у найзагальніших рисах, але не в канонічно значущих нюансах.

Характерно, що в Константинопольському патріархаті ці документи не були використані навіть при написанні так званого «Томосу про польську автокефалію» 1924 року. Томос не обмежується територією тодішньої Польщі, а говорить, очевидно, про території Київської митрополії загалом, виходячи з того, що ніякої «перепоступки» Київської кафедри Москві ніколи не було. Дійсно, не було. Але все ж ситуація далеко не така, як з Готфського-Кефайскою митрополією (Кримська та Маріупольська єпархії). Там було просте збройне пограбування, при якому грабіжники розписок не видають. Тут же була спроба дипломатії. Її можна кваліфікувати як замах на підкуп посадових осіб і (або) спробу шахрайства, але в підсумку і тут справа закінчилася грабунком.

Першим, хто ввів відповідні документи в науковий обіг, був історик Сергій Михайлович Соловйов. Майже виключно на їх даних він написав XIV том своєї «Історії Росії з найдавніших часів», що вийшла у 1864 році. Він був далекий від інтересів канонічного аналізу документів, і тому для церковного, а не світського історика пройдений їм аналіз дає не дуже вже й багато.

Вивчені ним в архіві МЗС документи розділяються на дві категорії. Це, по-перше, дипломатичні донесення до Москви російського посла Микити Алексеєва і, по-друге, збірка власне церковних документів, куди увійшли дві грамоти, видані Константинопольським собором 1686 року та цілий ряд супровідних листів до них, а також ще деякі документи, що мають пряме відношення до підготовки собору 1686 року.

Перша група документів досі залишається невиданою! Звичайно, в них немає матеріалу для канонічного аналізу, але з переказів Соловйова добре видно, який це дорогоцінний матеріал для розуміння «техніки» роботи посольства.

Друга група документів – створений кимось в надрах Посольського наказу збірник – були видані вже у 1872 р. в Києві Сергієм Олексійовичем Тернівським (1847-1916), майбутнім професором Казанської духовної академії, а в той момент - (1871) випускником Київської духовної академії. Текст виданий майже без коментарів, якщо не вважати такими дані самим видавцем назви документів, в яких він намагався резюмувати їх зміст. На видання Тернівського (АЮЗР) посилаються всі пізніші

* Голова Архиєрейської наради Російської Православної Автономної Церкви, д.філос.н., м.Санкт-Петербург (РФ).

історики. Але можу сказати з упевненістю, що більшість з них читало тільки назви-резюме документів, складені Тернівським, але в самі документи не занурювалися. Що стосується Тернівського, то він сприймав зміст документів в руслі, вже заданому С.Соловйовим, і це вирішальним чином і не в кращу сторону позначилося на складених їм заголовках.

У своїй книзі «Російське православ'я між Києвом і Москвою»¹ я постарався розглянути зміст всього корпусу, виданого Тернівським, як можна докладніше. Може бути, через велику кількість подробиць цей мій розбір сам не дуже легко читається. Тому зараз я обмежуся лише тим небагатьом, що є канонічними підсумками собору 1686 р., залишаючи осторонь всі плани і інтриги, які цьому собору як передували, так і тягнулися після нього.

Канонічними підсумками собору стали два документи – дві соборні грамоти, підписані в червні 1686 р. патріархом Діонісієм і всім собором єпископів патріархату. Одна – на ім'я московських царів, інша – віруючим Київської митрополії, без зазначення конкретного адресата.²

Формальний привід для соборних рішень – необхідність «щось зробити» з Гедеоном Святополк-Четвертинським. 8 липня 1685 р. на дивному заході в Києві його вибрали новим Київським митрополитом. За недостатністю єпископів (серед яких не було місцеблюстителя Київського престолу Лазаря Барановича і, чомусь, навіть самого «винуватця торжества» Гедеона (на той момент єпископа Луцького і Острозького), голосували й інші духовні особи. Умовою обрання була згода перейти в підпорядкування Москві, хоча обирали ще, формально, в юрисдикції Константинополя. Москва «продавила» таке псевдо-обрання Гедеона, не звертаючи уваги на канони і сподіваючись залагодити справу заднім числом.

Навіть в лівобережній Україні Гедеона багато хто не визнали, не кажучи вже про правобережну. Тому соборне послання не тільки московським царям, а й українській пастві було далеко не зайвим.

У грамоті московським царям містяться такі особливо важливі для нас тези:

1. Прохання про визнання Гедеона Київським митрополитом задовольняється, незважаючи на кричущі порушення при його обранні: «соізволіхом бутті волі вашої <...>, аще і по церковним уставом ця річ є заборонена».³

2. А саме, це прохання суперечить тим «священним правилам», які «беруть верх, яко да зберігаються усякої церкви оправдання, непоколебимия і недвижимия»,⁴ тобто кордони всіх церков повинні, в принципі, зберігатися непохитно і нерухомо в тому вигляді, як вони засвідчені. Таким чином, Москва звинувачується в порушенні кордонів Константинопольського патріархату втручанням в обрання Київського митрополита.

3. Робиться, однак, акцент на тому, що схвалюється лише хіротонія кандидата, обраного на місці, а не просто призначеного Москвою: сказано, ніби Гедеон був обраний «загальним радою оной єпархії».⁵ За, здавалося б, наївністю такого

¹ В.М.Лурье (игумен Григорий) Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками. М., 2009

² АЮЗР, 1872, відповідно, сторінки 177-182, 186-189.

³ АЮЗР, 1872, С. 178.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – С. 178-179.

перебільшення «спільності» ради Київської єпархії варто вказівку на обрання митрополита в Києві, а не призначення в Москві.

4. Висвячений в Москві Київський митрополит підсудний патріарху Московському.¹ - Це головний безсумнівний виграш Москви. Але в цій підсудності Москва не стає вищою судовою інстанцією, і навіть не тільки тому, що 9-е правило Халкидонського Собору (451 рік) вже встановило для Константинопольського престолу право вищого церковного суду для інших помісних церков. Є набагато більш прямі підстави для судової влади Константинополя, до яких ми зараз і переходимо.

5. Це головний пункт соборної грамоти, який ми процитуємо дослівно зважаючи на його надзвичайну важливість: «Однак для того, щоб зберігалася там (в митрополії) честь Вселенського престолу, і щоб не було зневаги і значного порушення в належних до нього (церковних) правилах, ми повели, щоб в митрополії той, хто буде в той час митрополитом, підносив за священними літургіями на місці патріаршого імені спочатку ім'я патріарха Вселенського, а потім, відповідно до правил, патріарха Московського. - Останнє через хіротонії, яку він отримує від (патріарха) Московського, і тому повинен, згідно з правилами, поминати його, а перше - заради пам'яті стародавніх привілеїв Вселенського престолу». Ця ж вимога сформульована з трохи іншим обґрунтуванням в інших документах. З цього вже очевидно, що мова про перепоступку Київської митрополії не йшлося: Константинополь лише погодився делегувати Москві якусь частину власних прав.

Але продовжимо читання соборної грамоти. «... і нехай буде відтепер і надалі сім чином хіротонісаніє Київського».² - «Сім чином» - тобто за допомогою вибору в Києві, а не призначення в Москві.

Соборна грамота, звернена до пастви Київської митрополії, також містить важливі для нас положення:

1. «Настолованіє» в Москві митрополита Гедеона відбулося всупереч «звичаєм обдержашу» (загальним правилом), згідно з яким митрополити Київські повинні ставитися від патріарха Константинопольського – або безпосередньо, або за його дорученням. Але це зроблено з огляду на важке становище пастви через багаторічне вдівство кафедри і при неможливості зв'язатися з Константинополем через війну між двома царствами (очевидно, мова про Росію і Польщі).³ - Собор відразу дає зрозуміти, що юрисдикція Константинополя над Київською митрополією на ставиться під сумнів, а поставлення Гедеона визнається лише в силу виняткових обставин.

2. Визнання Гедеона стало можливим тільки тому, що воно з самого початку не мало на увазі перепідпорядкування Київської митрополії, а за порушення належного порядку (відсутність заздалегідь отриманого дозволу Константинопольського патріарха) ті, хто скоїв це діяння, випросили вибачення.

Ця заява здається дивним, якщо враховувати, що ніхто ніякого прощення не просив, і сама грамота тут ні на який документ не посилається. Це, однак, не зовсім пряма брехня, а так зване «форсоване тлумачення» усного звернення послів. Тут головне, що московські послы щось же говорили, а, отже, константинопольські ієрархи могли зробити вигляд, ніби зрозуміли їх саме так.

Тут ми знову звернемося до дослівного цитування, так як текст дуже важливий.

¹ Там само. С. 179.

² Там само.

³ Там само. С 187.

Частково він важливий і тим, що має курйози: мова йде про видачу дозвільної грамоти за гріхи, але не тому, хто ці гріхи вчинив і навіть не думав у них каятися (чи не про патріарха Іоакима йдеться), а третім особам:

«... і це (поставлення Гедеона) відбулося без оновлено юрисдикції митрополита Київського, а, як було сказано, заради домобудівництва (практичного улаштування церковних справ), після посиленних прохань і вимагання вибачення від джерела всіх помісних церков, святий Христової Великої Церкви. Тому наша мірність (тобто Константинопольський патріарх), незважаючи на проведене зараз порушення, але судячи по цілі і результату, і дізнавшись з доставлених звідти (з Москви) грамот, що це було зроблено за Божим (тобто як виняток і без претензії на законну владу над Києвом) ... пише загальною радою (патріарха і собору при ньому) і сповіщає у Святому Дусі, щоб в даному випадку було вжито поблажливість і подано рясно випрохане, застосувавши до даного випадку ікономію за Божим, і щоб на цій підставі цей блаженніший патріарх Московський і всієї Русі кир Іоаким, у Святому Дусі улюблений її («нашої мірності») брат і слуга-товариш, був прощений від Отця і Сина і Святого Духа, Святої Трійці, і благословенний, і не обвинувачений, і вільний від будь-якого осуду і нарікання з цього приводу, завжди безперешкодно діючи в якості архиєрея, як і раніше ...».

Собор ясно дає зрозуміти, що, по суті, до патріарха Іоакима повинні було б бути застосоване передбачене канонами покарання – скинення з сану, - але обґрунтовує можливість поблажливості («ікономії»). За формою це соборне рішення нічим не відрізняється від судової ухвали, де підсудний визнається винним, але звільняється від покарання.

Ця соборна грамота не розглядає ніяких подробиць майбутнього порядку обрання митрополитів Київських. Її єдина формальна мета - примирити паству Київської митрополії з уже сформованим зведенням на кафедру Гедеона. Зате неформально це дало Константинополю привід для дуже різкої заяви про збереження влади над Київською митрополією і для прямого засудження патріарха Іоакима за вторгнення в чужу єпархію.

Тепер можна в найзагальнішому вигляді підсумувати суть офіційних документів, виданих в Константинополі:

- Київська митрополія залишається в складі Константинопольського патріархату.
- Поставлення митрополита Гедеона в Москві було незаконним і може бути прийнято тільки за ікономією, тобто як порушення, що допускається в якості вибору найменшого зла.
- На майбутнє митрополити Київські можуть поставлятися в Москві і ставитися до Московського патріарха як до первинної інстанції церковного суду.
- В процес вибору кандидата на Київську митрополію церковні та світські влади Москви не мають права втручатися.
- Як видимого символу збереження юрисдикції Константинополя над Києвом в митрополії обов'язково повинно зберегтися поминання Константинопольського патріарха на першому місці, перед патріархом Московським.
- Московський патріарх має владу над митрополитом Київським лише в межах тих повноважень, які делеговані йому патріархом Константинопольським (про це особливо ясно сказано в одному з супровідних листів - посланні патріарха Діонісія царям, при поясненні сенсу богослужбового поминання патріарха Константинопольського).

- Само собою зрозуміло, що всі права Московського патріархату на Київську митрополію виникають лише на підставі соборного рішення 1686 року. Тим самим, ніяка думка про, нібито, споконвічних, з 1593 р. правах Москви на Київську митрополію не допускається (а саме на цьому збиралися наполягати московські посланці).

Іншими словами, згідно з грамотами 1686 р. Московський патріарх призначається тільки представником або намісником Вселенського патріарха в Київській митрополії. При цьому межі Константинопольського патріархату залишаються абсолютно незмінними, а Київська митрополія лише тільки тимчасово передається в юрисдикцію Московського патріарха з огляду на особливі і виняткові обставини.

Нічого не сказано про три єпархії Київської митрополії, вже захоплені Московським патріархатом у 1654-1657 роках, безпосередньо після Переяславської Ради (Полоцької, Смоленської і частково Могилевської). Таким чином, собор не став приводом для визнання заднім числом цього нелегітимного акту, а в 1940-і роки, під час німецької окупації Білорусії, на території цих єпархій було природним чином поширено дію Томосу 1924 року про «польську» автокефалію.

Для Константинополя кордони Московського патріархату визначені так, як вони були визнані Константинопольськими Соборами 1590 і 1593 років: допускається просування цих кордонів як завгодно далеко на схід і на північ, але не на захід і південь. Характерно, однак, що, описуючи фактичні повноваження Московського патріарха щодо Київської митрополії, соборні документи уникають їх визначати будь-яким одним терміном. Це, мабуть, стилістична поступка Москві. У передсоборних документах їх головний автор – а ним був Єрусалимський патріарх Досифей, до якого дослухався патріарх Константинопольський Діонісій, - використовує для статусу Московського патріарха в Києві терміни «намісник Константинопольського патріарха» і «домобудівник», тобто «постійний управдом» («домобудівник» - це в слов'янському перекладі Посольського наказу калька грецького οἰκονόμος) (з послання патр. Досифея до патр. Йоакима від квітня 1686).¹

Для Константинополя не було нічого незвичайного в практиці передачі прав намісника або екзарха Вселенського престолу архиєреям інших помісних церков або навіть патріархам. Так, в XVI ст. Олександрійський патріарх Іоаким I Пані (чис патріаршество тривало близько 80 років, 1487-1565/67?) Був одночасно намісником Вселенського престолу на острові Крит.

Таким чином, дарма деякі дослідники звинувачували Константинопольського патріарха Діонісія в симонії: ніби він продав Москві Київську митрополію. Він нічого не продавав, і взагалі Москва ніякої власності від Константинополя не отримувала. Зрозуміло, Москву не задовольнили умови, поставлені собором 1686 року і всі вони були порушені. Тим самим, можна навіть сказати, що в якості намісника Константинополя Московський патріарх міг би визнаватися як церковна влада над Київською митрополією: тут вже він сам не захотів.

Оскільки всі умови 1686 г. Москва порушила, то канонічна ситуація з усією Київською митрополією не відрізняється від тієї, що склалася раніше в Полоцькій, Смоленській і, частково, Могилевській єпархія, а також від тієї, що склалася набагато пізніше в Готфського-Кефайской єпархії.

¹ АЮЗР, 1872, С. 145.

**КИЇВСЬКА МИТРОПОЛІЯ ЯК ОКУПОВАНА ТЕРИТОРІЯ
ВСЕЛЕНСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ З 1686 РОКУ
ТА МІТОЛОГЕМИ ВІД «КРАЇВ ПІВНІЧНИХ»**

Останні богословські доробки Константинопольського патріархату приголомшили своїми наслідками. Вони яскраво унаочнили, що православна Київська митрополія де-юре завжди перебувала в складі Великої Церкви Христової.¹ Отже, відтепер доречно вести мову саме про окупацію території Вселенського патріархату з 1686 року.

Утім богословські аспекти кидають гострі виклики. Позаяк Вселенський патріарх Дійонісій IV дозволив тільки поставляти Київського митрополита в Москві, це можна трактувати лише як одну з багатьох ланок окупації територій Великої Церкви. Певна річ, попередніми шаблями тут стали анексії Смоленської, Полоцької та Могилівської єпископій. Але існує знакова ланка.

Жодних грамот Фанару щодо Києва не було б, якби не московське вбивство Київського митрополита – Йосипа Тукальського. 1674 року війська Московського царства, до яких належали й лівобережні козацькі полки, беруть в облогу Чигирин. Їхнє гарматне ядро влучає в резиденцію митрополита.² Зважаючи на фортифікацію міста, складно назвати цю подію випадковістю. Осліплий та хворий після цього, Тукальський незабаром помирає.³ Надалі ж його вакантне місце, по суті, уможлиблює висвяту в Москві єпископа Гедеона Четвертинського на Київську митрополичу катедру.

Отже, остаточна анексія Київської митрополії бере початок не з грамот патріарха Дійонісія, а зачинається з убивства ієрарха Великої Церкви. Проте, ніби й цього замало, моці Тукальського далі замурують у Мгарському монастирі за наказом Петра I. Документи не лише початку XVIII ст., але і його кінця оповідають, що прах митрополита – нетлінний.⁴ Безсумнівно, рішення царя продиктоване історичною роллю Тукальського. Він – православний митрополит – головний ідеолог османської протекції над козаками! Незбагненна для Півночі парадигма. Адже й на османських теренах, і в Україні століттями призвичаювалися одне до одного християни різних конфесій, юдеї та мусульмани.

І тут годі цитувати Павла Алепського. Він описує, як налякана Москвою делегація Антійохійського патріарха Макарія зраділа Україні.⁵ Звернімося до пізніших прикладів. Уже історик Микола Каптерев пише: «Ми (росіяни) не збагнемо Малоросії, де завжди греків жило багато, і де їхні архиєреї... завжди були бажані для

* Кандидат філологічних наук, Ph.D. Candidate in History, Інститут тюркології Стамбульського Університету.

¹ The Ecumenical Throne and the Church of Ukraine: <https://www.patriarchate.org/theological-and-other-studies> [28.01.2019]

² Dmytro Doroshenko, *Hetman Petro Doroshenko*, New-York 1985, p. 554.

³ *Ibid*, p. 554.

⁴ B.N. Florya, «Іосиф (ННelyuboviç-Tukalskiy Afanasiy)», *Pravoslavnaya Entsiklopediya*, Vol. XXV, Moskva 2010, p 645–646 (pp. 638-646).

⁵ *The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch: Written by His Attendant Archdeacon, Paul of Aleppo*, Vol. II, London: Oriental translation fund. 1836, pp. 306–307.

православних. Тут вони мешкали дуже вільно, позаяк аніхто не контролював їх...»¹

Слова Каптерєва переконують: спекуляція довкола грамот патріярха Дійонісія породила низку небезпечних мітів. Вони-таки торкаються й церковного минулого, що триває до грамот. Спотворена історія оголошує про розрив наших відносин зі Вселенським престолом у XVII столітті, бо ті буцімто здавна – слабкі. Мета мітології – наголосити на закономірності втрати Константинополем українських територій.

Але загляньмо глибше. Чотири Вселенських патріярхи наклали головою в XVII столітті. І завше чинник «козаків» упливав на османський вирок їм. Це: Кирило Лукаріс (про що збереглися венеційські свідчення),² Партеній II,³ Партеній III⁴ та маловідомий Гавриїл.⁵ Також під Берестечком загинув Коринтський митрополит Йоасаф. У Мгарському монастирі спочив Вселенський патріярх Атанасій Пателлярій.⁶

Тобто нас поєднує з Церквою-Матір'ю низка мучеників і святих, серед яких – і досі не канонізований Йосип Тукальський. Недарма триста років тому покої Київського митрополита оздоблювали портрети Антійохійського патріярха Йоакима, Олександрійського – Мелетія, Константинопольського – Єремії, Єрусалимського – Теофана.⁷ Вони всі вагомо пов'язані з Україною; останні два зробили вирішальний вплив на всю нашу історію.

Зрештою, окрім святих і мучеників, є й інші яскраві приклади нашої взаємодії з Церквою-Матір'ю. Так, у XVII ст. в Ніжині близько трьох десятиліть мешкав Драмський митрополит Софроній. Йому закидали, що він підбурює українців супроти Москви.⁸ А тамтешнього грецького священика Христофора особисто Вселенський патріярх благословив будувати храм.⁹ Упродовж тієї ж другої половини XVII ст. на «землі козаків» жили та працювали: митрополит Варни Даниїл; Прізрена – Никодим; Лакедемонський – Йоасаф; Охридський архієпископ Мелетій.¹⁰ Це все – ієрархи Вселенського престолу.

Тоді-таки прихильники гетьмана Дорошенка як умову протекції Османів над собою ставлять їм вимогу, щоб Вселенські патріярхи перебували на своєму троні довічно.¹¹ Але це поєднання церковно-політичних інтересів – не нове. Як наголошував ще Михайло Грушевський, насамперед Богдан Хмельницький обґрунтовував своє підданство Османам покровом Константинопольського патріярха.¹² Очевидно, і козаки Дорошенка, покликаючись на минуле, апелювали до свого духовного зв'язку зі Вселенським престолом.

¹ N.F. Kapterev, *Harakter otnosheniy Rossii k Pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII stoletiyah*, Sergiyev Posad 1914, p. 149.

² Ivan Krypyakevych, "Kozachchyna v politychnyh kombinatsiyah u 1620–1630 rokah", *Zapysky naukovohto tovarystva imeni Şevçenka*, Vol. CXVI-CXVIII, Lviv 1913, s. 98.

³ P. Nikolayevskiy, "Iz istorii snoşeniy Rossii s Vostokom v polovine XVII st.", *Hristianskoye chteniye*, N 1-2, Sankt-Peterburg 1882, pp. 266-267.

⁴ Mustafa Naima, *Tarih-i Naima* [Haz. Mehmed İpşirli], C. IV, *Türk Tarih Kurumu Yay.*, Ankara 2007, s. 174.

⁵ Atanasios Komninos Ypsilantis, *Ta Meta tin Alosin (1453–1789)*, Konstantinopolis 1870, p. 160.

⁶ Про Пателлярія, його прославлення та мощі див.: E. Holubinskiy, *Istoriya kanonizatsii svyatyh Russkoy Tserkvi*, Moskva 1903, pp. 218-220, 563.

⁷ Pavlo Halebskyi, *Ukrayina – zemlya kozakiv*, Kyiv 2009, p. 229.

⁸ A. Morozov, "Sertsya otdanyie Ellade", *Sertsya otdanyie Ellade*, Nejin, 2009, pp. 18–19.

⁹ *Ibid*, pp. 18-19.

¹⁰ Kapterev, *Harakter*, pp. 164-165.

¹¹ *Akty, odnosyashchiesya k istorii Yujnoy i Zapadnoy Rossii, sobranyie i izdannyye Arheografičeskoj komissiyey*, Vol. VIII, Sankt-Peterburg 1875, p. 219.

¹² Myhaylo Hrushevskiy, *Istoriya Ukrayini-Rusi*, Vol. IX / I, New-York 1957, p. 137.

До слова, після їхньої вимоги Вселенський патріарх Методій III обіцяє анатемствувати всіх суперників Дорошенка,¹ затим і виконує обіцянку – проклинає гетьмана Многогрішного². А за рік до цієї антеми Олександрійський та Антіохійський патріархи анатемствують Івана Брюховецького.³ Утім чи не найпотужніше втручання Фанару в козацькі справи має місце по смерті Йосипа Тукальського. Тоді Вселенський патріарх Партеній IV переконує Юрія Хмельницького взяти до рук гетьманську булаву.⁴

А що згадувати про такі факти як тодішній вплив «Омології» Петра Могили на життя Великої Церкви. Сам Ніколо Панагійоттіс, великий драгоман Османів, наказує перекласти її грецький варіант латиною. Книгу поширюють на Заході. Зокрема за благословенням чотирьох східних патріархів дарують французькому королеві.⁵ Можна сказати, що під знаком київського богослів'я для православного світу минає ціле XVII століття.

Про яку тоді українську втрату зв'язків зі Вселенським престолом чимало років оповідали російські церковні історії? Оту саму, підіграну під міт. Заручником мітології став і цілий процес опису анексії Київської митрополії.

Тут богослови вже поставили крапку. Утім ціла низка османських документів підкріплює їхній висновок: аніхто аніколи не передавав Київську митрополію Москві. І йдеться не про кілька джерел, а про сорок вісім документів, чотири з яких описують дипломатію Москви, причетну до церковної окупації. До слова, основний із них – не є канцелярський документ дивану* Османів. Він детально фіксує завдання місії московського гінця Микити Алексеєва до султана Мегмеда IV.⁶ Як відомо, 1686 р. цьому піддядьому Посольського приказу патріарх Дійонісій і видав грамоти щодо Київської митрополії.

Далі документи – не менш вагомі. Хроніка «Історія Сілагдара» описує аудієнцію Алексеєва в турецького султана.⁷ Її написав очевидець тодішніх подій, один із пажів османського володаря Мегмед Сілагдар.⁸ Найімовірніше той був свідком діяльності гінця при Османському дворі. Нарешті два листи великого візира Османів до

¹ Nikolay Markevich, *Istoriya Malorossii*, Vol. II, Moskva 1842, p. 180.

² Markevich, *Istoriya*, p. 194; S. M. Solovyov, *Istoriya Rossii s drevneyshih vremen*, Vol. III / XI–XV, Sankt-Peterburg 1896, pp. 412–416.

³ Vitaliy Eyngorn, *O snosheniyah malorossiyskoho duhovenstva s moskovskim pravitelstvom v tsarstvovaniye Alekseya Mihaylovicha*, Moskva 1890, p. 406.

⁴ Y. Lunyak, "Perebuвання Yuriya Hmel'nitskogo u turetskomu poloni za svidchenniyami frantsuzkoho dyplomata De la Krua", *Sicheslavskiy almanah*, N 6, Dnipropetrovsk 2001, s. 147–148; De la Croix, *Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie par le sieur de la Croix, sy-devant secretaire de l'ambassade de France à la Porte*, Paris: Gueroult 1689, p. 111.

⁵ Antoine Galland, *Istanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C. I, Ankara: Türk Tarihi Kurumu 1998, s. 27.

* Вищий орган виконавчої чи законо-нарадчої влади.

⁶ T.C. Başbakanlık Osmanlı Milli Arşivi (İstanbul), *Şikayet Defteri 1097–1098*, A. DVNS. ŞKT.d.010, s. 16–17; Demir M. 1686–1687 (h.1097–1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 188–191. Український переклад опубліковано в: О. Kul, О. В. Kulchynskyy, «Pidporiyadkuvannya Kyivskoyi mytropoliyi Moskvi: zagadky moskovskoho posolstva do Turechchyny 1686 r. U svitli osmanskykh djerel», *Ukrayinskiy istorychnyi jurnal*, N 5, 2016, pp. 181–194.

⁷ *سلحدار فندقليلي محمد آغا* [Mehmet Aga Silahdar of Fyndykly], *سلحدار تاريخي* [History of Silahdar], 2 cil., İstanbul: Orhaniye Matbaası 1928, C. II (1090–1106), s. 238.

⁸ Merve Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri (1658 / 1726-27)", *Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, GÜZ 2013, s.28-50.

московських царів та князя Василя Голіцина підкріплюють попередні документи.¹ Завершує цю добірку італомовне джерело «Relazione di Costantinopli»,² що також свідчить про російську місію на турецьких теренах.

Досі праці з історії Сергія Соловйова, Миколи Каптерева та Сергія Терновського оповідали нам, як Москва здобула від патріярха Дійонісія права на Київську митрополію. Це все – перші дослідники тодішніх подій. Їхні описи майже дослівно перекочували й у вітчизняні книжки. Причому з архівних матеріалів до теми, де відображено дипломатію Москви, відібрано всього кілька сторінок. Натомість їх лише у двох фондах РДАДА близько – семисот.³ Мовиться про те, як діяв Алексеев при османському дворі, щоб отримати патріярші грамоти. І тут приголомшує відмінність російських текстів від – турецьких. Адже російські – наголошують на **церковній місії** піддячого. Натомість документи Османів стверджують, що той гостював у них **винятково в справі мирних перемовин**. Царі прислали його до Туреччини, щоб запевнити султана в дружбі. Так оповідають зворотні листи великого візира Сюлеймана-паші. «Прибули до нас із посланцем Нікітою Алексевичем знаки листа полюбовного, що його прислали царі Москви задля вияву їхньої вірности та сердечности», – пише він Голіцину.⁴

Заразом Алексеев прибув до Османів і скаржитися, що ті нехтують миром із Москвою. Проте у відповідь на його листа почув: «Ти ба, що мій пан п'яний недовірок написав?». Така була глумлива реакція султана на вимоги царів виконувати умови миру. Падишах навіть іронічно посміхнувся. Далі Мегмед IV запевнив піддячого, що виконає всі російські прохання.⁵ Проте фактично дозволив лише передати Москві та козакам сорок бранців.⁶

На такому тлі марно шукати й вагомні церковні поступки Москві. Адже варто зважати: тодішні Вселенські патріярхи підпорядковані Османам сливе як їхні урядовці.⁷ Це означає, що й питання Київської митрополії залежить від падишаха з

¹ Широ вдячні др. Вірі Ченцовій за можливість ознайомитися з листами садризама, скопійованими в РДАДА. RGADA, F. 89, Op. 2, № 60, s. 1; RGADA, F. 89, Op. 2, № 61, s.1.

² Hammer-Purgstall J., Geschichte des osmanischen Reiches, T.VI, Pest 1830, p. 464; Hammer-Purgstall J., Büyük Osmanlı Tarihi, C.VI, İstanbul 1994, s.426. Український переклад опубліковано в: О. Кул, О. В. Kulchynskyy, «Pidporyadkuvannya...», p. 188.

³ N.M. Rogozhin, A.A.Boguslavskiy, Dela. Fond 89 – Snoşeniya Rossii s Turtsiyey. Posolskiye Knigi Kontsa XV–Naçala XVIII vv.: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVI/Posolbook/PosolBook.html#fd89>, (21.07.2018).

⁴ RGADA, F. 89, Op. 2, № 61.

⁵ *سلحدار تاريخي* [Silahdar], *سلحدار تاريخي* [History of Silahdar], C. II, s. 238.

⁶ T.C. Başbakanlık Osmanlı Milli Arşivi (İstanbul), Şikayet Defteri 1097–1098, A. DVNS. ŞKT.d.010, s. 16–17.

⁷ Щодо ролі та статусу Константинопольського Патріярха в адміністративній системі Османської імперії існує значна кількість літератури. З ХХ ст. у цій царині точаться основні дискусії: наскільки він був самостійною або ж автономною фігурою в Османській імперії як очільник «румського міллету». Утім упродовж останніх десятиліть поява пророблених на основі османських документів праць таких істориків як Джозеф Кабрда, Галіль Іналджик, Маджіт Кенаноглу, Гасан Чолак, Елліф Байрактар Теллан та інших переконує, що незалежно від статусу й питання автономії патріярха та загалом верхівка православної ієрархії в Османській імперії були значною мірою інкорпоровані в її адміністративну систему. Див. літературу до питання: J.Kabrda, Le Systeme Fiscal de L'Eglise Orthodoxe dans l'Empire Ottoman, Brno 1969; Halil İnalçık, «The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans», *Turcica*, 21-23, 1991, с. 407-435; Macit M. Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınevi, İstanbul: 2004; Hasan Cholak, *The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria*, Ankara, 2015; Elif Bayraktar Tellan, *The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and*

диваном. Та й з тодішнього відділу дивану, де фіксували церковні справи, уціліло аж сорок чотири документи. Тобто вони всі стосуються патріярхії Дійонісія IV з моменту прибуття до Туреччини Алексеєва. Чимало з них скріплює османський підпис патріярха.¹ Один – навіть торкається плати Дійонісія султану за його призначення на трон.² Але жоден – не фіксує згадок про Київ.

І якби тут не сукупність документів і дивану, і Вселенського престолу, можна б говорити, що це зачіпає Україну опосередковано. Проте ситуація достеменно відображає висновки богословів стосовно грамот патріярха Дійонісія. Той не передавав митрополії Москві, тому її питання не потрапило до офіційних османських джерел, де скрупульозно описано дипломатію Москви. Зокрема, церковне прохання царів вони подають отак: «[Хай] посла нашого (тобто Алексеєва) пішлють до Стамбула; після того, як він, зустрівшись із нашим благодійником патріярхом-ефенді,³ йому нашу посвяту Богові звістить, хай за нас помолиться, прийшовши до церкви біля воріт Фанара».⁴

Повний фрагмент має такий вигляд (остаточна версія українською мовою публікується вперше): «Згаданого місяця (джемазіульеввеля – місяць ісламського календаря) двадцятого дня (14.04.) в неділю московського посла запрошено до дивану падишаха та влаштовано прийом; після того як нагороджено його халатом, він у залі аудієнції обличчя проволік по землі; мовив він зміст свого листа, благання до падишаха: наша дружба з високою державою, як і досі в силі, хай торгівці з обох сторін прибувають безпечно живі-здорові, і підданці [царські] не зазнають насилля, нарід татар хай буде під контролем, [тож] нашого посла хай не затримуючи відішлють [назад], і в Терсане-і Амїре утримуваних сорок за іменами московитів із козаками без викупу-плати звільнять, на кримським кордоні соляне родовище нам передадуть, і посла нашого пішлють до Стамбула; після того, як, він, зустрівшись із нашим благодійником патріярхом-ефенді, нашу посвяту Богові йому звістить, хай за нас помолиться, прийшовши до церкви біля воріт Фенера. Його величність падишах усміхнувся, мовивши: «Бач, що мій ефенді п'яний кяфір (недовірок) написав?». Згодився на всі прохання мій покровитель, тільки велів їм: щоби від пожадання соляного родовища відмовилися; як потрібно буде, без ватаг, без оруддя війни прийдуть, сорт [солі], який забажають, за поточною ціною буде, назад підуть; таким трибом написано відповідь на його [посла] лист, той через Чорне море шляхом на Крим вирушив у свій край».⁵

Як бачимо, хроніка Сілагдара нотує навіть такий нюанс як дозвіл Алексеєву зустрітися з патріярхом. Тільки його дає особисто султан на прохання царів, що породжує чимало запитань до російських джерел. Ті-бо оповідають про начебто

the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire, PhD Dissretation, İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara 2011.

¹ Başbakanlık T.C. Osmanlı Milli Arşivi (İstanbul), Piskoposluk Kalemi Belgeleri, Katalog N 640, D.PSK 1/26, D.PSK 1/30-D.PSK 1/66, D.PSK 1/66–1, D.PSK.1/67, D.PSK.1/70, D.PSK.1/72, D.PSK.1/73, D.PSK.1/75.

² BOA, D. PSK 1//32.

³ Ефенді (тур.) – пан.

⁴ *سلحدار تاريخي* [Silahdar], *سلحدار تاريخي* [History of Silahdar], C. II, s. 238.

⁵ Переклад уперше опубліковано з незначними неточностями в: О.Кул, О.В.Кулчынскыу, «Pidporjadkuvannya Kyivskoyi mytropoliyi Moskvi: zagadky moskovskoho posolstva do Turechchyny 1686 r. U svitli osmanskyh djerel», *Ukrayinskyi istorychnyi jurnal*, N 5, 2016, pp. 181–194.

вирішальну участь візира в церковних справах.¹ Проте на рівні повної відмови й Османів, і Константинопольської патріархії від величезних церковних територій – це неможливо. Власне, у відносинах Стамбула з Москвою церковна проблема достеменно відображає їх політичність. Тому рескрипти дивану щодо місії Алексеєва повторюють умову Бахчисарайського миру: вільну міграцію мешканців Лівобережжя турецькими володіннями для риболовлі, видобутку солі та полювання.² І це – тонка дипломатія, бо самі Османи на ту пору переманюють до себе лівобережців.³ Натомість вони відмовляють царям у найважливішому – видобутку солі на кримському кордоні.⁴

Очевидно, Стамбул на момент місії Алексеєва, воюючи з Європою, вирішує замиритися з Москвою. Але при цьому «Поріг Щастя» не бажає поступитися навіть родовищем солі. Окрім того, заселяє правий берег Дніпра підданцями царів, ще й глумиться з них, приймаючи їхнього посланця.

Відомо, як російська історіографія переконувала, що в питанні миру пожертвувано цілою митрополією. Однак рескрипти Османів демонструють: вони зробили Москві лише формальні поступки, вигідні їм самим. Тому в церковній царині такою ж формальністю були грамоти патріарха Дійонісія.

Утім навіть Вселенський патріарх стає заручником російських мітів. Чимало років ті переконують, що він «продав» митрополію за три сорока соболів і двісті золотих. Оповідка не просто вбиває клин недовіри між українськими вірянами та Вселенським престолом. Це – **чорна санкція на окупацію Української церкви**. Мовляв, хай що, а Київська митрополія відійшла Москві, байдуже як, адже й греки, і патріарх їхній – люди ниці. Хоча митрополит Афіньський Мелетій писав про Дійонісія в «Історії Християнської Церкви»: «Досвідчений у священному писанні, постійний у турботі оруді, добродішній, учений, постувальник ... кермач логіки своєї пастви, згідно з правдивими догматами».⁵

Аж ось як оповідає сам Микита Алексеєв про «так званий» підкуп патріарха у своєму звіті Посольському приказу: «Мне у великих государей в наказе написано проситься у визиря к патриарху для благословения и для некоторая царевныя нужды, а про грамоту объявляют мне визирю не наказано. И патриарху буде тое грамоты объявить визирю невозможно, для того, что в великих государей грамоте написано, что послано их великих государей жалованье, несколько соболей и золотых и если ему патриарху объявить, визирь у него похочет то все взять себе, патриарху объяви визирь какое иное дело, и Мазепа, государь, мне против того ничего не говорил».⁶

Це реальний прогноз того, що османський уряд відмовить царям у церковній справі. Та рівно ж піддячий у розмові з Іваном Мазепою каже, що везе патріарху

¹ Solovyov, *Istoriya*, Vol. III, pp. 1000-1002; S. Ternovskiy, "Issledovaniye o podčinenii Kiyevskoy Mitropolii Moskovskomu Patriarhatu", *Arhiv Yugo-Zapadnoy Rusi*, C. I / V, Kiyiv 1872, pp. 142-144.

² T.C. Başbakanlık Osmanlı Milli Arşivi (İstanbul), Şikayet Defteri 1097–1098, A. DVNS. ŞKT.d.010, s. 16–17.

³ T. Çuhlib, *Kozaky i Monarhy*, Kyiv 2009, p. 303–313. З листування московських царів та хана Селіма I Гірая протягом 1686 року можна довідатися, що саме між Московським царством і кримцями не втихали прифронтові збройні сутички; натомість запорізькі козаки охоче користувалися османськими привілеями. Див.: D.İ. Evarnitskiyi, *Istočniki dlya istorii zaporojskih kozakov*, Vol. I, Vladimir 1908, pp. 45-73.

⁴ *سلحدار* [Silahdar], *سلحدار تاریخی* [History of Silahdar], C. II, s. 238.

⁵ Див.: Διονύσιος Δ': <https://www.ec-patr.org/list/index.php?lang=gr&id=236> (29.01.2019).

⁶ RGADA, Fond 89, Op. 1, Delo 25, p. 410-410 об. Дякуємо проф. др. Костянтину Ветошнікову за можливість скористатися архівним матеріалом. Фрагмент приведено до норм російської літературної мови.

«жалованье, несколько соболей и золотых». Отак навіть сам Алексеев скромно змальовує те, що потім історики спотворять, видаючи за хабар Дійонісію IV.

Навряд чи й сам дарунок був у край потрібен патріярху. Микола Каптерев оцінює його в тисячу рублів.¹ Та, скажімо, до цього Москва жертвує Олександрійському патріярху з його людиною – дві тисячі; згодом Єрусалимському – тисячу; наприкінці XVII ст. Константинопольському – триста.² Зрештою, Атанасію III в Москві дарували соболев на – три тисячі двісті.³ А Петро I обіцяє Фанару надсилати їх на три тисячі рублів щороку за згоду на ліквідацію патріяршества в Росії.⁴

І це на тлі того, що сам Дійонісії оперує колосальними коштами. Тільки плата Османам за трон коштувала йому орієнтовно три тисячі венеційських дукатів.⁵ А сходяв патріярх на престол п'ять разів.⁶ Причому збирав податки не менші, а то й більші за таку суму.⁷ Відомо, як він заборгував драгоману Олександру Маврокордадо сто тисяч піастрів.⁸ Достатньо й споминів Антуана Галлана про патріярха-орієнталіста, щоб збагнути, що той був далеко не бідна людина.⁹

То про який підкуп досі вели мову? Лише про мітичний, який мав прикувати Київську митрополію до «країв північних». Окрім того, тривала війна саме цих-таки країв з Османами, розпочата після місії Алексеева, очевидно, і сприяє її анексії. Адже для українського духовенства годі було вберегти зв'язок із патріярхією, що перебуває у ворожій для Москви столиці. Низка вже російських та українських документів цього періоду розвінчує міти про перехід православного Києва під юрисдикцію Москви.

Передусім козацькі літописи засвідчують лише право Москви на висвяту Київських митрополитів, проте аж ніяк – не їхнє «підпорядкування». «Обрано Варлама Ясинського, архимандриту киевопечерского, перед Святою Тройцею на том тижню,

¹ Kapterev, Karakter, p. 122.

² Ibid, pp. 122-123.

³ Makariy Bulgakov, Istoriya Russkoy Tserkvi, Vol. XII, Sankt-Peterburg 1883, pp. 123-124.

⁴ Kapterev, Karakter, p. 122-123.

⁵ На час сходження на престол Дійонісія IV у квітні 1686 року пешкеш (плата османського адміністратора султану за поставлення) Константинопольських патріярхів сягнув одного мільйона акче. Див.: Bayraktar Tellan, The Patriarch and the Sultan, p. 164. Тоді-таки одна окка (1, 282 кг. – османська міра ваги) м'яса коштувала орієнтовно десять акче. За османського садризама Мерзіфонлу Кара Мустафи - паші та на час його поразки під Віднем венеційський «золотий» (дукат) прирівнювався до 300 акче. Див.: Şevket Pamuk, A Monetary History of the Ottoman Empire, Cambridge University Press 2003, p. 144. Звідси пешкеш патріярха можна обчислити приблизно в 3333 дукати – величезна сума. Та щоб мати ще ліпше уявлення про вартість акче, потрібно порівняти її і зі срібним польським злотим, знаним і в Московському царстві, і на території України. На період 1685 р. злотий прирівнювали до сімдесяти п'яти акче. Див.: Mustafa Öztürk, «Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi», Türkler, С. X, Ankara 2002, s. 808 (802-822). Тим часом венеційський золотий дукат, як уже згадано, 1683 року коштував триста акче. Зрештою, і вартість венеційського дуката навіть після 1691 р., у зв'язку з шаленими військовими витратами, не перевищувала чотириста акче. Проте на весну-літо 1686 р. до таких витрат було ще далеко. Див.: Pamuk, A Monetary History, p. 144.

⁶ E.P.G. "Dionisiy IV Seroglanis", Pravoslavnaia Entsiklopediya, T. XV, Moskva 2007, pp.305-307.

⁷ На основі: T.C. Başbakanlık Osmanlı Milli Arşivi (İstanbul), Piskoposluk Kalem Belgeleri, Katalog N 640, D.PSK 1/26, D.PSK 1/30-D.PSK 1/66, D.PSK 1/66–1, D.PSK.1/67, D.PSK.1/70, D.PSK.1/72, D.PSK.1/73, D.PSK.1/75.

⁸ Dimitris Stamatopoulos. Chapter 5. The Poor Men of Christ and their Leaders. Wealth and Poverty within the Christian Orthodox Clergy of the Ottoman Empire (18th-19th c.), Wealth in the Ottoman and Post-Ottoman Balkans: A Socio-Economic History, I.B.Tauris 2016, p. 90 (85-102)

⁹ Див.: Antoine Galland, Istanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673), С. I-II, Ankara: Türk Tarihi Kurumu 1998.

котрий на Москву поехал по благословенію».¹ Тобто лише «за благословінням», і це – «Літопис Самовидця». Менш відома хроніка мовить: «Гедеон-Святополк, князь Четвертинський, уперше посвячений на Київську митрополію на Москві від Йокима, патріярха московського».² Отже, «уперше посвячений», але не «підпорядкований».

Фіксують козацькі літописи й вагоміші моменти, як от: «...Найсвятішої митрополії Київської та Галицької найвищий екзарху, усієї Сарматії Польської та Подільської пане...»³ Це початок листа Єрусалимського патріярха Досифея Нотари до Київського митрополита Варлаама Ясинського аж 1691 року. Патріярх називає митрополита не інакше як екзархом; певна річ – Константинополя.

Рівно ж і білоруська шляхта зверталася до Ясинського, прагнучи затвердити єпископом Гедеона Одорського: «...Наша Білоруська єпархія жодному «присуду» не підлягає, окрім як митрополита Київського та всієї Росії, що перебуває під послухом і благословенням константинопольських та інших грецького східного православ'я патріярхів».⁴

От і слова самого Варлаама тогоріч: «Превелебним їх милости отцям ігуменам, велебним намісникам і всьому чину чернечому... що за благословенням і врученням... найсвятіших патріярхів Константинопольських, владі митрополитів Київських скоряються...» Так писав митрополит, призначаючи архімандритом Слуцька Серапіона Полховського. У згаданій грамоті він навіть іменує себе «митрополитом Київським, Галицьким та всієї Русі», згідно з титулом, який надав Вселенський Престол.⁵

До речі, і Четвертинський, уперше посвячений у Москві, ніколи не зрікався цього титулу.⁶ Ще один з аргументів того, як Київські митрополити відстоювали свою приналежність до Вселенського Патріярхату. Адже й окупація Української церкви після грамот Дійонісія бере початок з посягань на титули й атрибути київських митрополитів. Московський патріярх Йоаким ще в грамоті на поставлення Гедеона передусім вимагає від нього одягнути білого клобука.⁷ Це-бо – символ Третього Риму, який запровадив особисто Йоанн Грозний.⁸ На жаль, він і досі увінчує голови українських архиєреїв. Хоча сам Гедеон до останку відстоює свою митру – знову-таки ознаку його належності до Матері-Церкви.⁹

Також «Малоросійськіє дела» РГАДА засвідчують: 1692 р. вже Ясинський отримує царський дозвіл на відновлення свого права зватися екзархом Константинополя.¹⁰

¹ Litopys Samovydytsya, Kyiv: Naukova Dumka 1971, p. 151.

² Korotki ukraïnski regionalni litopisy [Uporyadnik Valeriy Şevçuk], Kyiv 2016, s. 174.

³ Samoïl Veliçko, Letopis Sobitij v Yugo-Zapadnoy Rossii v XVII veke, 1720, Vol. III, Kyiv 1855, p. 96.

⁴ S.T. Golubev, "Gedeon Odorskiy (Bivşiy Rektor Kiyivskoy Akademii v Naçale XVIII stol.)", Trudi Kiyivskoy Akademii, Vol. III / N 10, Kyiv 1900, p. 149.

⁵ Arheograficheskiy sbornik dokumentov, otnosyashchihsia k istorii Severozapadnoy Rusi, izdavayemyy pri Upravlenii vilenskago uçebnago okruga, Vol. II, Vilnius 1867, p. 85.

⁶ Pribavleniye k Opisaniyu Kiyevosofiyskaho Sobora i kiyevskoy iyerarhii. Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora, Kyiv 1825, p. 201.

⁷ Ibid, 101.

⁸ M. Dyakonov, Vlast moskovskih gosudarey. Ocherki iz istorii politicheskikh idey Drevney Rusi, do kontsa XVI veka, Sankt-Peterburg 1889, pp. 68–77.

⁹ K.V. Harlampovich, Malorosiyskoye Vliyaniye na Velikorusskuyu Tserkovnuyu Jizn, Vol. I, Kazan 1914, p. 247.

¹⁰ T.G. Tairova-Yakovleva, V.V. Mushchinskaya, A.V. Bagro, Malorossiyskiye dela: opisi fonda № 124 Rosiyskogo gosudarstvennogo arhiva drevnih aktov, Moskva 2016, p. 207.

Відоме й клопотання Варлаама з цього приводу.¹ Та тільки царський указ на його призначення митрополитом застерігає: «А йому Варлааму... бути під... послухом... Кир Адріяна Московського... не відлучаючись під благословення й розсуд Найсвятішого Вселенського Патріярха».² Тут очевидний страх, що грамоти Дійонісія IV набудуть для України їхньої недавньої дії. Адже право поставляти Київського митрополита передане Москві тільки на певний час. Це розуміли і в нашій митрополії. Згаданий Полховський 1694 р. іменує себе не інакше як: «намісником митрополита Київського та екзархом найсвятішого апостольського трону Константинопольського».³

Таким чином, ще ціле десятиліття російським церковникам не вдавалося викривити зміст грамот патріярха Дійонісія. Проте одну з крапок у протистоянні Москви Вселенському престолу ставив і наказ Московського патріярха Адріана Ясинському взяти під контроль грецьке духовенство в Україні: «І надалі хто прийде звідки, щоби без нашого благословення і свідчення ніхто не служив на літургії... І нашій мірности відпиши: чи є такі там, і скільки їх по містах, і хто вони за іменем, і де живуть...».⁴ Адріан вимагав стежити за греками й від гетьмана Івана Мазепи.⁵

Хоча й тут нас очікує несподіваний факт. Ще по смерті Четвертинського царським указом опікуватися Київською єпархією призначено єпископа Вселенського патріярхату – Хрисанта Червенського. Свідчення про це зберіг Євгеній Болховітінов.⁶ Напевне, з погляду канонів таке призначення було б неможливе за умови належності митрополії Москві. Ситуація чимось схожа до висвячення єпископа Лазаря Барановича в молдавських Яссах.⁷ Тобто Москва ще змушена зважати на те, що Київ належить чужій єпархії.

Врешті на відголоски щодо спотворення грамот патріярха Дійонісія натрапляємо й через століття після них. Олександр Рігельман у його «Літописному повістванні» подає кінцівку синодальної грамоти Константинополя отак: «Київський митрополит має звершуватися на Москві благословенням Вселенських патріярхій та Собору».⁸ Тобто кожен висвяту митрополита на Півночі має благословляти Константинополь. Саму ж грамоту Рігельман називає: «Благословительна грамота на хіротонісанію віднині й надалі Київського митрополита».⁹ Власне, «благословительна» й на «хіротонісанію». То якими джерелами користувався Рігельман? Імовірно – не спотвореними.

У кожному разі територію Великої Церкви Христової не передано й не приєднано, її – саме анексовано та окуповано; причому за надважкої для Неї пори ісламського панування. Мільйони вірян ошукано. Сплюндровано частину Православної Церкви, яка була її мостом до діалогу з рештою християнства. Гнано й нищено духовенство, яке чинило опір окупації, разом з тим і на початку ХХ століття.

¹ Harlampovich, Malorosiysskoye Vliyaniye, Vol. I, p. 233.

² Pribavleniye k Opisaniyu, pp. 145-146.

³ Harlampovich, Malorosiysskoye Vliyaniye, Vol. I, p. 239.

⁴ Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavayemyy Vremennoy komissiyey dlya razbora drevnih aktov, Vol. I / V, Kyiv 1872, pp. 406-408.

⁵ Ibid, pp. 409-411.

⁶ Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora i kiyevskoy iyerarhii, Kiyiv 1825, p. 244.

⁷ A. Stradomskiy, "Lazar Baranovich, Arhiyepiskop Chernigovskiy i Novgorodseverskiy", Jurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya, Vol. LXXV (Iyul), Sankt-Peterburg 1852, p. 14-23.

⁸ Aleksandr Rigelman, Letopisnoye Povestvovaniye o Maloy Rossii i Eya Narode i Kozakah Voobshche, Vol. II / IV, Moskva 1847, pp. 188-189.

⁹ Ibid, p. 186.

«Липківщина» – затаврували його рух монарші церковні ідеологи, самі не маючи жодних прав на будь-які обряди в Київській митрополії .

Отже, перед істориками й богословами постає чимало запитань. Зокрема – і щодо відповідальності Росії, патріархії та світської влади за оману й напад на Велику Церкву Христову. Розставити крапки над «і», позбутися мітологічних термінів, як от «передача митрополії», оживити власну візію на Церкву – тільки частина завдань. Утім вони-таки визначають релігійний поступ Києва та обеззброюють ворога тисячолітньої церковної парадигми, яку він загнав колись у катакомби трибом лукавства й брехні.

*Валерій Ластовський**

ПРИЄДНАННЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ДО МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХІТУ: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ

1686 р. став в історії України роком, що фактично визначив розвиток геополітичних процесів на її теренах на наступні століття. У цьому році відбулися одразу дві знакових події, що закріпили позиції Московської держави у східноєвропейському просторі. По-перше, це укладення Вічного миру із Річчю Посполитою і, по-друге, підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Цими двома подіями фіксувався контроль Москви над матеріальними і духовними ресурсами всієї Гетьманщини з претензією на його подальше розширення як на правобережні, так і на південноукраїнські землі. Через деякий час після приєднання Київської митрополії до Московського патріархату відбулися ще й зміни на основних державних та церковних посадах в Україні: 25 липня 1687 р. місце гетьмана посів Іван Мазепа, а 1-2 червня 1690 р. місце Київського митрополита – Варлаам Ясинський, перед тим архимандрит Києво-Печерської Лаври.

Приєднання Київської митрополії стало подією, внаслідок якої Церква в Україні як виразник суспільних інтересів поступово почала втрачати свої позиції як у зовнішньополітичному, так і у внутрішньому житті українського суспільства, постійно розриваючись між потребою служити йому і вимушеністю слугувати політичним потребам чужої держави. Відбувається трансформація із суспільного інституту в частину державного механізму.

На цю подію достатньо довгий час майже не зверталася увага. І лише від початку ХІХ ст., з процесом формування історико-церковного наукового напрямку, вона опиняється в центрі уваги дослідників. Саме тоді й починає напрацьовуватися загальна концепція історії православної Церкви на теренах всієї Російської імперії. Ядром цієї концепції, зрозуміло, повинна була стати Київська митрополія.

Вперше концептуальне відображення було цілісно викладене у праці з історії церкви архієпископа Філарета (Гумілевського). Звичайно, цьому дослідженню передували роботи інших істориків, на які спирався вчений. Зокрема, на інформацію, оприлюднену митр. Платоном (Левшиним), єп. Амвросієм (Орнатським), М.Бантиш-Каменськими, А.Муравйовим, митр. Євгенієм (Болховітіновим) та ін. Звичайно, не можна говорити, що й авторство цієї концепції повністю належить цьому історику, оскільки окремі її фрагменти ми знаходимо й у згаданих дослідників. Його ж роль полягала у зведенні воєдино наявної інформації, відповідно до вже оприлюднених

* Доктор історичних наук, професор Київського національного університету культури і мистецтв.

положень та їх обґрунтування. У подальшому думки архиєпископа Філарета лише поглиблювалися іншими дослідниками, зокрема П.Знаменським, О.Доброклонським, М.Тальбергом, А.Карташовим, І.Смоличем та ін. Зазначимо, що за період XIX–XXI століть якихось теоретичних змін стосовно розвитку православної Церкви в Україні у російській історичній науці не відбулося.

Згадана концепція, по суті, зводиться до наступних положень:

- 1) єдність церковних організмів Росії та України на основі етнічної та духовної спорідненості;
- 2) православна Церква (духовенство і місцеве населення) в Україні без втручання Росії була приречена на знищення;
- 3) дії російської державної влади в Україні щодо православної Церкви і православного духовенства були необхідними і історично виправданими.

При цьому спостерігається проведення цієї концепції не лише у зарубіжній російській традиції ХХ ст., але й впродовж радянського періоду. Про повну спадкоємність сучасної російської історіографії у концептуальному підході до питань історії Церкви в Україні стосовно російської дореволюційної (до 1917 р.) та радянської історичної науки свідчать, зокрема, публікації останніх років ХХ і початку ХХІ ст. Це показало, зокрема, оприлюднення ще у листопаді 1990 р. висновку спеціальної комісії, створеної Російською ПЦ для вивчення існуючої ситуації в Україні щодо обґрунтування питання про автокефалію. У документі йшлося, що приєднання Київської митрополії до Московського патріархату у 1686 р. було актом природного завершення «державного возз'єднання України з Росією»¹.

У контексті цього важливо глянути на факт приєднання Київської митрополії у 1686 р. не стільки з точки зору його висвітлення в історіографії, скільки з точки зору його інтерпретації представниками передовсім української та російської науки.

Першу спробу узагальнити існуючу інформацію здійснив митрополит Московський Платон (Левшин) (1737-1812) у 1805 р. Він першим склав історіографічно-бібліографічний опис використаних ним для своєї роботи публікацій, зазначивши, що «я сам від себе нічого не видумував»². Його твір, проте, в основному був спрямований на російську історію і тому, відповідно, подіям в церковному житті України тут відводилося не так вже й багато місця. Автор проте звертає увагу на те, що після 1686 р. митрополити Київські «стали залежати від патріарха Московського так, як і інші російські архиєреї». Також він відзначив, що на території Речі Посполитої залишилась на поч. XVIII ст. значна кількість православних церков та монастирів, котрі не відійшли до унії і залишились у підпорядкуванні Київської та Переяславської єпархій, а «нині все там новий вид прийняло, коли по Божому благословенню Польща більшою частиною до Росії приєднана»³. Уже в цій праці були окреслені два основних питання, що стали ключовими у подальшому вивченні історії церкви в Україні: 1) приєднання Київської митрополії до Московського патріархату та перетворення її на пересічну структуру Російської ПЦ, 2) міжконфесійне протистояння на Правобережній Україні.

Тоді ж, у 1805 р., надрукована й книга Миколи Бантиш-Каменського (1737-1814) «Историческое известие о возникшей в Польше униии», у котрій мовою вибіркового

¹ Гавриленко З. Первый Собор Украинской Православной Церкви // Журнал Московской Патриархии.- 1991.- №4.- С.8-9.

² Платон (Левшин). Краткая Церковная Российская История.- Изд.2-е.- М., 1823.- Т.1.- С.XII-XIV.

³ Там само. Т.2. С.272-273.

документів і фактів виводилася думка про рятівну роль російського самодержавства в українській історії, передовсім стосовно «благочестивих».

Саме роботами П.Левшина та М.Бантиш-Каменського і були закладені підвалини для формування російської парадигми історії Церкви на теренах України. Наступні дослідники лише доповнювали і обґрунтовували її. Серед таких істориків необхідно згадати й Євгенія Болховітінова (1767-1837). Наукові твори останнього, попри її ідеологічну спрямованість, все ж мають ряд переваг для історичної науки. Передусім йдеться про інформативність, яка викладалася ним зі скрупульозною точністю. Цей дослідник був першим, хто достатньо детально виклав сам процес підпорядкування Київської митрополії та зміст положень грамоти, виданої російськими самодержцями 15 грудня 1686 р. Київському митрополиту Гедеону Святополк-Четвертинському¹. Він також чи не першим зазначив, що українське суспільство було не в захваті від цієї події, і його необхідно було «заспокоїти».

Серед досліджень першої половини XIX ст. відзначимо узагальнюючу працю секретаря обер-прокурорського столу Св. Синоду Андрія Муравйова (1806-1874), котра витримала кілька видань (1838, 1840, 1845, 2002 рр.²). Але ця праця має яскраво виражений популярний характер – вся історія православ'я в Україні розглядалася лише як невід'ємна частина російської історії. Приєднання Київської митрополії розглядається як «духовний союз» між «південною Росією» і Москвою, котрий був розірваний ще князем Вітовтом і відновлений у 1686 р.³

Остаточну крапку в російській парадигмі історії Церкви стосовно цієї події поставив архієпископ Філарет Гумілевський (1805-1866), котрий подав процес приєднання Київської митрополії як порятунок «Малоросії» від згубних дій уніатів і польської влади.

Щодо української історіографії, то перші її дослідження в церковно-історичному напрямі цілком вкладалися в схему, вироблену російською наукою. Наприклад, відомий історик Микола Закревський (1805-1871), якого інколи називають «свідомим українцем», приєднання Київської митрополії до Московського патріархату у 1686 р. вважав, як і було загальноприйнято, усього лиш відновленням церковної єдності «Православної Русі»⁴. Ця теза в українській науці вперше була сформульована Михайлом Максимовичем ще у жовтні 1837 р. у промові на урочистих зборах Імператорського Університету Св.Володимира. Звичайно, у той час він розглядав їх відносно і в руслі офіційної ідеології і, по суті, вони звелися до наступних позицій:

- приєднанням Київської митрополії до Московського патріархату у 1686 р. була відновлена церковна єдність православної Русі, «котрій повну єдність утвердив великий Петро своїм самодержавством і перетворив її у велику імперію»;

- із Києва вийшли перші сподвижники Петра I: «ревнителі православної церкви нашої» – св. Дмитро Ростовський, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Гавриїл Бужинський, Іоанн Максимович, а також «страждальці за православ'я» – Феофілакт Лопатинський, архієп. Амвросій, Георгій Кониський;

- Київська Академія «була для всієї Росії головним розсадником в першу половину минулого століття» – тут навчався Михайло Ломоносов; а пізніше Академія «служила головним місцем духовної просвіти» уже власне для України;

¹ Болховітінов Є. Вибрані праці з історії Києва, с.178-182.

² Муравьев А.Н. История Российской Церкви.- М., 2002.- 512 с.

³ Там само, с.412-413.

⁴ Закревский Н. Описание Киева., с.69.

- «Вся краса і багатство храмів, котрими нині сяють священні висоти його (Києва. – Л.В.), все його внутрішнє забезпечення – ними обновилися Київ, знаходячись уже під державою Росії, - ними Росія приголубила свою древню матір і віддячила їй за той духовний світ життя, котрим так багато від неї опромінювалась»¹.

Але, як бачимо, у концепції М.Максимовича наскрізною є думка щодо визначальності Києва і Київської митрополії в історії Російської імперії і російської Церкви.

Власне в подальшому впродовж XIX ст. в українській історіографії переважав симбіоз російської (М.Бантис-Каменський, Філарет Гумілевський та ін.) та української (М.Максимович та ін.) парадигм бачення ситуації навколо подій 1686 року.

І лише у 1873 р., в умовах вже проведення перших ліберальних реформ в Росії, з'явилося перше наукове детальне дослідження перебігу всіх тих подій, що стосувалися підпорядкування Київської митрополії – «Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату». Її автором став Сергій Терновський (1847-1916), випускник Київської духовної академії. Це дослідження стало важливим не лише новою інформацією, що вводилася до наукового обігу, але й тим, що в ньому вперше зверталася увага на ті обставини, які до цього моменту не афішувалися. Зокрема, щодо тиску російською владою через турецького візира на Константинопольського патріарха, висловлення останнім сумнівів у канонічності процесу тощо.

Між іншим, лібералізація 1860-1870-х років дала можливість багато в чому переоцінити події кінця XVII століття. Наприклад, у 1864 р. Петро Щебальський (1810-1886) чітко сформулював тезу про те, чому Росія в той період отримала право втручатися у внутрішні справи Польщі, а остання в російські – ні. І в цьому він відштовхувався від умов мирного договору 1686 року: «Першим приводом до набуття Росією права на втручання у справи Польщі, було ... релігійне питання. Таке значення Московського трактату 1686 року...»². Польська ж сторона не мала права на вплив з тієї причини, що в Росії перебувала мінімальна кількість католиків: «...Польський король не мав відповідно приводів простягати своє заступництво на російських підданих...»³.

Значення ж публікації Сергія Терновського можна бачити ще й в тому, що вона фактично відкрила можливості іншим історикам для переоцінки багатьох фактів і процесів, що сталися вже після 1686 року. Наприклад, у 1914 р. істориком Костянтином Харламповичем (1870-1932) було зроблено спробу розглянути інші проблеми в контексті зміни юрисдикції Київської митрополії. Зокрема щодо утворення Переяславської єпархії. Він висловився, що «втративши значення духовного, так би мовити, вождя малоросійського племені, Київський митрополит розумів, що ним втрачене і канонічне значення окружного митрополита, голови підлеглих єпископій»⁴. Очевидно, що історик розумів взаємозв'язок цієї події із внутрішньополітичною ситуацією в Україні.

Ще з XIX ст. імперська російська церковна історіографія поступово почала

¹ Максимович М. Об участии и значении Киева в общей жизни России // Максимович М. У пошуках омріяної України.- К., 2003.- С.45-46.

² Щебальський П. Русская политика и русская партия в Польше.- М., 1864.- С.13.

³ Там само, с.7.

⁴ Харлампович К. Малороссийское влияние на Великоорусскую церковную жизнь.– Т.І.– Казань,1914.– С.247.

апробувати тему негативного впливу після 1686 р. української православної ієрархії на історичний розвиток Церкви в Росії. Початково це були просто напівнатяки, які вже у ХХ ст., після відновлення інституту патріаршества, перетворилися на прямі звинувачення. Причину цього, можливо, можна віднайти у подіях 1917 р. Саме тоді, після відновлення української державності, постало й питання створення власної української національної церкви. З точки зору прот. Владислава Ципіна, яка не розходиться з думкою інших сучасних російських істориків, «сепаратисти-українці» створили загрозу «розколоти цілісність Російської ПЦ»¹.

Як відомо, у 1917 р., напередодні скликання Всеукраїнського Церковного Собору, неодноразово звучали думки з приводу неправомірного приєднання Київської митрополії до Московського патріархату у 1686 р. Але тоді ж ще й було піддано сумніву канонічність самої Російської ПЦ і російської патріархії². Відповідно, перед російською наукою постала потреба виправдання дій російської влади на території України. Тому одразу ж у 1918 р. російський богослов та історик Дмитро Скринченко (1874-1947) писав: «І хай навіть Росія винна дещо у тому, що вона перешкоджала розвитку малоросійської або української культури; але вина ця незначна: вона лише затримала розвиток цієї культури, але не знищила її, як це робила Польща...»³.

З точки зору російської історичної науки, патріархат в Росії і українське духовенство – це абсолютно протилежні і несумісні між собою речі. Найбільш послідовно цю тезу обґрунтував емігрант Ігор Смолич (1898-1970), відзначивши, що «ці єпископи дійсно не були фанатичними прибічниками патріархії, та й взагалі ідея патріархії не була популярна на Україні, котра була вимушена підкоритися Московському патріархату тільки у 1686 р.». А причину цього ставлення він побачив у суспільних коренях «малоросійської ієрархії», її походженні із шляхетського середовища і збереженні саме його внутрішнього «життєвого укладу». На думку історика, підтримка українським духовенством ідеї державної церковності була «опортуністичною» щодо Російської церкви, а наслідком цього стало його деспотичне панування в російських єпархіях, де «малоросійські архиєреї були надзвичайно непопулярні». Саме тому дослідник вважає цілком справедливою вказівку імператриці Катерини II на «заскніле владолюбство» українських ієрархів і позитивно сприймає її політику на підтримку і призначення на кафедри російських єпископів⁴.

Відзначимо, що у російській зарубіжній історіографії ХХ ст., що стосувалися саме української історії, як не дивно, ми можемо знайти багато спільних із радянською історіографією ідей. Як приклад – позиція відомого російського історика-емігранта Антона Карташова (1875-1960). Він вважав, що у 1686 р. було завершено процес «возз'єднання» (не приєднання!) «єдиної Російської Церкви»⁵. Це саме та тема, сліди якої бачимо ще від початку ХІХ ст.

Загалом зазначимо, що з приводу оцінки приєднання Київської митрополії до Московського патріархату висловлювалося багато науковців. Щодо обставин і

¹ Цыпин В. История Русской Церкви. 1917-1997.- М., 1997.- С.50-52.

² Алексей, архиеп. Историческая справка о подчинении Украинской Церкви (Киевской митрополии) Московскому патриархату.- К., 1917.- 15 с.

³ Скринченко Д. Польша и Москва в отношении к православной вере в Юго-Западной Руси.- К., 1918.- С.33.

⁴ Смолич И.К. История Русской Церкви.- Ч.1.- С.289-290.

⁵ Карташев А.В. История Русской Церкви.- Т.2.- М., 2000.- С.417.

наслідків цієї події вже існує досить значна кількість різнопланової літератури. Побіжно зупинимось лише на деяких думках.

Чи не найбільше у ХХ ст. це питання турбувала представників української зарубіжної історіографії. Так, Дмитро Блажейовський сприйняв її негативно і назвав «церковним Переяславом»¹. Лев Окіншевич тримався думки про втрату незалежності церкви в Україні внаслідок несприятливих обставин². Більш концептуальною є позиція Богдана Корчмарика, котрий глянув на цю подію крізь призму т.зв. «Теорії III Риму»: «...цим незвичайно важливим політичним актом московське правління ... усувало з історичної сцени одного з найбільш небезпечних конкурентів на шляху до реалізації своїх далекоглядних церковно-політичних плянів»³.

Наталія Полонська-Василенко з приводу українсько-російських взаємин у церковній сфері також неодноразово висловлювалася з цього питання. З одного боку, вона у своїй доповіді на засіданні Церковно-Археографічної Комісії (2.10.1946) «Провідні думки нарису Історії Української Церкви» підкреслювала ту шкідливу «русифікаційну течію», що опанувала православну церкву в Україні після приєднання Київської митрополії до Московського патріархату у 1686 р., коли «Церква в Україні стала чужою»⁴. З іншого боку, у 1964 р. вона відзначала, що у ХVIII ст., від часів Петра I, «українські діячі йшли до Росії і з примусу, і добровільно, бо там відкривалося широке поле для діяльності». Саме тому «був час, коли всі єпископи Росії, до Сибіру включно, були українці і більшість з них – вихованці Київської Академії»⁵. У тому таки 1964 р. дослідниця писала: «...в Москві в цілому брали під сумнів православ'я українців»⁶.

У польській історіографії існує небезпідставна думка, висловлена Яном Перденею (1898-1973), що саме події 1686 р. активізували впровадження процесу переходу духовенства із православ'я в греко-католицизм. Метою ж цього процесу було позбавлення можливості впливу царської влади на польські внутрішні справи через церковні структури⁷. Інший історик, Антоні Міронович, висловлюється також достатньо чітко з цього приводу: «Російська ПЦ була незамаскованою зброєю московських царів»⁸.

Українські історики пострадянського періоду (1991-2014), зрозуміло, теж не могли обійти цю тему стороною. Одними із перших на неї звернули увагу Ольга Шевченко та Михайло Харишин. Вони відстоювали думку, що наслідком приєднання Київської митрополії стала ліквідація її автономії, її національної самобутності з

¹ Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля.- Т.1.- Львів, 1995.- С.202.

² Окіншевич Л. Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства.- Мюнхен, 1947.- С.74; Okinshevich L. Ukrainian Society and Government 1648-1781.- Munich, 1978.- P.58.

³ Корчмарик Б. Духовні впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України.- Нью-Йорк, 1964.- С.38.

⁴ Ленчик В. Церковно-археографічна Комісія (Львів-Мюнхен).., с.128.

⁵ Полонська-Василенко Н. До історії України ХІХ століття // Український Історик.- 1964.- №4.- С.10.

⁶ Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ.- Мюнхен, 1964.- С.78.

⁷ Perdenia J. Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII-XVIII w.- Wrocław-Warszawa-Kraków, 1963.- S.41.

⁸ Mironowich A. The Orthodox Church and Byelorussian people.- Byelystok, 2001.- P.51.

наступним перетворенням у рядову провінційну структуру Російської ПЦ¹.

В російській сучасній історіографії ніяких змін стосовно бачення, як і вивчення, подій 1686 р. майже не відбулося. Хоча певні спроби відступити від офіційної традиції і робилися. Наприклад, автором нової концепції тюркського великого переселення народів (яку часто критикують за псевдонауковість), публіцистом Мурада Аджі (1944-2018) роз'яснювалася політика проти православної Церкви в Україні крізь призму антагоністичної різниці між українцями і росіянами на етнічному рівні. На його думку, це повністю пояснювало ставлення російської влади до українського православного духовенства: «Обезголовили і українську Церкву, бо і в ній засумнівалися росіяни – їх ієрархи не вважали хохлів своїми одновірцями. Однак священиків не розігнали, не позбавили сану, а взяли їх до себе на церковні посади...»². Але ця думка була вже далеко не оригінальною. Згадаймо хоча б, що подібно висловлювався ще у 1918 р. Дмитро Багалій.

Не зміг від традиційних російських стандартів відійти і сучасний російський дослідник Олександр Алмазов, якого деякі українські вчені асоціюють із ліберальним крилом російської історичної науки. Змінивши термін «приєднання» на радянський термін «об'єднання» (в контексті «об'єднання України з Росією на Переяславській раді»), він повністю повторив тезу про «гоніння на православних» у Речі Посполитій³.

Єдина робота в сучасній російській науці, яка заслуговує на увагу – дослідження Вадима Лур'є «Російське православ'я між Києвом і Москвою» (2009)⁴. Головним позитивом цієї книги є спроба (констатуємо, що це дійсно лише спроба) автора виробити власний погляд, відмінний від російської історіографії (в т. ч. церковної) за останні понад 200 років, стосовно розвитку православ'я в межах східноєвропейського простору. Йдеться про дійсно певну неординарність позиції російського автора (але тільки в окремих моментах!) у контексті розвитку російської історичної науки. Нарешті, в російському середовищі було заявлено: «...було здійснено силове захоплення чужої митрополії», «...перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархату є історичним міфом».

Звернемо увагу ще на одну малодосліджену сторону приєднання Київської митрополії. А саме – кардинальні зміни у правовому статусі православної Церкви в Україні, що відбулися в період з кінця XVII і впродовж усього XVIII століть. Йдеться про офіційне підпорядкування та наступне поступове входження митрополії до правового поля російської держави. З цього приводу можна відзначити роботи Олександра Лотоцького, Андрія Яковліва та інших. У радянський же час ситуацію з вивченням цього питання значно виправило дослідження Аркадія Ткача (1921-1994), у котрому він показав деяку різницю у функціонуванні православної церкви в Україні та Росії. Зокрема, він підкреслив ряд важливих моментів, вважаючи, що:

¹ Шевченко О. Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVII ст. // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.55–61; Харишин М. історія підпорядкування Української Православної Церкви Московському патріархату. – К., 1995. – С.155.

² Аджі М. Европа, тюрки, Великая степь. - М., 2007. - С.72.

³ Алмазов А. Роль украинского гетмана Ивана Самойловича в объединении Киевской митрополии с Русской Православной Церковью в 1680-е годы // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – №10. – С. 136-140.

⁴ Лур'є В. Русское православие между Киевом и Москвой. – М., 2009. – 296 с.; Ластовський В. Відсутність традиції – теж традиція або ж Нова стара концепція єдиного “російського світу” // Болховітіновський щорічник 2010. – К., 2011. – С. 371-376.

- на джерелах церковного права позначились загальні принципи розвитку права в Україні;
- Московський патріарх після приєднання Київської митрополії все ж не мав права втручатися у діяльність українських церковних судів і приймати скарги на їх рішення;
- українське православне духовенство після 1686 р. мало право користуватися своїми старими правовими джерелами;
- у XVIII ст. «у зв'язку із зміною загального становища Церкви в державі, посилювалось втручання самодержавства у діяльність судів Української ПЦ», і лише указом від 10.04.1786 «серед основних джерел права Української ПЦ утвердилось російське законодавство»¹.

Фактично у радянський період тільки у згаданому дослідженні А.Ткача було здійснено загальну характеристику саме правового положення ПЦ в Україні та його розвитку наприкінці XVII – у XVIII століттях.

2014-й рік став переломним у розвитку сучасної української історичної науки, фактично завершивши її пострадянський період, що розпочався ще у 1991 р. До цього моменту багато в яких питаннях, у т. ч. й стосовно вивчення історії Церкви, вона перебувала під безпосереднім впливом саме російських наукових концепцій. Яскравим прикладом цього може слугувати російський проект «Православна енциклопедія», до реалізації якого долучилися й українські вчені. Стаття про Київську митрополію у цьому виданні написана радянським і російським вченим Борисом Флорею та українським дослідником уніатської Церкви Леонідом Тимошенко. У висвітленні питання приєднання Київської митрополії до Московського патріархату ці автори концептуально повторили російську парадигму XIX-го століття².

Від 2014 р., внаслідок військової агресії Російської Федерації, в українському науковому середовищі значно ослаб російський науковий вплив. Поглиблення цього розриву у сфері дослідження історії Церкви посилюється у 2018-2019 роках, внаслідок проголошення та отримання автокефалії Православною Церквою України. І тепер можна стверджувати, що саме в цей період відбулося завершення остаточного розмежування двох історіографічних парадигм стосовно історії Церкви – української та російської.

*Ольга Шевченко**

ПОЛІТИЧНІ ВІЗІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

***«Лучше видит власть духовную и мирскую в Киеве,
чем искать ее раболепным образом в Москве»***

Доля православної Церкви на українських теренах, як, зрештою, і в інших країнах європейського континенту, перебувала під безпосереднім впливом суспільно-

¹ Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України.- К., 1968.- С.58-59.

² Тимошенко Л., Флоря Б. Киевская епархия в 1596-1686 гг. // Православная энциклопедия. – Т. XXXIII. – М., 2013. – С. 164-173; Ластовський В. Російська «Православная энциклопедия» як засіб фальсифікації історичної інформації // Православ'я в Україні. – Частина 2. – К., 2017. – С. 365-372.

* Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва ім.Ф.Г.Бурчака НАПрН України.

політичного життя цих країн та їх політичної структури. Відродження православної Церкви в Україні у першій половині XVII ст. та саме її громадсько-організуючий авторитет ліг в основу тогочасного політичного і державного відродження української нації. За часів Визвольної війни українського народу середини XVII ст. православ'я набуло статусу державного віровизнання на землях, що знаходилися під «гетьманським регіментом». Юрисдикція та організаційна структура Київської митрополії сприяли консолідації українського православного населення, забезпечуючи його етнокультурну та етнополітичну єдність. Фактичні автокефальні засади цієї митрополії, що перебувала під зверхністю Константинопольського патріарха, відстоюються гетьманською адміністрацією у дипломатичних переговорах з сусідніми державами.

Укладений гетьманом Б.Хмельницьким договір з Московською державою, легалізуючи політичні зміни, що сталися на 1654 р., створив умови для якомога ширшої реалізації впливів Москви на українське життя і в царині церковній. Зокрема, ця подія актуалізувала питання зміни юрисдикційного статусу Київської митрополії. Про це свідчить, зокрема, не підтвердження прав і привілеїв українського духовенства у лютому–березні 1654 р. на переговорах українського посольства (на чолі з суддею С.Богданом-Зарудним та полковником П.Тетерею) з московським урядом. Невдовзі питання збереження канонічної залежності Київської митрополії від Константинопольського патріарха «первой вольности, яже есть всех вольностей и прав коренем»¹ безуспішно обговорювалося послами від українського духовенства на чолі з ігуменом Микільсько-Пустинного монастиря І.Гізелем з московським царем у липні 1654 р. під Смоленськом².

Відкрито тиск московської сторони щодо зміни юрисдикції Київської митрополії посилювався після смерті Київського митрополита Сильвестра Косова (13.04.1657). Під час підготовки елекційного собору, московський воєвода А.Бутурлін у своїх розмовах із місцєблюстителем митрополії Л.Барановичем, Києвопечерським архимандритом І.Гізелем та ігуменами київських монастирів, наполягав на тому, щоб духовенство визнало зверхність Московського патріарха і без його дозволу не обирало Київського митрополита³. А у листуванні з генеральним писарем І.Виговським, А.Бутурлін вказував на неправомірності присутності єпископів Правобережної України на елекції нового митрополита без дозволу на те московської духовної і світської влади⁴.

У січні 1658 р. Київським митрополитом був обраний Діонісій Балабан. Путивльський воєвода М.Зюзін у своєму листі до І.Виговського нагадував гетьману про необхідність поїздки митрополита до Москви для обговорення з Московським патріархом церковних справ. М.Зюзін також вимагав, щоб новообраний митрополит не посилав за благословенням до Константинопольського патріарха⁵. Проте наступник митрополита Сильвестра Косова навіть не повідомив московський уряд про своє обрання⁶. У розмові з московським послом Б.М.Хитрово (лютий 1658 р.) митрополит Діонісій заявив, що ще з часів прийняття християнства Київські митрополити «един по единому» поставлялися Константинопольським патріархом,

¹ Акты ЮЗР. СПб., 1878. Т.10. С.752; РДАДА Ф.124. Оп.1. Рік 1654. Спр.17. Арк.96.

² Дорошенко Д. Нарис історії України. К., 1992. Т.2. С.36.

³ Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. М., 1899. Т.1. С.101.

⁴ Акты ЮЗР. СПб., 1863. Т.4. С.8.

⁵ Акты ЮЗР. СПб., 1863. Т.4. С.89.

⁶ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк-Бавн Брук. Т.2. С.309.

без дозволу якого він не має права прийняти посвяту в Москві від патріарха Никона¹.

Питання знову актуалізується в жовтні 1659 р., коли обраний гетьманом Ю.Хмельницький повертається під протекторат московського царя на основі укладених у Переяславі статей. У релігійній сфері договір зазначав, що Київський митрополит з підвладним йому духовенством має знаходитися «под благословением святейшого патриарха Московского... А в права духовные святейший патриарх вступати не будет»². І хоча жоден представник вищого духовенства не був присутній на раді (Переяславські статті підписані протопопами Ніжинським М.Филимоновичем і Переяславським Г.Бутовичем), московський уряд вважав їх затвердженими³.

Прийнята в Переяславі стаття про залежність Київського митрополита від Московського патріарха викликала невдоволення як українського духовенства, так і козацької старшини. Тому гетьманське посольство начолі з Андрієм Одинцем, яке прибуло до Москви, просило змінити редакцію відповідної статті. І хоча посланцям було категорично відмовлено⁴, спроби захистити права духовного чину не припинялися. Це питання передбачалося розглянути і на переговорах військових комісарів (начолі з В.Золотаренком) з представниками польської сторони при підписанні мирного договору. Зокрема в гетьманській інструкції зазначалося, що серед статей, підтвердження яких польською стороною повинні добиватися посланці, була й та, в якій йшлося про збереження юрисдикції Константинопольського патріарха над Київською митрополією⁵. Фіксація даної статті у тексті мирного договору опосередкованим шляхом ліквідувала б 8-й пункт Переяславських статей. Однак, дізнавшись про це, московський уряд заборонив В.Золотаренку користуватися даною інструкцією при укладанні мирного договору. У новій інструкції, відправленій 5 травня 1660 р. до м.Борисова, де у той час знаходилися військові комісари, гетьман уже не торкався цієї проблеми.

Спроби московської сторони втрутитися у внутрішні справи Київської митрополії викликали рішучий спротив українського кліру. Зокрема, це стосувалося висвячення навесні 1661 р. Крутицьким митрополитом Питиримом ніжинського протопопа Максима Филимоновича на єпископа Мстиславського і Оршанського з іменем Мефодій. Так, не визнаючи цієї хіротонії, Київський митрополит Д.Балабан висвятив на неї архимандрита Ліщинського Йосипа Тукальського⁶. Українське духовенство поширювало на Мефодія і прокляття Московського патріарха Никона, який у лютому 1662 р. наклав його на Крутицького митрополита Питирима за його втручання у справи Мстиславської єпархії. Крім того, на Лівобережжі стало відомо і про анафему, накладену на Мефодія Константинопольським патріархом. Звістку про це привіз ігумен Київського Видубецького монастиря К.Старушич, який відвідав Київського митрополита Діонісія Балабана⁷.

Питання про призначення Москвою митрополита для Київської митрополії

¹Корчмарик Ф. Духовні впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України. Нью-Йорк, 1964. С.36; РДАДА Ф. 248. Оп. 29. Кн. 1728. Арк. 2.

² Акты ЮЗР. СПб., 1863. Т.4 С. 264.

³ Ibid. С. 273.

⁴ Акты ЮЗР. СПб., 1867. Т. 5. С. 6.

⁵ Ibid. С. 12.

⁶ Митр. Евгений (Болховитинов) Описание Киево-Софийского Собора и Киевской иерархии. К., 1825. С. 190.

⁷ Эйнгорн В. Очерки из истории...С. 198.

знову було порушено в укладеній І.Брюховецьким українсько-московській угоді (1665 р.). Сповідуючи українське духовенство про рішення московських властей про обсадження митрополичої кафедри духовною особою, визначеною Московським патріархом, гетьман відзначав, що для здійснення цього задуму вже відправлене царське посольство до Константинопольського патріарха¹.

Відповідна звістка викликала невдоволення українського духовенства. Ігумени київських монастирів разом з місцеблюстителем, відвідавши 22 лютого 1666 р. Київського воєводу П.Шереметева, почали наполягати на підтвердженні московською стороною стародавніх прав Української Церкви², вони наполягали на необхідності спорядження спеціального посольства від духовенства до московського царя, яке мало порушити відповідну справу. Особливо воліло духовенство, посилаючись на лист І.Брюховецького, зберегти свою приналежність до пастви Константинопольського патріарха, рішуче відкидаючи можливість прибуття московського ставленика на кафедру Духовенство вказувало на можливий «в вере раскол... и мятеж немалой»³.

Невдовзі, 4 березня 1666 р., до Москви відбуло посольство від українського духовенства, очолюване ігуменом Кирилівського монастиря М.Дзиком. Прохання київського духовенства мав підтримати також і посланець Чернігівського єпископа Л.Барановича – Я.Хапчинський⁴. Результатом стало відкладення московським урядом вирішення відповідного питання на розсуд східних патріархів, що мали невдовзі прибути на собор, скликаний для розгляду справи патріарха Никона.

Безпосереднім приводом для розгляду на засіданнях великого Московського собору 1666-1667 рр. справи про можливість перепідпорядкування Київської митрополії став лист патріарха Никона до Константинопольського патріарха. Там вказувалося на неканонічність посвячення у сан єпископа Мстиславського Мефодія, здійснене Москвою. На засіданнях собору єпископ Вятський Олександр, доводячи необхідність «возз'єднання» Київської митрополії з Московським патріархатом, розглядав сам факт посвячення Мефодія місцеблюстителем патріаршого престолу митрополитом Крутицьким Пітірімом, а не Константинопольським патріархом, як перший крок до церковного об'єднання⁵. Проте непримиренна позиція українського кліру на соборі вплинула на ставлення східних патріархів до справи «переведення малоросійського духовенства із відомства Константинопольського патріарха до відомства Московського»⁶. Тому пропозиція московського уряду схилити українське духовенство до визнання влади Московського патріарха була рішуче відхилена Олександрійським патріархом. Останній вмотивовував своє рішення тим, що не має повноважень втручатися у справи чужої єпархії. Зрозуміло, що за таких обставин порушене Вятським єпископом питання не могло бути остаточно вирішеним.

«Перехід» Київської митрополії під зверхність московського святителя у середині 80-х років XVII ст. теж викликав протидію впливових верхів української духовної ієрархії. Так, порушене гетьманом І.Самойловичем питання про необхідність

¹ Акты ЮЗР. СПб., 1869. Т. 6. С. 81.

² Сумцов Н.Ф. Иоанникий Галятовский (К истории южно-русской литературы XVII в.). Киевская старина. 1884. Т.8. С.19.

³ Эйнгорн В. Очерки из истории... С. 327.

⁴ РДАДА Ф.248. Оп.29. Кн.1728. Арк. 5-5зв.

⁵ Эйнгорн В. Назв. праця. С. 387.

⁶ Лотоцький О. Автокефалія. Варшава, 1938. Т. 2. С. 371.

обрання митрополита на Київську кафедру та узгодження цієї справи з Московським патріархом та московськими царями викликало невдоволення духовенства, яке вважало, що краще бачити владу «духовную и мирскую в Киеве, чем искать ее раболепным образом в Москве»¹. За таких обставин патріарх Московський Іоаким все настійливіше продовжує пропонувати гетьманові необхідність обрання митрополита на Київський престол. Тим більше, що в цей час з'являється і претендент на Київську кафедру, кандидатура якого задовольняла як московський уряд, так і гетьмана – єпископ Луцький і Острозький Гедеон Святополк князь Четвертинський. У жовтні 1684 р. він прибув до Батурина, а пізніше оселився у Крупницькому Свято-Миколаївському монастирі. В цей час і сам Г.Четвертинський зі своїм посланцем Сильвестром Павловичем відіслав листи з висловами покори Московському патріархові і царям². Послання були прихильно зустрінуті адресатами.

У січні 1685 р. гетьманський посланець В.Кочубей повідомив у Москві про те, що українське духовенство погодилося провести елекційний собор, а також просив «совершенного наставления» стосовно митрополичих виборів. Московський уряд, задовольняючи прохання гетьмана, відправив до Батурина окольничого Л.Неплюєва, який повідомив гетьмана, що новообраний митрополит повинен буде прибути в Москву для інтронізації, а також зазначив, що надалі всі церковні справи в Україні будуть вирішуватися за участю Московського патріарха. Щодо ставлення українського духовенства до Константинопольського патріарха, то посланець рекомендував припинити з ним всілякі зв'язки і вийти з-під його залежності³.

Сповідуючи Л.Неплюєва про елекційний собор в Києві, І.Самойлович, зважаючи, що Чернігівський єпископ Лазар Баранович, уступивши його тиску, розіслав запрошення на собор православному духовенству Лівобережної України (єпархій Київської і Чернігівської)⁴ і запевнив московського представника, що протидії у цій справі від українського духовенства не очікується. Проте, як зазначатиме пізніше і сам гетьман, «в начинании дела являлися немалые трудности»⁵. Зокрема, не поділяючи задуми гетьмана, духовенство бойкотувало вибори. Посилаючись на погане самопочуття, не прибув на собор і Лазар Баранович і не прислав навіть своїх представників. Проігнорували собор й інші впливові духовні особи⁶. Отже, хоча гетьманським представникам і було наказано «избрания не разорять» і обрати на митрополичий престол кандидата бажаного українському духовенству. За даних обставин більшість голосів отримав гетьманський кандидат – Гедеон Четвертинський. Останній, отримавши звістку про своє обрання, одразу ж висловив бажання, щоб його інтронізував Московський патріарх.

Рішення Четвертинського викликало невдоволення значної частини духовенства, яке висловилося проти підпорядкування Київської митрополії Московському патріархові, про що й сповістило у своїх листах гетьмана І.Самойловича. Вказуючи на те, що метою собору було обрання митрополита на

¹ Терновский С. Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату . Архив ЮЗР. К., 1872. Ч.1. Т.5. С.94.

² Документы по делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату 1683-1685. Архив ЮЗР. К., 1872. Ч.1. Т.5 С. 43-44.

³ Ibid. С. 101.

⁴ РДАДА Ф. 124. Оп. 3. Рік 1685. Спр. 465; ЦДІА України в м.Києві Ф. 221. Оп. 1. Спр. 212.

⁵ Документы по делу о подчинении... С. 66.

⁶ РДАДА Ф. 248. Оп. 29. Кн .1728. Арк. 17-17 зв., 30.

Київську кафедру, а не вирішення такої складної справи, як перенесення юрисдикції Київської митрополії, духовенство зазначало, що прийняття рішення з цього питання є виключно прерогативою Константинопольського патріарха. І що тільки отримавши його згоду, духовенство Київської митрополії визнає зверхність Московського патріарха. Крім того, собор не мав достатніх повноважень приймати рішення з цього питання, адже на ньому були відсутні впливові духовні особи (зокрема, представники правобережних єпархій, а також Чернігівської єпархії). А оскільки дана справа є справою «всее церкви Божии», то необхідно б було взяти думку усього духовенства.

«Готовую неволю» вбачало духовенство і в можливості втрати Київською митрополією своїх традиційних прав і привілеїв¹, якщо таке підпорядкування здійсниться. Загалом характеризуючи вимоги, подані духовенством гетьману, Білгородський митрополит Авраамій у своєму листі (від 8 серпня) до Московського патріарха зазначав, що в них простежується одне бажання: досягти того, щоб і надалі Київський митрополит жив «в Киевской митрополии, за благословением святейшего патриарха Константинопольского, против прежняго по их Черкасским обыкностям»².

Враховуючи вимоги духовенства, І.Самойлович відправив посольство до Москви. Разом із повідомленням про обрання на престол Київської митрополії Гедеона Четвертинського, гетьманські посланці (військовий писар С.Прокопович, канцелярист Л.Петровський, а також представники духовенства – ігумен Видубецький Ф.Углицький та ігумен Переяславський І.Дубина) повинні були добиватися гарантії того, що Київська митрополія залишиться «при таких правах и вольностях, при каких под благословением святейшаго патриарха Цареградскаго всегда обреталась»³. Вони мали відстоювати право збереження за Київським митрополитом титулу екзарха Константинопольського патріарха, а також просити направити з Москви послів до Константинопольського патріарха за відпускнуою грамотою, яка б підтвердила його згоду на перехід Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріарха, щоб духовенство «могло ему святейшему Московскому и всея России архипастырю отдавати свое повиновение»⁴.

Посилаючись на Переяславські статті (1659 р.), послі також вимагали, щоб «митрополит токмо принимал благословение и поставление на свое достоинство, а в суды его митрополии Московский патриарх не вступался»⁵. Послі мали відстоювати і право вільного обрання майбутніх митрополитів (тільки інтронізація мала відбуватися в Москві). Зазначені вимоги духовенства були підтримані гетьманською грамотою.

І якщо звістка про обрання на престол Київської митрополії нового митрополита була зустрінута з радістю московським урядом і патріархом, а Гедеон Четвертинський був запрошений патріархом Іоакимом приїхати для його посвяти в Москву⁶, то стосовно збереження давніх українських церковних традицій патріарх у своїх листах про це нічого не повідомляв. Права і привілеї Київської митрополії загалом підтверджувались лише у грамотах царів.

Відповідь Московського патріарха викликала нову хвилю невдоволення в Україні. Частина духовенства вважала, що більшість «зело надобных статей»

¹ Документы по делу о подчинении...С.58

² Ibid. С.55.

³ Ibid. С. 68.

⁴ Ibid. С. 73.

⁵ Ibid..С. 68.

⁶ Ibid. С. 84-86.

залишаться незатвердженими¹, і тому, «видя недовольствующих людей и бояся на наше имена впредь будущие времена от чинов духовных и мирских жалоб»², гетьман і новообраний митрополит вирішили зробити ще одну спробу у напрямку збереження прав Київської митрополії. Гедеона Четвертинського, який відбув у жовтні 1685 р. до Москви, повинні були супроводжувати гетьманські посланці – військовий бунчужний К.Іванович та старший канцелярії В.Кочубей. Посли повинні були наполягати на затвердженні московськими царями і патріархом постатейно тих прав і привілеїв, які спочатку були ними зігноровані³. Посли наголошували також на необхідності відправки посольства в Царгород, оскільки відпускної грамоти на Київську митрополію від Константинопольського патріарха Московський патріарх так і не отримав. На необхідності затвердження даних привілеїв наполягав і новообраний митрополит у розмові з ближнім боярином В.В.Голіциним⁴.

Висвячення Гедеона у сан Київського митрополита відбулося 8 листопада 1685 р. на урочистій службі в Успенському соборі Москви⁵. Складаючи присягу, митрополит обіцяв «повиноватися» в усіх справах Московському патріархові, а недотримання клятви вело б до позбавлення його «всего сана своего и власти, без всякого извета и слова»⁶. У наданій митрополиту Гедеону грамоті на Київську митрополію (грудень 1685 р.), московський уряд задовольнив вимоги посланців і ствердив права і привілеї Київської митрополії (крім одного – Київський митрополит позбавлявся «неприличного», на думку московського уряду, титулу екзарха Константинопольського патріарха). У грамоті Московського патріарха на Київську митрополію питання збереження прав українців не порушувалось і не давалось ніяких обіцянок. Понад це, у документі спостерігається навіть бажання прирівняти Гедеона Четвертинського до інших московських митрополитів. Зокрема, нехтуючи традиційним титулом Київських митрополитів, Московський патріарх іменує Гедеона «митрополитом Киевским, Галицким и Малыя России», виключаючи з його титулу «всєя России».

З канонічного погляду висвячення і підпорядкування митрополита, який перебував під юрисдикцією Константинопольського патріарха, виглядало як незаконна узурпація – саме так ця подія й сприймалася значною частиною українського духовенства. З середини 80-х років XVII ст., коли релігійне життя в Україні розвивалося вже у контексті московської політики, відбувається систематичне обмеження прав та ламання порядків церковного життя на українських землях, занепокоєння про збереження яких висловлювало українське духовенство у другій половині XVII ст. Адже «за досягненням цілі не було вже потреби в дальшому заохоченні обіцянками, а натомість з'явилася фактична можливість ті обіцянки порушувати»⁷.

¹ РДАДА Ф. 248. Оп. 29. Кн. 1728. Арк. 99 зв.

² Ibid. Арк. 100.

³ Ibid. Арк. 100.

⁴ Ibid. Арк. 122-127 зв.

⁵ РДАДА Ф. 190. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 15; Спр. 3. Арк. 42; Спр. 4. Арк. 47.

⁶ Документы по делу о подчинении...С. 104.

⁷ Лотоцький О. Автокефалія.. Варшава, 1938. Т.2.С.442.

АНЕКСІЯ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ МОСКОВСЬКИМ ПАТРІАРХАТОМ У 1686 РОЦІ: СУБ'ЄКТИВНІ ПЕРЕДУМОВИ Й НАСЛІДКИ

Аналіз процесу анексії Москвою Київської митрополії – проблема не одного монографічного дослідження. Метою нашої статті є тезисний виклад лише основних тенденцій, що відбувалися на суб'єктивному рівні при розгортанні цього процесу. Такий підхід позбавляє нас необхідності давати детальні історіографічні викладки й посилання весь корпус джерельної бази. Більшість із використаних нами фактів та цитат – достатньо відомі. Нашим завданням було вибудувати логіку розгортання подій та можливі мотиви поведінки дійових осіб, що спричинилися до згаданої анексії. Зазначимо, що навіть поверховий аналіз проблематики свідчить про недолугість і заполітизованість прийнятої у московській історіографії версії про «бажання православних українців піти «під руку» Московського патріарха» або ж що Константинопольський патріарх «за 200 червінців продав Київську митрополію» і т.п. Отже:

1. Ідея зміни юрисдикційної належності Київської митрополії та її входження у склад Московської патріархії (з використанням ресурсів світської влади) з'явилася ще у часи правління гетьмана Богдана Хмельницького та Московського патріарха Нікона¹. Перший шукав союзника в особі Москвії, а другий бажав повністю підпорядкувати собі українське духовенство². Реалізація цієї ідеї відбулася вже у часи гетьманства Івана Самойловича і патріаршества Іоакима. Саме гетьман І.Самойлович і патріарх Іоаким стали головними дійовими особами так званого «перепідпорядкування Київської митрополії під владу Московської Церкви»³.

2. Іван Самойлович у часи свого гетьманату зробив ставку на Москву. Проте церковний фактор (несприйняття українськими єпископами та священиками порядків Московської патріархії) був значним стримуючим елементом у реалізації його світської політики. Відтак гетьман шукав можливість здійснити практичні кроки зі зближення Київської митрополії із Москвою. Приводом до цього він використав перевибори настоятеля Києво-Печерської Лаври. Після смерті архимандрита Києво-Печерської Лаври Інокентія Гізеля (18.11.1683), гетьман вже 28 листопада письмово звернувся до Московського патріарха з проханням дати благословення на обрання нового настоятеля. Московський патріарх без затримок дав таке благословення. При цьому І.Самойлович свідомо проігнорував ставропігію Лаври – пряме підпорядкування Константинопольському патріархові.

3. Елекційний Собор обрав архимандритом Лаври Варлаама Ясинського. Зневаживши ставропігію Вселенської патріархії, Варлаам звернувся за

* Доктор філологічних наук, доктор богослів'я, професор Ужгородської Української Богословської Академії.

** Доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.Сковороди НАН України.

¹ Эйнгорн В. О сношениях малороссийского духовенства с Московским правительством в царствование Алексея Михайловича. М., 1898. с. 87-88.

² Огієнко І.І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т.: Т. 1-2. К., 1993. с. 35.

³ Терновский С. Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату. К., 1872. с.103.

благословенням до Московського патріарха Іоакима. Делегація з чотирьох посланців від архимандрита 3.07.1684 вирушила із листом до Московського патріарха просити благословенну грамоту. Зауважимо, що звернення намісника Лаври в чужу юрисдикцію є не просто недоречною дією, а канонічним злочином. Поведінка Варлаама Ясинського, на наш погляд, стала ключовим індикатором, який **визначив подальшу поведінку тих українських кліриків, які бажали зробити швидку церковну кар'єру в умовах політичного засилля московитських чиновників і запроваджуваних ними царських порядків. Непокараний канонічний злочин призвів до ще більших злочинів.** А розвиток кар'єри самого Варлаама (він став згодом Київським митрополитом) дав хибний посыл клірикам до нової моделі поведінки.

4. Обставини із обранням Ясинського стали каталізатором для відновлення і посилення листування між гетьманом і Московським патріархом Іоакимом. У 1683 р. між ними почалося обговорення питання про поставлення на Київську кафедру митрополита, лояльного Москві і здатного порушити присягу Константинополю. Зокрема у вересні 1683 р. патріарх написав гетьману про свій жаль з приводу того, що Київська митрополія опинилася без верховного пастиря. Її важке становище ускладнювався ще й тим, що частина православних ієрархів – єпископів тих областей, які знаходилися на території Речі Посполитої, прагнучи отримати привілеї, нібито готові були прийняти унію.

5. 31 жовтня 1684 р. від патріарха Іоакима до гетьмана надійшов лист, в якому патріарх просить подбати про заміщення вакантної Київської кафедри. Митрополія Київська, – писав патріарх, – вже довгі роки вдова без пастиря, їй важко, і в ці часи найбільш пастир необхідний. А єдиний Чернігівський пастир – слабкий (хворий) і не може канонічно обслуговувати потреб всього краю, тому й рукопокладає по десять-п'ятнадцять священників під час однієї літургії.

Відповідь від гетьмана до Москви ще не встигла прийти, як московський уряд відправив 11.12.1684 від імені російських царів Іоанна і Петра грамоту до Константинопольського патріарха. Царі писали, що Київська митрополія залишається без пастиря. Тому на неї ніби зазіхає «відступник Святої Соборної Східної Церкви» єпископ Йосип Шумлянський. Посилаючись на віддаленість Константинополя, царі висловили бажання, щоб новообраний митрополит і його наступники висвячувалися у Москві. У листі царі також вказували на те, що про це їх просив і гетьман, і все Військо Запорізьке, а також весь народ український – «...як духовний, так і мирський».

6. Не дочекавшись відповіді від Вселенської патріархії, у лютому 1685 р. Московський патріарх розпорядився, щоб гетьман разом з духовенством і козацькою старшиною обрали митрополита і відправили його для хіротонії в Москву. Що ж стосувалося безпосередньо митрополичих прав, то це повинно було стати предметом окремих переговорів без участі представників Константинопольського патріарха.

Місцеблюститель митрополичої кафедри, чернігівський архієпископ Лазар Баранович, знаючи про листування гетьмана із Московським патріархом, виявив своє бажання бути Київським митрополитом. Проте Іван Самойлович відмовив владиці Лазарю в його проханні, але просив посприяти в обранні митрополита. Відмову гетьмана архієпископу Лазарю можна пояснити тим, що гетьман на важливих державних і церковних посадах хотів мати відданих йому людей (на той час, наприклад, троє синів гетьмана були полковниками). Архієпископ Лазар Баранович був людиною авторитетною і незалежною, а тому міг у «незручному» випадку «перешкодити» гетьману.

У ситуації, що склалася, найбільш «зручним» кандидатом на Київську митрополію виявився бувший єпископ Луцький і Острозький Гедеон, в миру князь Святополк-Четвертинський. Безвольний (як впливає зі свідчень його сучасників) і лояльний Москві, він у двадцятип'ятилітньому віці став єпископом Луцьким і Острозьким. У 1679 р. владика Гедеон брав участь в Люблінському соборі православних та греко-католиків, який розглядав питання церковної унії обох конфесій. Проте, під тиском Луцького братства, єпископ заявив, що буде докладати всіх зусиль для збереження цілісності Православної Церкви, яка перебуває «в милості чотирьох східних патріархів».

Львівський єпископ Йосип Шумлянський хотів усунути єпископа Гедеона з Луцької кафедри і поставити на його місце свого брата Афанасія. Згодом від короля до Луцького владика надіслали ультиматум: або прийняти унію, або сісти у в'язницю в Малбруці¹. Тоді, як згодом писав єпископ Гедеон, «Маючи людську слабкість, злякався, дізнавшись про те. Бо не пережив би ув'язнення. І людям не зміг би більше приносити користі, тому і залишив престол свій». Хоча існує й така версія, що реальною причиною втечі Гедеона є його фінансові махінації, а не лише інтриги братів Шумлянських, котрі мали потужних покровителів при Варшавському дворі.

7. Ієрархічний стан та родинні відносини з гетьманом* робили Гедеона фаворитом у боротьбі за митрополичий престол. Навіть архієпископ Лазар Баранович визнавав: «Хіба що його митрополитом Київським зробити, а то іншого місця йому немає» та й «людина він добра і смиренна, і ніякої влади не бажає». Єпископ також проявляв лояльність до Московських правителів. Відразу ж після прибуття на Лівобережну Україну він відправив у Москву листи до царів та Московського патріарха, в яких пояснював причини втечі з Польщі та висловлював бажання «назавжди бути під їх рукою». Патріарх Іоаким подякував Гедеону за «смирненне поклоніння» і вислав у подарунок 10 рублів. Вже 9.12.1684 єпископ Гедеон царською грамотою приймався «під руку царів Іоанна і Петра». Тим самим Москва фактично підтримала його кандидатуру на вакантну посаду Київського митрополита. Зрозуміло, що і Московський патріарх, і єпископ Гедеон при цьому грубо порушували канони. Адже питання заміщення Київської митрополичої кафедри повинен був вирішувати лише Константинопольських патріарх.

8. Початок розколу. Звернення гетьмана до Московського патріарха не мало підтримки у середовищі київського духовенства – «під Москву ніхто не хотів йти». Проте гетьман для реалізації своїх планів застосував своєрідне «прикриття» – декларував потребу уберегтися «від тиску уніатів». Передусім йшлося про агресивні дії Львівського єпископа Йосифа Шумлянського, який став іменувати себе «адміністратором Київської митрополії». Гетьман подавав справу так, що єпископ Йосип, перебуваючи на польській території, був не тільки солідарний з польським королем в його антимосковських настроях, але й симпатизував ідеї унії. Ніби саме це спонукало і гетьмана, і московський уряд активізувати дії щодо заміщення вакантного митрополичого престолу.

Після численних московсько-польських військових і дипломатичних конфліктів XVII ст., ідея унії сприймалася в Московії вкрай болісно і пробуджувала агресивно-

¹ Харишин М.В. Історія підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. К., 1995. с. 132.

* Дочка І.Самойловича після смерті свого першого чоловіка Федора Шереметьєва вдруге одружилася із племінником єпископа.

імпульсивні реакції. Тому патріарх Іоаким писав Самойловичу про необхідність якнайшвидшого заміщення вдової Київської кафедри. Такого ж листа від імені царів було відправлено у Константинополь. Мотивуючи крайню потребу дати пастиря митрополії, царі у своїй грамоті висловлювали бажання, щоб новообраний митрополит і його наступники поставлялися в Москві. Причиною вказувалися як дальність дороги, так і постійні війни, що вела Османська імперія – це, ніби, утруднювало сприйняття настанов і благословень від Константинопольського патріарха. У грамоті царі писали також, що цього ж просять («б'ють чолом») гетьман Іван Самойлович, і весь український народ: духовні та світські люди.

9. Не дивлячись на дари від царів (40 соболів і 200 червонців**) і обіцянку подальших милостей, Константинопольський патріарх не дав письмової згоди про передачу митрополії. Він передав через посланця, що на це потрібна згода великого візиря і всіх східних патріархів. На цей момент варто звернути особливу увагу. Передача митрополії з Константинопольського патріархату в Московський повинна здійснюватися з волі мусульманського правителя і *de jure* підлеглих йому православних патріархів Антиохії, Єрусалиму та Олександрії. Останні вже більше 200 років *de facto* жили на милостиню від московських царів.

Іншими словами, про церковно-канонічні аспекти справи не йшлося. Розуміючи ненормальність ситуації, Константинопольський патріарх, швидше за все, сподівався відтягнути вирішення питання, вважаючи, що з часом воно або відпаде само по собі, або вдасться його вирішити в рамках православного канонічного права. Проте ні відтягнути вирішення питання, ні вирішити його канонічно так і не вдалося.

10. Гетьман І.Самойлович отримав із Москви завдання зібрати у Києві собор. У листі було зазначено: «радитися з духовними всіх малоросійських міст, з старшиною військовою, полковниками, вибрати чоловіка в божественному писанні вправного, тихого і розумного, і який буде послухним найсвятішому кир Іоакиму, патріарху Московському і всієї Русі, і його наступникам. Який зможе тягар влади Константинопольського патріарха відкласти, який шануватиме гетьмана, старшину і все військо Запорізьке, і в будь-яких церковних справах писатиме до св. патріарха Московського, а до св. Константинопольського патріарха ні про що не писати, і не посилати, голосіння ніякого до нього не мати, під послухом у нього не бути, і з під його пастви, за відстанню далекої дороги, абсолютно відстати ... Київській митрополії бути першою між російською митрополіями ... А новообраного митрополита, для архипастирського рукопокладення, відпустити в Москву»¹.

Вказана цитата чітко вказує на те, що гетьман Самойлович і підручний йому єпископ Гедеон проявили себе як сепаратисти щодо патріарха Константинопольського. Прикриваючись «уніатською загрозою», ці діячі фактично влаштували церковний розкол. Цей розкол має політичну складову. Адже вчиняючи поділ, вони шукали особистих преференцій, які жодним чином не пов'язані з релігією, Церквою чи істиною. Рушієм поділу було москвофільство, а наслідком – зрада Константинопольській ПЦ.

** Ці «дари» часто навіть у науковій літературі подаються як «хбар» для Діонісія, за який Константинопольський патріарх ніби продав Київську митрополію. Проте, у порівнянні із сумами, якими оперував у той час Діонісій, цей дар можна було б назвати швидше невеликим особистим подарунком. Московські царі дарували іншим східним патріархам за значно менші послуги тисячі червонців.

¹ Архив Юго-Западной России. с. 100-101.

11. Інтриги Самойловича. Вибори митрополита відбулися у Києві в Софійському соборі 29 червня 1685 р. на свято Петра і Павла. На Собор не прибув архиєпископ Чернігівський Лазар Баранович (послався на нездужання, але нікого не делегував замість себе). Причина була, очевидно, як в образі за нехтування його заслугами перед Церквою, так і внутрішньому протесті проти фактичного переходу під Москву. Загалом на Соборі було дуже мало духовенства. Гетьман у своєму поясненні царям писав, що духовенство боїться втручатися у цю справу, не знаючи, як відреагує на це Царгородський патріарх. А від царів не було «наказів або заспокійливої грамоти»¹.

Гетьман повідомив Москву, що «духівництво не буде противитися підпорядкуванню Київської митрополії Московському патріарху. Але він, гетьман, б'є чолом великим государям, щоб вони швидше послали грамоту до Константинопольського патріарха. Інакше той може накласти прокляття на всіх причетних до обрання митрополита. Крім того, писав гетьман, «тому треба швидше послати, що з польських областей спонукатимуть Константинопольського патріарха не давати благословення»².

Незважаючи на всі ці обставини і навіть на те, що сам Гедеон не брав участі у Соборі, 8.07.1685 він був «одноголосно» обраний митрополитом на Київську кафедру. Відразу ж після виборів до нього прибули послы (ігумени Феодосій Углицький та Ієронім Дубина), які сповістили єпископа про обрання його митрополитом. Вислухавши їх, єпископ Гедеон заявив, що східні патріархи не в змозі захистити православ'я, а тому «прийняти жезл архипастирський нема від кого іншого, як від Московського патріарха»³. Ця заява викликала у духовенства занепокоєння, яке проявилось у формі так званого протесту на Соборі, який продовжував свою роботу, але вже без світських делегатів. Потрібно відзначити, що сам гетьман також не з'явився на Собор, а надіслав своїх представників – Мазепу, Полуботку та полковників Карпова й Журавського.

Важливими для нас є спогади іноземця – генерала Патрикія Гордона. У 1684-85 роках він жив в Києві і був у близьких відносинах з місцевою адміністрацією та місцевим духовенством. У своєму щоденнику (друга половина 1685 р.) Гордон згадує про скликання соборного духовенства щодо обрання митрополита. Крім архимандритів та ігуменів Київських, були скликані деякі ігумени з інших місць. І обраний був одноголосно – князь Четвертинський, єпископ Луцький. Майже відразу, зазначає Гордон, почалися виступи духовенства, не згідного «з рішенням збіговиська сепаратистів»⁴.

12. Протести Київського духовенства. Українське духовенство сформулювало низку вимог, поданих гетьману «з Києво-Печерського монастиря, архимандритів, ігуменів і протопопів і всього священного чину, і старших з собору»:

1) Собор не може і не сміє, у відсутності видатних представників духовенства, зокрема архиєпископа Лазаря Барановича, вирішувати таке важливе питання, як перехід Київської митрополії до іншого патріарха.

¹ АЮЗР. К., 1872. Ч. 1, Т.5, №13. с. 63-64.

² Соловьёв С.М. История России с древнейших времён. Т.14. с. 998.

³ Терновский С. Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату. К., 1872. С.103.

⁴ Терновский С. Киев в 1684-85 годах по описанию служилого иноземца Патрикия Гордона. Киев. 1875. с. 33-35.

2) Якщо митрополія добровільно перейде під владу Москви, то клірики потраплять під прокляття Царгородського патріарха, до якого Московський святий напише, що вони «піддалися» добровільно.

3) Відмовитися від одвічного свого пастиря та отця не наважаться, поки сам Царгородський патріарх не звільнить від підданства йому.

4) Потрібно врахувати також становище православних, які залишаються в Польщі. Коли зрадимо Царгородського патріарха, то римляни змусять тоді і їх підкоритися папі.

5) Наша земля зберігає в московській державі чимало своїх вольностей і прав. Справедливо, щоб і духовенство мало свої вольності, суди і права. Цього ж не буде, коли по московських статтях Київський митрополит зрівнюється з іншими митрополитами в Московії.

Отже:

По-перше, українське духовенство розуміло, що гетьман та єпископ Гедеон схиляють українців піти в розкол проти свого канонічного першоієрарха – Константинопольського патріарха.

По-друге, ними прекрасно усвідомлювалася, що уніатська загроза – не більше, аніж піар-хід високопоставлених змовників. У разі переходу Київської митрополії до Московського патріархату насадження унії на польських землях може тільки посилитися.

12. В історіографії існує версія, що в Києві був скликаний новий Собор, який направив протест гетьману Самойловичу. На наш погляд, текст цього протесту був складений не на альтернативному Соборі, а, швидше, представниками духовенства, які зібралися у Святій Софії 8 липня. Суть протесту зводилася до трьох базових тез: канонічна зміна юрисдикції може відбутися лише за згодою Константинопольського і Московського патріархів; перехід митрополії може несприятливо відбитися на житті єпархій на території Польщі; «під Москвою» Київські митрополити можуть втратити ті привілеї, які вони мали раніше (вільні вибори митрополита, самостійність церковних судів, предносіння хреста перед Київським митрополитом, носіння хреста на митрі, наявність у титулі Київського митрополита слів «всієї Русі», закриття друкарень тощо) і їх заставляють носити білий клобук.

Українське духовенство вже знало, як Москва змінила церковне життя у Слобожанщині: церковна данина стягувалася не за числом храмів, а за кількістю дворів в парафії (всі члени парафій були ретельно переписані); священник за приховування доходу чи інші, навіть дрібні провini, піддавався тілесним покаранням; миряни були обкладені новими церковними податками; церковні книги київського друку замінялися московськими; київський церковний спів було скасовано і введено московський; хрестили дітей виключно через занурення, а тому багато незвичних до цього священників «дітей в слободах потопили»; у храмах з престолів знімалися колишні антимінси і замінялися на нові, підписані Московським патріархом («не без кошту священників»). А тому побоювання київського духовенства щодо введення московських звичаїв були не безпідставні.

Зрештою, не так важливо – було два окремі собори чи один. Важливо те, що не було капітуляції духовенства, була значна опозиція і були поставлені умови, на яких Київська митрополія могла перейти під Москву. Ці вимоги змушений був підтримувати перед московською владою і гетьман І.Самойлович. У своєму листі в Москву він наполягав затвердити вже існуючі права митрополита та митрополії

загалом. Гетьман також повідомив, що українське духовенство не буде противитися перепідпорядкуванню Київської митрополії, якщо будуть дотримані наступні умови:

- Константинопольський патріарх має сам поступитися Московському патріархові своїми правами на Київську митрополію.

- Всі давні права та вольності українського духовенства повинні залишатися недоторканими. Єпископи Київської митрополії повинні поставлятися Київським митрополитом.

- Київська митрополія має бути першою серед Московських митрополій.

- Київський митрополит залишиться екзархом Царгородського патріарха, щоб православні єпископи на польських територіях не вибрали особливого митрополита з титулом екзарха.

- Московський патріарх лише поставлятиме і благословлятиме Київського митрополита, але в його суд не втручатиметься.

- Київський митрополит і надалі носитиме митру з хрестом і за богослужінням перед ним носитимуть хрест.

- У Києво-Печерській Лаврі, як і раніше, мають друкуватися книги, а в Братському монастирі викладалися вільні науки латинською і грецькою мовами.

- Всі звичаї і відносини духовної влади (йдеться про московську духовну владу) до Київського митрополита повинні залишатися колишніми. Після смерті митрополита обрання його наступника мало бути вільним.

Гетьман просив також від імені духовенства, щоб московські царі доклали зусиль в Константинополі у справі передачі Київської митрополії під владу Московського патріарха¹.

13. Рука Москви. Московський патріарх Іоаким своїм листом привітав Гедеона з обранням на митрополичу кафедру і наказав йому «прибути в Москву для поставлення в ону (митрополичу – авт.) ступінь»². Жодних обіцянок щодо підтвердження давніх прав Київського митрополита Московський патріарх нікому не дав.

Таким чином Московський патріарх фактично господарює на чужій «канонічній території», сам, без погодження, поставляє архипастиря на непідвладну йому митрополію і благословляє розкольницький собор, котрий спекулятивно використовував «уніатську загрозу» як обґрунтування своєї діяльності.

25 серпня 1685 р. царі Іоанн, Петро та царівна Софія у своїй підмосковній резиденції (селі Коломенському) прийняли українське посольство. Вислухавши послів і порадившись із патріархом Іоакимом, царі затвердили всі права і вольності Київської митрополії. Тільки один пункт на прохання патріарха відхилили – Київського митрополита позбавили титулу екзарха Константинопольського патріарха. Отримавши гарантійні документи від царів, гетьман відправив єпископа Гедеона з посольством для висвячення у Москву.

8 листопада 1685 р. в Успенському соборі Кремля, у присутності царів, відбулося висвячення єпископа Гедеона на митрополита Київського. Митрополит Гедеон зачитав слова присяги Московському патріархові: «Обіцяю коритися завжди моему отцеві, великому пану, найсвятішому кир Іоакиму, патріарху

¹ АЮЗР, ч.1 т.5, V, XIV, с. 68-69.

² Соловьёв С.М. История России с древнейших времён. СПб., т.14. с. 999.

Московському...»¹. Після цього митрополит Гедеон отримав дві грамоти. Одну – від царів, в якій було обіцяно збереження всіх старих прав Київської митрополії. Але документ містив також два пункти, які, швидше за все, з'явилися там за побажанням гетьмана Івана Самойловича. Зокрема митрополит не мав права втручатися у військові справи, а у справах управління тією частиною Київської митрополії, яка залишилася під Польщею, митрополит повинен був радитися з гетьманом і дотримуватися його вказівок.

Іншу грамоту Гедеон отримав від Московського патріарха Іоакима. Патріарх визначив новий титул Гедеона – його названо «митрополитом Київським, Галицьким і Малої Русі». Московити відкинули стародавнє титулування Київських митрополитів «...і всієї Русі»². Це пояснюється тим, що після поділу Київської митрополії на дві частини і відділення Московської митрополії, українські митрополити продовжували титулуватися «Київськими і всієї Русі». Адже Константинопольський патріарх 141 рік не визнавав самопроголошеної у 1448 р. автокефалії Московської ПЦ. У своїй грамоті Московський патріарх, як і раніше, ніяких обіцянок з приводу збереження найсуттєвіших прав і привілеїв Київського митрополита не давав. Гедеону було дозволено носити митру з хрестом, проте він мав надягати білий клобук, як і всі московитські митрополити. Такою позицією Іоакима не було задоволено ні духовенство Київської митрополії, ні гетьман.

У листі від 6.04.1686 гетьман І.Самойлович наполягав, щоб патріарх Іоаким додав у свої грамоти твердження про непорушність прав і привілеїв Київського митрополита, про що писали царі. При цьому гетьман вислав патріарху Іоакиму переклад секретних листів, даних Константинопольським патріархом Парфенієм митрополиту Діонісію Балабану. Що відповів патріарх і чи взагалі була відповідь – не відомо. Така настирливість гетьмана у відстоюванні давніх українських церковних прав коштувала йому кар'єри та життя. Вже через рік після «передачі» Київської митрополії його засудили і вислали у Сибір. Приводом до цього використали невдалий похід у Крим, що було потрактовано як «зраду Москві».

З 1688 р. відбувається відвертий наступ на права Київського митрополита. З-під його влади спочатку виведено Києво-Печерську Лавру, а згодом – Чернігівську єпархію. До речі, виведення Чернігівської єпархії теж не обійшлося без суб'єктивізму – Москва вдало зіграла на протиріччях, що виникли між Київським митрополитом Гедеоном та архієпископом Лазарем Барановичем.³ І це був лише початок фактичного знищення Київської митрополії і перетворення її, по-суті, у пересічну митрополію Московського патріархату. У певний період митрополію було навіть скасовано і створено архієпископію (у 1722 Варлаам Вонятович був призначений архієпископом Київським). Зрозуміло, що всі права і привілеї Київського митрополита, які він мав у часи входження у юрисдикцію Вселенської патріархії, Москва віроломно (вони були підтверджені грамотами московських царів і не заперечені патріархом) скасувала.

Таким чином, анексія Київської митрополії у 1686 р. стала можливою у результаті неканонічних дій і зрад частини кліру Київської митрополії, а також

¹ АЮЗР. К., 1872, ч.1. Т.5. № 23. с.103-104.

² Огієнко І. Українська Церква. Нарис з історії Української Православної Церкви. Прага, 1942, Т.II. с.56-64

³ Див.: Бурега В. Присоединение Киевской митрополии к Московскому патриархату: как это было // РІСУ, 26.01.2010 / https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/34020

Московського патріарха із його найближчим оточенням. Важливим і часто вирішальним фактором анексії був також політичний тиск царських чиновників, які на той час вже понад тридцять років безроздільно панували в Україні і у питаннях анексії Церкви мали своїми союзниками гетьмана І.Самойловича та козацьку старшину.

Цікаво, що практично всі причетні до цієї історії світські й церковні діячі дуже швидко поплатилися за свої діяння. Так, патріарх Діонісій і царівна Софія і були зміщені зі своїх престолів. Гетьман І.Самойлович вже через рік був засуджений та засланий у Сибір, де й помер у 1690 році. У цьому ж році помер патріарх Іоаким та, у відносно молодому віці – митрополит Гедеон.

Тарас Чухліб*

Тетяна Євсєєва**

**ПРОЕКТИ ПЕРЕТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГЕТЬМАНАТУ XVII-XVIII СТ.
НА СПАДКОВУ МОНАРХІЮ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ:
ІСТОРИЧНІ ТА КАНОНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ (ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ)**

Висловлюємо щирю вдячність колегам-дослідникам Вірі Ченцовій (Париж, Центр візантійської історії та цивілізації - UMR 8167; Maison française d'Oxford), Олесю Кульчинському (к.філол.н., Ph.D. Candidate in History, Інститут тюркології Стамбульського Університету), Наталі Сінкевич (к.і.н., Eberhard Karls Universität Tübingen, Germany), Владиславу Берковському (Ph.D., к.і.н., директор ЦДКФФА України ім.Г.Пшеничного), Олександрю Галенку (пров.н.с., к.і.н., керівник Сектору дослідження цивілізацій Причорномор'я Інституту історії України НАН України), Олексію Толочку (д.і.н., чл-кор. НАНУ, завідувач Центру досліджень з історії Київської Русі) за робочі консультації під час підготовки доповіді.

Довге і бурхливе XVII ст. було переломним періодом в українській культурі. За спостереженням Н.Яковенко тоді з аморфної «руськості» виокремилася українська тожсамість. На місцевому рівні корпоративна солідарність все ж горувала над конфесійними відмінностями: коли на кону стояла боротьба за престиж малої батьківщини православні, католики і протестанти нарівно керувалися «руським» сентиментом¹. Відчуття «свого» простору сприяло формуванню усвідомлення культурної окремішності в Речі Посполитій та причетності до спадку «старожитнього руського народу». Врешті у довгих але плідних пошуках вдалося віднайти «власне обличчя, в якому було припасовано «Захід» до «Сходу»².

Сприяли цьому кілька чинників. Зокрема перед та поунійне (після 1596 р.) словесне змагання Православної та Унійної церков за душі віруючих сприяло появі шкільництва нового типу. Взорване на «гуманістичну школу», породжену західною освітньою революцією XVI ст., воно успішно припасувало до своєї віросповідної «грецькості» «латинські програми». Згодом упродовж 1620-1630-х рр. пережило

* Доктор історичних наук, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

** Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

¹ Докладніше: Яковенко Н. Українська культура XVII ст. як пошук "третього шляху" // Шлях у чотири століття : м-ли Міжнародної наукової конференції "AD Fontes - до джерел" до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії, 12-14 жовтня 2015 р. / [наук. ред. Н. Яковенко ; упоряд. Н.Шліхта] ; К., 2016. - С. 12-23.

² Там само, с.12.

бурхливе піднесення започатковане у Києві світське та церковне письменство, де вперше оповідалася «вся історія» Русі, діяння володарів запотребували «персоналізації» на рівні умонтування у політичні сюжети пересічної шляхти, а це сприяло широкому «привласненню» минулого Русі на емоційному рівні¹.

Наслідки такої «демаркації руської нації» не забарилися: вже у 1623 р. у сеймовій «Суплікації» православна шляхта називає «руський народ» «третьім народом» Речі Посполитої. Врешті, у 1620-тих рр. відкликання до «третього народу» постануть у певному контексті у тлумаченнях і в церковному середовищі, теж шляхетському. Йдеться про «спроби порозуміння православної та уніатської церковної верхівки [...] з перспективою створення спільного Руського (Київського) патріархату. Справа йшла туго, а ухвали останнього поєднавчого синоду, що відбувся навесні 1648 р. перекреслив початок козацького повстання, коли сподівання об'єднати «Русь із Руссю» в «третьій», єдиний «народ грецької релігії», перекреслила козацька революція»². Однак, чутки про наміри повстанців створити власне «Руське князівство» (що, по суті, являло собою репліку тієї-таки ідеї «третього народу») супроводжували війну з перших її днів³.

Козацька ідея створення «Руського князівства» була відгомонам проектів на кшталт Задніпровського князівства авторства католицького єпископа Йосифа (Верещинського) (1596 р.), що передбачав створення на певній території козацького державного утворення на чолі з князем, яке, відповідно до тогочасних правових норм перебувало б у васальних стосунках із Річчю Посполитою⁴. Однак на час Хмельниччини існувала проблема глибоко вкоріненої у тогочасній українській традиції харизми князівської влади.

У християнському богослів'ї харизма (*д.-грецьк. χάρισμα* – дар) «помазання», благословіння, яке дається людині Богом незаслужено, але виводить віруючого поза межі природних можливостей, робить його здатним здійснити боже покликання. У вузькому сенсі «харизма» - надприродний прояв Святого Духа у віруючій людині, призначений для особистої (1 Кор. 14:4) та загальноцерковної (1 Кор. 14:12) духовної настанови⁵.

В українській традиції доступу до князівського стану не давали ні багатство, ні вплив, ні високі урядові посади. «*Rex fit, dux nascitur*» – королем стають, а князем народжуються, стверджує тогочасний парафраз з античного «*Poetae nascuntur, oratores fiunt*», князем міг стати тільки син князя. «За весь час існування Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої корпорація князів поповнилася за рахунок родин не-князівського походження двічі, та й то пожалування походили [...] від імператорів Священної Римської імперії: 1547 імператор Карл V надав князівський титул Радзивіллам, 1647-го Фердинанд III – Любомирським. [...] Неприродні з погляду загалу титули приживалися не без зусиль»⁶.

¹ Там само, с.13-14.

² Там само, с.14.

³ Там само.

⁴ Докладніше: Чухліб Т. Проект «козацького князівства» – історична альтернатива політичного устрою Гетьманщини? // Український історичний журнал, № 4, 2014, с.71-93.

⁵ Гараджа В. И. Харизма // Энциклопедия религий / Под ред. А.П.Забияко, А.Н.Красникова, Е.С.Элбакян. – М., 2008, с. 1349-1350.

⁶ «Поетами народжуються, ораторами стають» (лат). Докладно: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. Волинь і центральна Україна. Вид. друге. К., 2008, с.77.

Відтак цілком природним для тогочасних церковних полемістів було наголошувати на особливій відповідальності князів перед Богом за долю своїх підданих, як це зробив, наприклад, Мелетій Смотрицький, звертаючись у віршованій передмові до полемічної брошури «Антиграфа» (1608) до князя Януша Острозького. Письменство кінця XVI початку XVII ст. проголошує волинських князів нащадками князів киево-руської доби, підкреслюючи таким чином «речовий доказ» тягlosti історично-генетичних традицій українського («руського») народу¹, а отже й політичної самодостатності. Однак з середини XVI й до середини XVII ст. найпотужніші руські князівські роди, «головні княжата», згасають і сходять з історичної арени².

З другої половини XVII ст. політична ініціатива переходить до козацтва і воно півтора століття плекає у тій чи іншій формі ідею «Великого Князівства Руського» чи «третього народу». Від Богдана Хмельницького її відгомони у політичній свідомості українських еліт можна знайти від часу Гадяцької угоди (1658) й аж до початку XIX ст. «її, відчайдушно й безуспішно, намагався втілити Петро Дорошенко, генеральна старшина Івана Мазепи, обговорюючи московський наступ на «права й вольності», колективно читала текст Гадяцької угоди, і то спеціально пославши за ним до бібліотеки Києво-Печерської лаври; зібрана у 1763 р. гетьманом Олексієм Розумовським до Глухова на «малоросійський сейм» старшина формулює петицію про відновлення договірних взаємин Гетьманату з монархом, [...] врешті, загадковий автор «Історії Русів» ще й на початку XIX ст. переказує, з апокрифічними відхиленнями, ті-таки «Гадяцькі пакти» (називаючи їх «Заславськими») як одну з центральних подій козацької революції та наголошує, що «руський народ» приєднався до Речі Посполитої як «рівний до рівних»³.

Якщо князівська влада в очах «руського» суспільства та володарів сусідніх держав сприймалася як наслідок Божого Промислу, то «худородним» козацьким гетьманам, починаючи від Богдана Хмельницького, в їхніх планах князівського політичного проекту для легітимації владних претензій на внутрішньополітичній арені доводилося користуватися посиленням на *jus occupationis*/«право захоплення» та формувати концепцію *jus divinum*/«божественного права». Домогтися зовнішньополітичного визнання та увійти до «монаршого клубу» можна було через оформлення династичного шлюбу та утвердження Українського гетьманату як васальнозалежної держави «під протекторатом якогось із монархічних дворів Заходу (Трансильванія), Сходу (Московщина), Півдня (Туреччина) чи Півночі (Швеція)»⁴.

Якщо політичний бік цього проекту описаний досить добре у цитованих роботах, то церковні концепції можливої легітимації гетьманської влади як князівської потребують ще ретельного дослідження. Насамперед відкритим залишається питання взірця для наслідування. Нижче ми коротко наводимо основні тогочасні взірці для імовірного конструювання харизми князівської влади:

Харизма європейських монархів. В європейській традиції помазання на царство опиралося на традицію Старого Заповіту, де, за словами коментатора 26 псалма, Давида помазували тричі: спочатку як царя, згодом – як царя Південної Іудеї

¹ Там само, с.82, 84.

² Там само, с.98-102.

³ Яковенко Н. Українська культура XVII ст. як пошук «третього шляху»..., с.15. Чухліб Т. Проект «козацького князівства»..., с. 71-93. Його ж: Секрети українського полівасалітету. Хмельницький-Дорошенко-Мазепа. К., 2011, с. 63- 262.

⁴ Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету..., с.64.

(Південного царства), а по тому – як царя Єрусалиму та всього Ізраїля¹. Воно передувало коронації і відоме з часів помазання папою Захарієм короля франків Піпіна III Короткого (751-768 рр.). Його наступника Карла I Великого (король франків 768-814, лангобардів 774-814, імператор Заходу 800-814), сучасники називали «новим Давидом» і помазували тричі². До коронаційних інсигній європейських монархій окрім іншого належав меч. Польський коронаційний чин склався під впливом традицій європейських монарших дворів загалом та чеського зразка зокрема³. Ним послуговувалися з часу редакції чеського зразка під місцеві потреби у 1434 р. і до 1700 р.⁴. До коронаційних інсигній Чеських та королів Речі Посполитої належали, корона, скіпетр, яблуко, меч. Чин коронації окрім словесної формули передбачав помазання тому серед обов'язкових предметів мала бути посудина з миром⁵.

Харизма влади турецького султана. Кількаденна коронаційна церемонія Джулюс (*тур. Cülûs; від араб. كؤلوس* — процес «сидіння») завершувалася обрядом «таклід-і сейф» (*араб. التقليد السيف, тур. kılıç kusanma; тур. kılıç alayı*) – оперізуванням нового султана Мечем Османа. Оперізуванню передувала «процесія меча», його урочисто підносили до Гробниці Ейюба Енсарі, Супутника Пророка. Султан у супроводі міністрів прибував морем, далі на коні урочисто долав шлях до мечеті, потім, спішившись, йшов до мечеті, творив молитву, виходив до старого платана і там – між мечеттю та Гробницею його оперізували Мечем Османа, а іноді й іншими мечами попередників за його вибором⁶.

Харизма Московського царства. Після падіння Візантії у Москві вдалися до своєїрідної «реставрації» Візантійської імперії, створюючи фактично її теократичний симулякр на місцевому ґрунті, оскільки тут «ідеологія відігравала важливішу роль, аніж реальні факти»⁷. Спроби поставити свого кандидата на митрополита у 1448 р., а по тому після 1453 р. здобути автокефалію навіть ціною підтримки Флорентійської унії завершилися невдачею. Аналогічна доля спіткала пізніші плани перенести осідок Вселенського патріарха до Московського великого князівства, як це зробили свого часу з Київським митрополитом.

Москва середини XV-XVI ст. все одно була для православного сходу «чужою»: східні патріархи пам'ятали, що від 1467 р. з церковно-правної точки зору Московська митрополія є розколом. Щедрі царські пожертви на їхні потреби гарантували московитів від цькування на православному Сході як розкольників, проте можливість переходу з-під влади Османів під «захист» московського царя патріархи Сходу не

¹ Успенский Б. Царь и патриарх: Харизма власти в России (Византийская модель и ее русское переосмысление). М., 1998, с. 122 (та бібліографія у примітках).

² Там само.

³ Докладніше: Успенский Б. Царь и патриарх..., с. 114-135 (і бібліографія до розділу). Kutrzeba S. Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego // Przegląd Historyczny, 1911, 12/2, s.149-164. Dalewski Z. Ceremoniał koronacyjny Królów Polskich w XV i początkach XVI wieku // Kwartalnik Historyczny Rocznik CII, 1995, 3 -4, s. 37-60.

⁴ Kutrzeba S. Źródła polskiego ceremoniału..., s.149-164. Dalewski Z. Ceremoniał koronacyjny Królów Polskich..., s.37-60.

⁵ Kutrzeba S. Źródła polskiego ceremoniału..., s.154.

⁶ Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300-1600. / Пер. з англ. О.Галенко. К., 1998, с. 71-73. ÖZCAN, Abdulkadir (2002). "Kılıç Alayı," TDV İslam Ansiklopedisi, C.25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss.408-410. / Електронний ресурс: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kilic-alayi> Дата доступу: 25.02.2019.

⁷ Успенский Б. Царь и патриарх..., с.13.

розглядали¹. Та й з суто канонічного боку архиєрей обирається на катедру довічно і має безвиїзно перебувати там, в інакшому випадку його позбавляють сану (правило св. апостолів 14, 36, I Вселенського собору пр. 16, IV Вс. 10, Трул. 18, Кирила Ол-го 3)².

Оскільки претензії на успадкування візантійської вселенськості вимагали наслідування її ж імперських практик, за Василя III у Москві взялися до конструювання харизми вселенського царства. Його попередник, Іван III, наслідуючи приклад київського князя Володимира Святославича, одружився з племінницею останнього візантійського імператора Зоєю (Софією) Палелог (1472), а в 1498 р. вінчав на царство свого онука-співправителя Дмитрія Івановича.³ У 1503 р. «Собрания от священных правил» московського Собору і, особливо, післясоборна полеміка сформуливали претензії на право Московської митрополії «виправляти брак» у законодавчих установленнях апостолів та отців Вселенських соборів і поширювати свою канонічну творчість поза межі місцевої церкви⁴. У 1523 чи 1524 році старець Спасо-Єлеазарова монастиря Філофей у листі до Василя III оголосив Москву Третім і останнім Римом, у якому заховалося земне буття нездоланної християнської імперії, «прирівнюючи», таким чином, постанови церковних Соборів Третього Риму до постанов соборів Вселенських⁵.

У 1517 р. московські книжники взялися до укладення збірника церковно-державного права – «Сводной Кормчей книги», – куди поміж іншим перенесли з візантійських кодексів всю VI Новелу Юстиніана з обґрунтуванням «симфонії» влади у православній імперії⁶. Відтак поставало питання харизми царства у суто богословському контексті – тобто наповнення відповідним сенсом миропомазаня. У Візантії помазаня миром на царство, запроваджене приблизно з VIII ст., підкреслювало харизму василевса, поставлення Христом царя і самодержця всіх Ромеїв. Миро за спеціальним чином варив і освячував Вселенський патріарх, він же роздавав його залежним митрополіям, у т.ч. і Київській, до складу якої до 1448 р. належали єпархії Московщини.

Після завоювання Османами Вселенський патріарх наділив Київського митрополита правом варити миро і роздавати його єпархіям. Однак підстави і дата передачі права мироваріння до Києва потребують окремого дослідження. Залишається відкритим також питання коли і на яких підставах таке право отримали у Московській митрополії⁷. Відомо лише, що у першій половині XV ст. митрополит Фотій

¹ Докладніше див.: Лурье В. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк русской православной традиции между XV и XX веками. – М., 2010, с.99-103.

² Книга правил святых апостолів, Вселенських і Помісних соборів і святых отців. К., 2008, с.8, 42, 60, 300.

³ Стремоухов Д. Москва – Третий Рим: источник доктрины. / Из истории русской культуры. Т. II. Кн. 1. Киевская и Московская Русь. – М., 2002, с.430.

⁴ Лурье В. Русское православие..., с.108-111.

⁵ Там само, с.111.

⁶ Corpus juris civilis, Volumen tertium. Novellae. Berolini, 1983. Apud Weidmannos. Цит. за: Николин А., свящ. Церковь и государство (история правовых отношений). – М., 1997. Приложение I, с. 278. Про обряд вінчання на царство: «Книга об избрании на Превысочайший Престол Великого Российского Царствия Великого Государя, Царя и Великого Князя Михаила Федоровича Всея Великия России Самодержца». Из собрания Музеев Московского Кремля. Исследования. Комментарии. Текст. – М., 2012. С.7-15.

⁷ Відповіді на це питання не дає навіть стаття у «Православная Энциклопедия» / Под ред. Патриарха Московского и всея России Кирилла (Гундяева). М., 2017, т. XLV, с.355-358.

перевіз алавастр з миром з Києва до Москви¹. Загалом, питанням документального підтвердження автокефалії Московської митрополії (та тісно пов'язаних з ним права мироваріння та складання чинопослідувань вселенського масштабу) намагався з'ясувати ще відряджений з Афону у помічники укладачеві Кормчої книги Вассіану Патрікєєву чернець-перекладач Максим Грек. І йому це коштувало відлучення від церкви та 22 років ув'язнення (1525-1537)².

У 1551 р. для Івана IV в Успенському соборі звели «царське місце» – кубоподібний «Мономахів престол» прикрашений барельєфними панно зі сценами військової виправи Володимира Мономаха проти Візантії та «передачі» йому імператором Костянтином «царських регалій»³. В середині 1550-х рр. московські книжники до урочистої церемонії вручення цареві Константинових інсигній (барм, «золотої шапки», хреста, скіпетра, ланцюга) додали чин інавгураційного помазання, але, за відсутності точного опису візантійського зразка, на власний розсуд використали чин миропомазання⁴. Супровідна словесна формула мала засвідчувати *urbi et orbi*, що Московський цар, якого «помазав... Бог Духом Святим», уподібнювався Христу⁵. У такій редакції чин використовувався до кінця XVII ст.⁶.

Вочевидь, розуміючи хиткість ідеологічних конструкцій та вихід за межі канонів церкви, Іван IV вдався до «практичного» утвердження харизми царства, відомого як *jus occupationis* / «право захоплення». Після провалу спроби завоювати «чужі» царства (поразка у Лівонській війні 1558-1564), він символічно, жорстоким до садизму терором «завоював» власні династичні землі. «Завойовників» він об'єднав у символічний військово-релігійний орден на кшталт католицьких лицарських – опричнину. Очоливши його в якості «опричного ігумена», Іван IV підтримував досить суворі монастирські порядки: опричники не мали родинних чи службових зв'язків зі знаттю, найближчі соратники також мали умовно-чернечі «ступені» (келар, паламар, причетник), користувалися запозиченою у домініканців символікою (лат. *Domini canes* (пси Господні) vs собачі голови, мітли) між кривавими рейдами брали участь у богослужіннях, що часом тривали до 9 годин на добу⁷.

Однак, переконливою харизма царської влади стала лише для «внутрішнього» вжитку. Решті світу і царську, і патріаршу харизму Москва доводила ще протягом досить тривалого часу. Проблему автокефалії належним чином не врегулювали, для поставлення патріарха запровадили четверту ступінь священства⁸. Цар, вже Олексій Михайлович, у 1666 р. у грамоті на Афон поміж іншим просив передати йому

¹ Димитрій (Рудюк) ігумен, Торжество Українського Православ'я: мироваріння в Українській православній церкві Київського Патріархату. / Православний вісник, 1998, № 5-6, с.43.

² Лурье В. Русское православие..., с.118-119.

³ Соколова И. Мономахов трон. Царское место Успенского собора Московского Кремля. М., 2001, с.38-52.

⁴ Успенский Б. Царь и патриарх..., с. 109, 15-18. «Книга об избрании на Превысочайший Престол Великого Российского Царствия Великого Государя, Царя и Великого Князя Михаила Федоровича Всея Великия России Самодержца». Из собрания Музеев Московского Кремля. Исследования. Комментарии. Текст. – М., 2012. С.12-13.

⁵ Успенский Б. Царь и патриарх... с.20.

⁶ «Книга об избрании ...», с.13.

⁷ Докладно: Ab Imperio: 23 февраля 2019, «Конструирование царской власти и проблема абсолютного суверенитета»/ Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=g4S8ISso7RU&t=335s> Дата доступу 2.03.2019.

⁸ Лурье В. Русское православие..., с.137-148.

«Судебник да Чиновник всему царскому чину прежних благочестивых греческих царей», сподіваючись колись відродити III Рим у самому Царгороді та побачити московського царя на троні візантійського імператора¹.

Такою була харизма Московського царства на час анексії Київської митрополії у 1686р. Як нам видається, непевність канонічних позицій автокефалії Московської церкви, підсилена з одного боку конфліктом всередині «симфонії» між «священством» та «царством» від часів патріарха Никона², а з іншого переорієнтацією українського гетьмана Івана Мазепи на європейську модель сюзеренно-васальних відносин³ і визнанням під тиском настроїв українських архієреїв Київської митрополії «першонаальною» серед усіх, що належать Московському патріархові⁴ спонукала Петра I вкотре в історії Московії порушити всі канонічні приписи церкви і указом Синодові понизити у титулі Київського митрополита до архієпископа, а митрополію – обмежити територіально до єпархії.

Після анексії у 1686 р. найбільшої митрополії Вселенської церкви спроби відвоювати «візантійську спадщину» та посадити на Вселенський престол російського кандидата, а також надати імператорській харизмі омріяної «вселенськості» тривали до Першої світової війни 1914-1918 років. У травні 1915 р. навіть готувалася спеціальна десантна операція для висадки у Константинополі та захоплення Босфора і Дарданелл⁵. Однак до проблеми анексії Київської митрополії Російською православною церквою, повернення її в юрисдикцію Вселенського престолу та автокефалії довелося повернутися аж у ХХ ст. У цьому ж контексті видається символічним урочисте святкування «1000-леття русского монашества на Афоне», видання Російською академією наук фундаментального корпусу джерел з історії православної церкви, візит президента Російської Федерації В.Путіна на Афон влітку 2016 р. та участь у богослужінні з посіданням «місця» візантійських імператорів.

Український гетьманат. Як бачимо з наведеного вище, традиція коронації європейських монархів та турецького султана, як «народів Книги» передбачає опору на мотив «мечів обосічних» з Книги Псалмів (Пс. 149, 4-9). Автор «Сказання про хозарську данину» з недатованої частини «Повісті временных літ», оповідаючи про ранню Історію Русі та походження правлячого київського дому, теж опирався на цей мотив⁶. Але питання про чин поставлення давньоруських князів в історіографії досі відкрите. Не має документального підтвердження і коронація Галицького князя Данила Романовича у 1253-1254 рр., описана у спеціальній літературі як «помазання

¹ Карташев А. Очерки по истории русской церкви. В 2-х т, т.2. М., 1997, с.122.

² Там само, с.10-264.

³ Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету..., К., 2011, с. 44-62, 185-221.

⁴ Себта Т., Сінкевич Н. Підтверджувальна грамота Петра I 1708 р. щодо поставлення на Київську митрополію Йоасафа (Кроковського): історія, провенієнція та публікація документа. Український історичний журнал. № 5, 2018, с.136-162.

⁵ Євсєєва Т. Православна парадигма російсько-української війни 2014: історія та сучасність // Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії. Доповіді та матеріали всеукраїнської наукової конференції. 20 листопада 2014 р. – К., 2016, с.172-195; Емец В. Проблема Черноморських проливов во внешней политике России в период первой мировой войны / Россия и Черноморские проливы (XVIII-XX столетия). М., 1999, с. 305-352.

⁶ Ричка В. М. Літописне сказання про хозарську данину // Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи: Зб. наукових праць / Матеріали конференції 2-5 вересня 1997 р., т. II. К., 1998, с. 401-405. Його ж: Київ – «II Єрусалим» (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі). К., 2005, с.7.

святим миром та увінчання королівською діадемою»¹.

Тому за умови реалізації «князівського проекту», гетьманові довелося б запроваджувати власний інавгураційний церемоніал з власним чином помазання. Стосовно ж гетьманської харизми відомо, що на підтвердження укладення васального договору і права офіційно носити титул «гетьмана», останній складав присягу на вірність та отримував від сюзерена, окрім відповідного документу (королівського привілею, царської жалуваної грамоти), королівські (царські) інсигнії чи султанські санджаки (*осман. سنجاق*, «знамено»): булаву, бунчук, корогви (знамено, прапор), литаври (бубни). Іноді додавали комишину (тростину, жезл), шаблю і печатку, кафтан /ферязь, шапку².

Питання церковного благословіння гетьмана наразі залишається відкритим. Як наприклад, у випадку Юрія Хмельницького. Чи є підстави вважати наявні згадки про його «пошанування» з боку патріарха Єрусалимського Досифея II Нотари та патріарха Константинопольського Парфенія IV (Могила Хумхума) саме висвяченням? Хто і як укладав це чинопослідування? На які традиції та документи церковно-державного права опиралися? Належить з'ясувати чи підтримував, до прикладу, митрополит Йосип (Нелюбович-Тукальський), плани гетьмана Петра Дорошенка стосовно створення Руського князівства, чи мав проект гетьманської харизми, чи бачив потребу підсилити державне утворення автокефалією Київської митрополії? Також належить з'ясувати коли Київ отримав право варити і освячувати святе миро. На сьогодні відомі списки чотирьох Уставів чину мироваріння Київської митрополії і майже всі вони є богословськими пам'ятками XVI–XVII ст. південно-руського походження, а сам чин мало чим різниться з чином, укладеним Симеоном Солунським у XVI ст. для Константинопольської церкви³.

Таким чином, від Хмельниччини й до початку XX ст. у політичній свідомості військових та церковних руських/українських еліт існував політичний проект «третього народу». Він отримав несподівану реалізацію у політичних реаліях 1917 року – у вигляді створення Центральної Ради та вимог «автономії України та автокефалії Церкви». Після того тривала майже столітня боротьба за українську державну і церковну незалежність. Ці реалії, на наш погляд, вимагають подальших комплексних досліджень, з урахуванням характеру руського/українського церковно-державного права та особливостей його чинності в різні історичні періоди (від хрещення і до сьогодення).

Олександр Солдатов*

СУПЕРЕЧНОСТІ КАНОНІЧНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ МОСКОВЬСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ ТРАДИЦІЙНОЇ ДОКТРИНИ ПЕНТАРХІЇ ТА ОСОБЛИВОГО СТАТУСУ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ В ПРАВОСЛАВНОМУ СВІТІ

Традиційно вважається, що головною перешкодою на шляху до всеправославного визнання автокефалії Української Православної Церкви є відмова

¹ Успенский Б. Царь и патриарх... с.14.

² Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII ст. Статті і матеріали. К., 2006, с.175-203, 388 (та бібліографія у примітках).

³ Димитрій (Рудюк) ігумен, Торжество Українського Православ'я..., с.43.

* Пошукач Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.Сковроди НАН України.

так званої «Церкви-матері», під якою мається на увазі Московський патріархат» надати повну канонічну самостійність «Церкви-дочці» в Україні.¹ Проте протягом останніх 15 років на зміну «москвоцентричній» концепції приходять ідеї про те, що проблема вирішується за допомогою посилання на Патріарший і Синодальний Томос Константинопольського патріархату від 13 листопада 1924 р. про дарування автокефалії Православній Церкві в Польщі, яка фактично є групою епархій (або їх частин) історичної Київської митрополії.² У цьому Томосі, зокрема, йдеться про незаконність відторгнення Московським патріархатом від Константинопольського у 1686 р. Київської митрополії. Це надає певні підстави поширити дію Томосу на всю територію Київської митрополії.

Нам хотілося б істотно розширити традиційну аргументацію на користь незалежності Київської митрополії від Московського патріархату. Наша аргументація пов'язана з більш широким аналізом богословського (теоретичного) і канонічного (юридичного, або практичного) розуміння Вселенським Православ'ям, його багатовіковою традицією, природи автокефалії, точніше – її дворівневої типології. Наша аргументація відштовхується від того, що в православній традиції існують два типи автокефалії, до яких відносяться, відповідно, стародавні (назвемо їх безумовними) і нові (назвемо їх умовними, або обмеженими) автокефалії.

Різниця між цими типами пов'язана з давнім принципом Пентархії, тобто переваг п'яти (πέντε) патріархатів, які складають повноту влади у Вселенській Церкві. З визнанням або невизнанням Пентархії пов'язана відмінність у самому розумінні терміну «автокефалія» в Константинопольському і Московському патріархатах. Відомим проявом цієї відмінності є суперечка Константинопольського та Московського патріархатів про право останнього дарувати автокефалію Православній Церкві в Америці. Константинопольський патріархат (і Вселенське православ'я загалом) не визнає автокефалії, що їй було надано цієї Церкві Московським патріархатом.³ Водночас автокефалії, надані Константинопольським патріархатом, визнаються всіма.

У перекладі з грецької «пентархія» означає «п'ятиголів'я» – першість у Вселенському православ'ї п'ятьох єпископських (патріарших) престолів. Очевидно, що особливе значення єпископських престолів в найбільших містах або історичних центрах християнства визнавалося ще в ранній Церкві (до початку IV ст.), коли кожна єпископська кафедра в цілому володіла автокефалією. Але коли християнство перетворилося на державну релігію, особливий статус древніх патріарших кафедр був закріплений законом – як цивільним, так і церковним.

Так, у Новелах 109 і 131 імператора Юстиніана Першого, виданих в 550-і роки, говориться, що «Святійші патріархи всього всесвіту» є єпископи Риму, Константинополя, Олександрії, Антиохії і Єрусалиму. Інші ж єпископи названі «поставленими ними».⁴ Трульський Собор, скликаний імператором Юстиніаном Другим у 691 р., прийняв 36-е правило: «Має престол Константинопольський рівні переваги з престолом древнього Риму, ... будучи другим після нього; після ж нього значиться престол великого міста Олександрії, потім престол Антиохійський, а за ним

¹ Собор Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 г. – К., Издание УПЦ, 1992.

² Zwierzchnicy Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.orthodox.pl/?page_id=463

³ Скурат К. История Поместных Православных Церквей. – Ч. 2. - М., 1994.

⁴ Избранные новеллы Юстиниана.-Екатеринбург, Изд-во Уральского университета, 2005.

престол міста Єрусалиму».¹

Преподобний Федір Студит уподібнює Церкву містичному Тілу, главою якого є Христос, а п'ятьма органами почуттів – п'ять патріархів Пентархії. Усі п'ять почуттів рівні одне одному і необхідні для повноцінного життя організму, втім, під час хвороби організм може жити й без одного або декількох органів почуттів, але не може без усіх відразу. Преподобний Федір називає земну Церкву «πεντακόρυφον ἑκκλησιαστικὸν σῶμα», тобто п'ятиголовим церковним тілом. У «Листі до Лева Сакеларія» (823 р.).²

Федір Студит стверджує, що п'ять патріархів разом мають владу, яка необхідна для винесення догматичних суджень, без відома і згоди п'яťох патріархів не може бути скликано законного Вселенського Собору. При цьому святий допускав, що патріархи як вільні особистості можуть ухилитися в ересь, але був впевнений, що всі п'ять одночасно ухилитися не можуть. Поступово константинопольські богослови визнали, що Рим «відпав від істинної віри»³ і, хоча Пентархія навечно зберігається «в теорії», на практиці від неї залишилося лише 4 престоли. Цей погляд особливо активно відстоює святитель Фотій, патріарх Константинопольський (IX ст.).⁴

Низка сучасних грецьких і арабських богословів (наприклад, Власіос Фідас і священник Ілля Мелья) трактує канонічний статус Пентархії (тетрархії) як статус вищого органу влади в Православній Церкві в період між Вселенськими Соборами. Подібну точку зору відстоював і саміт пентархії (Синаксис), що відбувся 1-3 вересня 2011 р. в Стамбулі, де до чотирьох древніх патріархатів додалася автокефальна архієпископія Кіпру, старовину і традиційність автокефалії якої також зафіксовано в канонах Вселенських Соборів (39-е правило 6 Вселенського Собору).⁵

На думку російського експерта Михайла Ситнікова, «наділення особливими правами і повноваженнями членів пентархії є не нововведенням, а всього лише поверненням до традиції православної дисципліни після зроблених в ній протягом ХХ ст. послаблень... Питання ж про входження Російської ПЦ в першу п'ятірку Константинопольського диптиха в канонічному плані видається спірним, оскільки дана обставина стала можливою з визнанням неканонічно заснованої Московської патріархії лише в силу політичних обставин тієї епохи. Тому, зі зміною політичної обстановки, прагнення Синаксису православних церков до відновлення початкової значущості пентархії виглядає зрозумілим, і цілком виправданим з позиції церковної традиції».⁶

Як вже зазначалося, своєрідним модератором пентархії є Константинопольський патріарх, що встановлено третім правилом Другого Вселенського Собору (381 р.): «Константинопольський єпископ нехай має перевагу честі по Римському єпископові,

¹ Єпископ Никодим (Милаш). Правила Православної Церкви с Толкованиями. - СПб., 1911-12.

² Преподобный Феодор Студит. Творения. – Т. 3: Письма. Творения гимнографические. Эпиграммы. Слова. - М., 2012.

³ Окружное послание Фотия, Патриарха Константинопольского, к Восточным Архиерейским Престолам, а именно — к Александрийскому и прочая // Migne J.P. Patrologiae cursus completus. Patrologia graeca. - Т. СII. - Lib. 1.

⁴ Там само.

⁵ Греческий философ и богослов, доктор Сорбонны, профессор ХРИСТОС ЯННАРАС о будущем православия в Америке, Пентархии, «конфронтации» с Москвой и о противоположности Церкви и религии // Портал-Credo.Ru, 11 октября 2011 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=86935>

⁶ Михаил Ситников. Примечание к статье «Дело чести» // Религиополис, 13 сентября 2011 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.religiopolis.org/publications/3177-delo-chesti.html>

тому що місто те є новий Рим».¹ 28-е правило Четвертого Вселенського Собору (451 р.) встановлює юрисдикцію Константинополя над Церквами діаспори (тобто за межами сформованих на той час «канонічних територій» патріархатів Пентархії). Територія майбутньої Русі-України як раз і знаходиться поза межами стародавніх територій патріархатів пентархії.

Проте Московський патріархат намагається по-своєму казуїстично витлумачити це правило, відштовхуючись від того, що в ньому наводяться приклади конкретних областей діаспори – Понт, Азія і Фракія.² З точки зору Москви, тільки ці три області діаспори може бути віднесено до юрисдикції Константинопольської Церкви. Насправді, ще в древніх візантійських тлумаченнях цього правила визнавалося, що три області наведені в ньому лише як приклади.³

Тому ніхто й ніколи у Вселенському православ'ї не заперечував права Константинопольського патріархату керувати митрополіями та єпархіями новонавернених народів: наприклад, на Русі або Північному Кавказі. Правила 9-е і 17-е того ж Четвертого Собору встановлюють суд Константинопольського патріарха як вищу судову інстанцію у Вселенській Церкві, що Москві оскаржувати вже зовсім важко. Ці правила отримали розвиток і в державному законі Візантійської імперії – Ісагозі, що був прийнятий у 880-і рр.,⁴ де Константинопольському патріархові надається право переглядати рішення інших трьох східних патріархів. Саме цими канонами керувався патріарх Варфоломій, скликаючи Всеправославні наради з приводу розколу в Болгарії 1998 р і для усунення Єрусалимського патріарха Іринія 2005 р., а також під час Всеправославного собору 2016 р.

Безумовно, першість Константинопольського патріарха в православному світі істотно відрізняється від першості Римського папи в католицькому. Тут не йде мови про яку-небудь «непогіршеність» у доктринальних питаннях, «вселенську юрисдикцію» або про владу, що перевищує владу Соборів. Константинопольський патріарх приймає найважливіші рішення підкреслено колегіально – зі своїм Синодом, а не одноосібно. Цей особливий статус Константинопольського патріархату частково визнає й Московський патріархат: наприклад, він погодився зі створенням у різних країнах світу, де є православне населення, постійних конференцій православних єпископів, головою яких неодмінно повинен бути ієрарх Константинопольського патріархату.⁵

Як зауважує український автор Володимир Волковський, «якщо не спекулятивною, то прагматичною... виглядає позиція деяких російських богословів, які виступають за скасування першості честі Стародавніх патріархатів на угоду сучасній політико-економічній ситуації... Християнське розуміння честі якраз опонує «земним», «людським» поняттям – не в силі Бог, а в правді... Аргумент же від «земної сили й мирського багатства» суперечить смиренню і послухові. Честь Стародавніх

¹ Єпископ Никодим (Милаш). Правила Православной Церкви с Толкованиями. - СПб., 1911-12

² Альберт Бондач. Пентархия и Московский Патриархат // Богослов.Ру, 10 августа 2011 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.bogoslov.ru/text/1881917.html>

³ Єпископ Никодим (Милаш). Правила Православной Церкви с Толкованиями. СПб., 1911-12.

⁴ Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum: Ecloga Leonis et Constantini. Epanagoge [corrigendum: Eisagoge] Basilii, Leonis et Alexandri.- Lipsiae, Ed. C.E Zachariae a Lingenthal, 1852.- Pp. 53-235.

⁵ Православная диаспора. Итоговое заявление IV Всеправославного предсоборного совещания - Шамбези, 6-13 июня 2009 г. // Русский перевод: Православие.Ру [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/90168.html>

патріархатів аж ніяк не в великій силі, а в утвердженні самими Вселенськими соборами і апостолами. По-друге, історія свідчить, що піднесення і падіння держав досить примхливі – багатюща РПЦ синодального періоду миттєво зруйнувалася під час тоталітарних гонінь».¹

Отже, різні автокефальні Церкви в сучасному православному світі мають різний статус. Повноцінними і досконалими автокефальними Церквами є лише патріархати Пентархії, всередині якої Константинополь наділений особливими судовими та адміністративними правами. Інші, новітніші автокефальні Церкви є дочірніми щодо однієї з древніх автокефалій, що має зовнішнє вираження в обмеженні їхніх прав і повноважень. Найбільш очевидним виразом цього обмеження є право мироваріння, тобто виготовлення святого мира.

Так, в Патріаршому та Синодальному Томосі про благословення автокефалії Албанської ПЦ, що був підписаний Константинопольським патріархом Веніаміном 12 квітня 1937 г.,² підкреслюється, що Албанська ПЦ повинна одержувати Святе миро в Константинополі. Такі ж обмеження накладені на автокефальні Церкви в Польщі та Чеських землях і Словаччині. Примітно, що предстоятелі нових автокефальних Церков, установлених у ХХ ст., уже не одержують від Константинополя права називатися патріархами, а титулюються архієпископами-митрополитами.

Але й патріарший титул предстоятеля Московського патріархату аж ніяк не означає, що він дорівнює за своїми повноваженнями Константинопольському патріархові. Цей титул був затверджений Константинопольським Собором 1590 р., причому в соборній грамоті Московському патріарху ставилося в обов'язок «першим і главою» своїм вважати Константинопольського патріарха.³ У 1666-67 рр. Олександрійський і Антиохійський патріархи очолили в Москві суд над патріархом Никоном. У соборних грамотах вони підписувалися «вселенськими патріархами», на відміну від новообраного Московського патріарха Іоасафа.⁴

У «Відповіді англіканам» від 18 квітня 1718 р., яка підписана патріархами Єремією Константинопольським, Самуїлом Олександрійським і Хрисанфом Єрусалимським, статус Московського патріарха (а патріаршество тоді ще не було формально скасовано Петром I) прямо протиставляється статусу патріархів Пентархії: «Наша свята Христова Церква зміцнюється нині чотирма стовпами, тобто чотирма патріархами... Першим за порядком вона має патріарха Константинопольського, другим – папу Олександрійського, третім – Антиохійського, четвертим – Єрусалимського. Разом з цими її складають і наповнюють автокефальні архієпископи, а саме: архієпископ Московський, він же і патріарх всієї Росії» і т.д.⁵

Нарешті, у недоброї пам'яті актах 1686 р. про перепідпорядкування Київської

¹ Владимир Волковский. Размышления о пентархии: между монархией и анархией // Религия в Украине, 21 сентября 2011 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.religion.in.ua/12073-razmyshleniya-o-pentarxii-mezhdu-monarxiej-i-anarxiej.html>

² Скурат К.Е. История Православных Поместных Церквей. – Гл. VII. Албанская ПЦ. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.sedmitza.ru/text/441219.html>

³ Соборная грамота Патриархов Константинопольского, Антиохийского и Иерусалимского со иными епископы // *Analecta Byzantino-Russica*. - Petropoli, Ed. W. Regel, 1891. - Pp. 85–92.

⁴ Деяния Московских Соборов 1666 и 1667 гг. - М., 1893.

⁵ Mansi Giovanni Domenico. *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, cujus Johannes Dominicus Mansi et post ipsius mortem Florentius et Venetianus editores ab anno 1758 ad annum 1798 // *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio continuata curantibus J.B. Martin et L. Petit*. – Parisiis, H. Welter, 1901-27.

митрополії Москві,¹ Константинополь, по-перше, наполягає на продовженні поминання Київськими митрополитами на першому місці Вселенського патріарха, по-друге, пов'язує те, що трапилося, з обставинами воєнного часу (тобто не вважає це перепідпорядкування нормальним і природним), по-третє, дарує прощення Московському патріарху Іоакиму за його канонічний злочин, маючи на увазі, що в майбутньому таких злочинів (тобто вторгнень у Київську митрополію) вже не буде.

У посланні патріарха Діонісія царям Іоанну та Петру² особливо зазначено, що Московський патріарх має владу над Київським митрополитом лише в межах тих повноважень, які передає йому Константинопольський патріарх, тобто, інакше кажучи, Московський патріарх призначається екзархом (намісником) Константинопольського з управління Київською митрополією.

Таким чином, постановка питання про отримання Українською Церквою автокефалії від Московського патріархату не має сенсу, позбавлена канонічних, юридичних та історичних підстав. Канонічне право Вселенської Церкви не наділяє Московський патріархат можливістю надавати кому-небудь автокефалії, тому автокефалія, яку б отримала Українська Церква від Москви, не має шансів бути визнаною Вселенським православ'ям. Згідно з церковним правом, Україна (Київська митрополія) була і залишається частиною «канонічної території» Константинопольського патріархату, а Українська Церква могла претендувати на отримання (або визнання) своєї автокефалії тільки від цього патріархату, з тими застереженнями (обмеженнями), які були зроблені при наданні автокефалії Албанській і Польській церквам, а також Церкві Чеських земель і Словаччини.

*Віра Ченцова**

МЕЛЕТІЙ ОХРИДСКИЙ І СИНАЇТИ У НІЖИНІ НАПРИКІНЦІ XVII СТОЛІТТЯ

Численні свідчення про перебування на українських землях грецького духовенства вже давно привертають увагу істориків. Останнім часом особливий інтерес почали викликати події 1685-1686 рр., коли Київська митрополія, яка була в юрисдикції Константинопольського патріархату і не мала свого предстоятеля з 1675 р., виявилася у підпорядкуванні московських патріархів. Але чи було прийнято в 1686 р у Константинополі синодальну постанову про передачу права поставлення Київських митрополитів Московському патріарху єдино можливим вирішенням проблеми? Архівні матеріали, що відносяться до перебуванню у Ніжині колишнього Охридського архієпископа Мелетія, дозволяють припускати, що гетьман Війська Запорозького «обох сторін Дніпра» Іван Самойлович мав у запасі щонайменше один альтернативний варіант вирішення питання про рукопокладення православного кліру на підвладних йому землях.

Автокефальне архієпископство Охрида (грец. Ахріда) існувало в 1019-1767 роках, а в XV ст. під його юрисдикцією були також єпархії Молдови та Валахії. За

¹ Архив Юго-Западной России. - Ч. 1. - Т. 5. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620 – 1694 гг.). – К., Временная комиссия для разбора древних актов, 1872.

² Скурат К.Е. История Православных Поместных Церквей. – Гл. VII. Албанская ПЦ. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.sedmitza.ru/text/441219.html>

* Кандидат історичних наук, дослідник Французького дому в Оксфорді (Maison française d'Oxford), Оксфорд, Велика Британія.

традицією, успадкованою від Тирновського патріархату, в який тимчасово входило архієпископство, а також у зв'язку із відносною старовиною їх автокефального статусу, предстоятелі Охридської кафедри іменувалися патріархами. Мелетій, «названий патріарх Ахридонській», пробувши на своїй кафедрі зовсім недовго у 1676-1677 рр., у 1679-1680 р опинився на території, контрольованій Військом Запорозьким. Про життя владики відомо з документів, що відносяться до його приїзду в Москву влітку 1686 року. Архиєрейська кар'єра Мелетія почалася з того, що Константинопольський патріарх Парфеній II поставив його митрополитом Софійським, а пізніше «патріарха ахридонського єпархіальні єпископи і архієпископи» обрали Мелетія на кафедру Охрида. Вимушений залишити свій престол через «велике гоніння» від іновірних, він відправився у Константинополь, а звідти – в Трансильванію і румунські князівства, після чого опинився у «Польській землі» і, нарешті, у лівобережного гетьмана Івана Самойловича, зупинившись у Ніжині. До приїзду в Москву владику пробув у Ніжині, за його власними підрахунками, 5 років і 9 місяців. Після короткого перебування в російській столиці, Мелетій був відправлений у Троїце-Сергіїв монастир, де також прожив недовго. Поскаржившись на невідповідну монастирську їжу і на те, що в церкві йому «не весело», оскільки служба йде не по-грецьки, він поїхав назад, до Ніжина.

Від гетьмана Мелетій отримав значні пожалування «для прогонування», у тому числі село Комарівку і двір у Ніжині, де почав будувати церкву Св.Михайла Архангела. Відомо, що Охридський архієпископ займався рукопокладенням духовних осіб в Київській єпархії, що викликало незадоволення Єрусалимського патріарха Досифея. Закликаючи московську владу не вірити звинуваченням, що були висунуті проти нього Єрусалимським патріархом, Мелетій пред'явив грамоти. які були у нього. У тому числі від того самого вселенського патріарха Діонісія IV, який передав право благословляти Київських митрополитів Московському патріархові.

Синодальна грамота, що збереглася у перекладі, підтверджувала право Мелетія на архиєрейський чин служіння, тобто визнавала за ним усі права чинного ієрарха. Про велику повагу до Мелетія на українських землях свідчить зроблений у 1685 р. запис в синодиці Введенської церкви Києво-Печерської лаври, в якому він також названий «найсвятішим патріархом Ахридонським», хоча Охридський престол і вважався архієпископством.

Знову про Мелетія почули у Москві 10-ма роками пізніше. У січні 1697 р. у Севськ, а потім до Москви приїхав грек «хаджі» Кирьяк, відомий як Хаджікірьякіс - ктитор і економ Синайського монастиря. Хаджікірьякіс був запрошений Ніжинським братством для виконання духовного заповіту Мелетія Охридського († 31 січня 1695 г.), за яким його володіння у Ніжині відходили Синайському монастирю. У Ніжині Хаджікірьякіс повинен був описати майно Мелетія і добудувати церкву Св. Михайла Архангела (існує і понині), отримавши для цього і «привілей» гетьмана Івана Мазепи. Пізніше, у 1701 р., у справі про передачу синаїтам володіння покійного «патріарха Ахридонського» до Ніжина приїжджав ієромонах Іоаким, «Святої гори Сінай намісник».

Зроблений Мелетієм заповіт не випадковий. Документи про перебування владики у Москві в 1686-1687 р вказують на його зв'язок із синайським архимандритом Кирилом, який у той же час перебував у російській столиці. Кирило під час прийому в Кремлі прочитав промову, звернену до царівни Софії Олексіївни. Як свідчить грецький текст цієї промови [РГАДА. Ф. 52. Оп. 1. 1687 р.Д. 6. Л. 44] та

зіставлення його із автографом Мелетія Охридського (промовою, читаної «в передній, в хоромах» царського палацу [Там само. 1686 р.Д. 11. Л. 98], був написаний Охридським архиєпископом. Не виключено, що і сам Мелетій був пострижений на Синаї.

У 1676 р. сейм Речі Посполитої прийняв рішення про заборону контактів православних з Константинопольським патріархатом. Таким чином, на землях Речі Посполитої, - частини Київської митрополії – поставлення митрополита на Київську кафедру в Константинополі, як це вимагалось канонами, не могло бути визнано. Львівський єпископ Йосип Шумлянський (у 1677 р. таємно прийняв унію) користувався підтримкою польської влади, а тому претендував на те, щоб вважатися місцеблюстителем вдової митрополії. Не виключено, що надані Самойловичем колишньому Охридському владиці благодіяння були не випадкові: гетьман, який утримував при собі «названого патріарха», розраховував, що Мелетій зможе займатися опікою православної пастви всієї «Малої Росії», щоб уникнути поширення впливу Шумлянського і обійти заборону польської влади на контакти з Константинополем. Пізніше про Мелетія і взагалі «про таких архиєреїв, які прилучилися тоді в тій країні», Московський патріарх Адріан з невдоволенням писав, ніби вони «ставлять у священний чин свавільно», а Константинопольський Синод прийняв спеціальну постанову про заборону «деяким архиєпископам» іменуватися патріархами. Спроба Мелетія у 1686 р. виїхати в Москву, можливо, свідчить про те, що після обрання Київського митрополита у 1685 р. роль колишнього «охридського патріарха» при Самойловичі втратила своє значення.

*Єпископ Кирило (Михайлюк)**

КИЇВСЬКИЙ МИТРОПОЛИТ ЙОСИП (НЕЛЮБОВИЧ-ТУКАЛЬСЬКИЙ) ТА ЙОГО ПРОТИДІЯ МОСКОВСЬКИЙ ДУХОВНІЙ ЕКСПАНСІЇ

Міжконфесійні суперечності останнього часу змушують нас пильніше вдивлятися в історію української Церкви, передусім періоду Руїни (60-ті роки XVII ст.). Особливу увагу привертає постать Київського митрополита Йосипа (Йосифа) Нелюбовича-Тукальського (1663-1676) – послідовного захисника державності України та її Церкви. Життя та діяльність митрополита значною мірою були пов'язані з Черкащиною.

Митрополит Київський і Галицький Йосип відомий з 1649 р. як намісник Віленського Свято-Духівського монастиря. З 1658 р. він був архимандритом Лещинського монастиря. З серпня 1661 р. затверджений польським королем у сані єпископа Мстиславського і Могилівського зі збереженням посади настоятеля Лещинського монастиря. Хіротонію здійснив митрополит Київський Діонісій (Балабан).

У 1663 р., після смерті митрополита Діонісія, відбувся Собор, на якому обрали відразу двох кандидатів на Київський митрополичій престол. Ними стали Антоній (Вінницький) та Йосип (Нелюбович-Тукальський). Причому обидва кандидати були затверджені польським королем. Прихильники пропольського правобережного гетьмана Павла Тетері підтримували кандидатуру митрополита Антонія Вінницького із Перемишля. До того ж його підтримував і польський король Ян Казимир II, який хотів

* Єпископ Ужгородський і Закарпатський Православної Церкви України, магістр богослів'я.

на Київському престолі бачити свого ставленика. Тому він затвердив його митрополитом. А духовенство і опозиційне козацтво рішуче опротестували це рішення, і у березні 1664 р. король змушений був визнати та затвердити також і обрання митрополитом Йосипа Тукальського. Отже, у Київській митрополії склалося своєрідне двовладдя.

Король обіцяв повернути митрополичі шати, віднайдені у Білій Церкві, розв'язати суперечку щодо прав на Київську митрополію між митрополитами Йосипом та Антонієм, гарантувати на майбутнє проведення елекції (обрання) митрополитів «відповідно давніх прав» і без примусу. Церковних посадовців мали обирати «відповідно давніх прав і звичаїв, що існують й нині». Проте владиками могли ставати лише шляхтичі. Від імені короля комісари мали пообіцяти, що на вакантні посади дигнітаріїв (високих урядовців) і земських урядів призначатимуться заслужені особи – «русини релігії грецької».

Митрополит Йосип – чудовий проповідник і полеміст, відомий бездоганним і праведним життям. На цьому посту йому довелося зазнати переслідувань як з боку Варшави, так і Москви. Антитиуніатські проповіді і український патріотизм дратували поляків. Від самого 1663 р. король взяв курс на розкол Київської митрополії, а її очільника кинув за ґрати Мальборської фортеці. Арешт викликав таке обурення в українському суспільстві, що митрополита довелося звільнити.

У 1664 р. митрополит Йосип був звинувачений у тому, що начебто разом із колишнім гетьманом Іваном Виговським хотів вигнати поляків з України та повернути її московському царю. А також разом з колишнім гетьманом Юрієм Хмельницьким підбурював козаків проти гетьмана Івана Тетері. І.Виговський був узятий у полон і в березні 1664 р. розстріляний як зрадник. За скаргою гетьмана Тетері королю, митрополит Йосип і Юрко Хмельницький були схоплені й відвезені у Варшаву. Звідти їх відправили Марієнбург, де вони перебували під арештом до 1667 року.

Король вимагав покаяння митрополита. Після важких роздумів Йосип Тукальський звернувся до Яна Казимира II з листом, запевнивши його у вірності Польщі. У 1668 р. його випускають на волю за клопотанням гетьмана Петра Дорошенка. Пізніше владику Йосип був затверджений Константинопольським патріархом на посаді Київського митрополита і Патріаршого екзарха в Польщі та Литві.

На власному досвіді він відчув складне становище православ'я під польським пануванням. Але не хотів і приєднання до Росії. Вибір його виявився несподіваним. Разом із гетьманом П.Дорошенком, з яким він був зв'язаний дружніми стосунками та вдячністю за звільнення з ув'язнення, він вирішив укласти договір з Туреччиною. Митрополит Йосип та гетьман Дорошенко розраховували домогтися від турків свободи суспільної та релігійної.

Російський гарнізон, який тоді стояв у Києві, не допускав його до митрополичої кафедри. Власне, це вже була традиція – так само вони вигнали його попередника – Діонісія. Чому «православне воїнство» боролось проти улюбленого народом пастиря? – На додачу до всього, він був прихильником збереження канонічної єдності української Церкви з Константинопольською патріархією і відповідно – противником її переходу до Московського патріархату. Це не кажучи про те, що вже сам його титул: «Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі» - викликав напругу у Москві.

Та прибувши до Чигирин, де гетьманом уже став Петро Дорошенко, Київський митрополит Йосип не поспішав виконувати взяті перед польським королем зобов'язання. Він зближається з гетьманом, вбачаючи в ньому свого однодумця і

поборника незалежності України. Відтепер Йосип Тукальський постійно живе у Чигиринському Троїцькому монастирі, що стає відтоді центром не тільки церковного, а й політичного життя України.

Перед Петром Дорошенком і митрополитом постало питання – якою надалі бути долі України, затиснутої з обох боків Польщею і Росією. Ці держави підписали у 1667 р. Андрусівське перемир'я про поділ між собою українських земель. Протистояти цьому знесилена Україна була не в змозі.

Перед загрозою ліквідації самостійності українських держави та церкви, амбіції політичних та церковних діячів відходять на останній план. Це чи не вперше в українській історії поєдналися інтереси державні та церковні. Львівський єпископ Йосип (Шумлянський), що перебував як посол від Речі Посполитої в Чигирині, казав, що П.Дорошенко щоночі радиться з митрополитом Тукальським. А коронний маршалок Ян Собеський стверджував, що гетьман і вся Україна живуть духом Тукальського. Польський підканцлер говорив, що від П.Дорошенка і Йосипа Тукальського «не сподіваюся ні вірності, ні послуху – вони незалежності господарства і патріархату хочуть».

Йосип Тукальський сподівався, що в цій ситуації він отримає підтримку Константинопольського патріарха. І він не помилився. 16 березня 1668 р., за клопотанням українського посольства у Стамбулі, Йосипу Тукальському була надана благословенна грамота Константинопольського патріарха Мефодія на Київську митрополію, а також вручений відповідний фірман султана. Будь-якій іншій особі було заборонено називати себе Київським митрополитом. Таким чином, на Правобережній Україні, врешті, утвердилася влада єдиного духовного очільника – митрополита Йосипа Тукальського. Подарунком від гетьмана стало видання 17 лютого 1669 р. універсалу для «всія Русі екзарха» про володіння містечком Стайки й перевозом через Дніпро.

У подальшому Йосип Тукальський, як і гетьман П.Дорошенко, значні зусилля докладав до об'єднання церков Правобережної й Лівобережної України. Але на заваді здійснення цих намірів стала протидія Польщі й Росії – вони не бажали посилення України та зміцнення православної Церкви. Виконуючи свої пастирські обов'язки, Йосип Тукальський жив у Чигирині, Корсуні чи у Каневі. Він знав, що на нього полює Польща, а Московія продовжує вважати зрадником. Але він знав і те, що мусить служити лише Україні.

З метою підсилення в очах козацтва і поспільства законності гетьманської влади Петра Дорошенка на обох берегах Дніпра митрополит Йосип Тукальський письмово розпорядився, щоб у храмах «під час ектенії Богу молилися про благочестивого і Богом даного гетьмана Петра», та наказав, щоб по церквах не поминали більше царя Олексія та польського короля. Всіх священників, які отримали сан у Московії, митрополит зобов'язав приїхати до нього, щоб «заново освятитися». Ці заходи знаходили розуміння й підтримку в значній частині (якщо не в більшості) населення Південної та Центральної частин Лівобережжя. Навіть в умовах украй складного для гетьмана становища, на Різдвяні свята старшини й городяни лівобережних міст посилали йому в подарунок живність (через недорід у Чигирині та інших правобережних містах відчувалася гостра нестача продовольства).

На відміну від Івана Виговського, який намагався примирити Україну і Польщу, у зовнішній політиці гетьман Петро Дорошенко обирає східний вектор. У вересні 1668 р. на старшинській раді в Чигирині були вироблені умови протекторату Османської

Порти над Україною. У березні 1669 р. їх затвердила козацька рада в Корсуні. В угоді висунуто вимоги до султана в Україні «мечетей не будувати і православні храми в них не перетворювати». Київського митрополита призначати лише відповідно до рішення Константинопольського патріарха. Окремим пунктом козаки вимагали від нового сюзерена не скидати Константинопольського патріарха, а після його смерті обирати нового лише на архиєрейському соборі. Вочевидь, зазначені статті були запропоновані радником гетьмана – Йосипом Нелюбовичем-Тукальським.

3 жовтня 1671 р. султан Магомет IV оголошує польському королеві війну, а вже 18 жовтня 1672 р. Річ Посполита змушена капітулювати. Варшава, згідно з умовами Бучацького миру, визнає Україну, крім Поділля, що відходило до Туреччини, самостійною державою.

У січні 1674 р. вісімдесятитисячне московсько-козацьке військо безуспішно оточило Чигирин. «А замок Чигиринский на таком пригожем месте поставлен. Приступать к нему ниоткуда нельзя, шанцы в зимнее время преодолеть тоже нельзя», – скаржились московські воєводи. Через пів року лівобічний гетьман Самойлович та воєвода Ромодановський знову взяли в облогу Чигирин. У П.Дорошенка було лише близько 5 тис. оборонців (разом з міщанами). Але гетьман мав багато пороху, ядер, 250 (!) гармат і провіанту на рік. Вже 9 серпня, з підходом до Чигирин союзників гетьмана – татарської орди – московсько-козацькі війська зняли облогу Чигирин. Але, відступаючи, вщент спалили Черкаси.

Навесні 1675 р. Москва захопила Корсунь. Знесилений нерівною боротьбою, митрополит Йосип тяжко захворів і 5 серпня 1675 р. відійшов у вічність. У свій передсмертний час ім'ям Божим він закликав П.Дорошенка всіма силами рятувати Україну. Архієпископ Чернігівський Лазар Баранович написав на смерть митрополита чудовий некролог:

Тим то все життя при вродженій цноті
Пастир наш провів поспіль у клопоті.
І літа не так, як з'їли клопоти;
І до праці смерть урвала охоту.
На людських був язиках, дбав про гонор панський,
Всього не зробив, бо жив він у вік тиранський.
Тукальський лежить. Одначе лиш тілом,
Бо мешка душа із Господом мило.

У вересні 1676 р. гетьманська столиця знову була оточена 30-тисячним московсько-козацьким військом так, «що жодна жива душа з навколишніх міст не могла проникнути до Чигирин». Не бажаючи кровопролиття між українцями, 19 вересня П.Дорошенко з двома тисячами козаків капітулював і здав гетьманство Івану Самойловичу. Смерть митрополита Йосипа Нелюбовича-Тукальського і капітуляція П.Дорошенка остаточно поховали ідею створення незалежних українських держави і церкви. Уже невдовзі була спалена перша гетьманська столиця – Чигирин, а Київська митрополія перейшла під владу Москви.

Митрополит Йосип був похований у Мгарському Спасо-Преображенському Лубенському монастирі. Тіло його почиває нетлінно. У липні 1709 р. Петро I розгорнув кривавий терор в Україні проти мазепинців. Хтось із підлабузників назвав ім'я святителя... Митрополит не мав жодного відношення до Івана Мазепи – навіть жив у іншу епоху. Але було досить і того, що він завжди був противником володарювання в Україні Московії.

У азарті злоби Петро I віддав нечуваний наказ – колесувати нетлінні мощі святителя. Але слава нетління належить не людям, а Богу. А Бог осміяним не буває. Раптом, у самий розпал блюзнірських приготувань, смертельний жах огорнув Петра і він у останню мить зупинив ката. Але не розкаювався цар у своєму безумстві. Він наказав замурувати мощі митрополита у стіну. Фактично цим хотів приховати від народу Божу славу, щоб хворі і нещасні не здобували зцілення і втіхи, звертаючись до великого молитовника за нас перед лицем Господнім.

Давно помер тиран, але розпорядження царя Петра і досі виконується. Вже понад 300 років останки митрополита замурувані у стіні Преображенського собору монастиря. Але, як говорить легенда, прийде час, і Бог прославить святителя і великого молитовника за наш край Йосипа Тукальського. Його мощі будуть відкриті для народу. Тоді настане час великого торжества християнської віри і відродження нашої Вітчизни, яка займе у світі славне місце, заповідане їй від часів Давньої Руси.

Усе своє подвижницьке життя митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський віддано служив православній вірі і українському народу. Таким він залишився в пам'яті нащадків.

*Сергій Кот**

**ПОГРАБУВАННЯ ПІД ГРИФОМ «ТАЄМНО»
(митра владики Гедеона та інші церковні реліквії з фондів Всеукраїнського
музейного містечка «Києво-Печерська лавра» та Всеукраїнського
історичного музею ім.Т.Г.Шевченка, вивезені до Росії у 1930-ті рр.)**

У Державному історичному музеї у Москві (Російська Федерація) зберігається золота митра владики Гедеона XVII ст. Вона потрапила туди з України у драматичні 1930-ті роки і сьогодні є певним символом трагічної долі українських культурних цінностей у роки сталінського мракобісся та в період існування комуністично-радянського тоталітаризму загалом.

У 1685 р. обраний митрополитом Київським Гедеон Святополк-Четвертинський звернувся за підтримкою до Москви і був щедро обдарований царями Іоанном і Петром та царівною Софією. Серед дарів була золота, оздоблена емаллями та дорогоцінними каменями митра. Митра була виготовлена у тому ж 1685 р. у Золотій палаті Московського Кремля. Відома російська дослідниця М.Постнікова-Лосева свого часу надала детальний опис митри Гедеона як видатної пам'ятки мистецтва й історії. Її унікальність, на думку науковців, полягає у тому, що вона є фактично єдиною з відомих подібних митр, яка майже цілковито виготовлена із золота та ілюструє техніку застосування емалей у той час¹. У тому числі авторка зазначає у своєму дослідженні: «Долгие годы золотая митра хранилась в ризнице Киево-Софийского собора. У 1933 г. она была передана в Государственный исторический музей, где хранится в отделе изделий из драгоценных металлов»².

Але новітні дослідження дозволяють значною мірою уточнити ці твердження і показати, що митра митрополита Гедеона потрапила до Державного історичного

* Кот Сергій Іванович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник, керівник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України.

¹ Постнікова-Лосева М.М. Золотая митра 1685 г. // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. Ежегодник 1986.– Ленинград, 1987. – С. 368.

² Там само, с. 367.

музею у Москві не з різниці Софійського собору в Києві, а з українських музеїв. І не в 1933 році, а дещо пізніше – наприкінці 1940 р. – на початку 1941 р. Проте це сталося внаслідок подій, які дійсно мали місце у 1933 р.

Ці події 1930-х років були тісно пов'язані з усією попередньою практикою цілеспрямованого вилучення та вивезення українських культурних цінностей до Росії, яке бере початок ще з часів Російської імперії та було продовжено у значно більших масштабах проголошеною російськими більшовиками на чолі з В.Леніним радянською владою, згодом уособленою в створенні та існуванні СРСР. Інструменти та методи вилучення та вивезення до Росії українських культурних цінностей лишалися незмінними і повторювалися на регулярній основі в різних історичних ситуаціях мали системний характер. Колосальних втрат внаслідок реалізації такої політики з перших років радянської влади зазнали церковні реліквії, що зберігалися в українських храмах і монастирях, музейних установах.

Ще у 1919 р. спеціальні емісари з Москви — Арсеньєв і Мамуровський — двічі надсилалися Наркоматом освіти РСФРР до захопленого більшовицькими військами Харкова з дорученням відшукати бібліотеку відомого церковного діяча Стефана Яворського. Ця бібліотека складалася з книг XVI — XVIII ст. і займала шосте місце в Росії за своїм значенням. Вона зберігалася в Харківській духовній семінарії і з початком більшовицького наступу на Україну була захована. У червні 1919 р. після допитів у ЧК старих співробітників харківської управи в підземеллях Покровського монастиря московські емісари знайшли не лише цю бібліотеку, але й евакуйовані в 1915 р. до Харкова з Житомира скарби Волинського давньосховища. За офіційною версією, 26 ящиків із золотими та срібними потирами, кубками, тарелями, хрестами, іконами в дорогоцінних окладах, євангеліями у золочених оправах, прикрашених дорогоцінними каменями, книги та рукописи XV—XVIII ст. на кількох підводах були перевезені до харківського університету. Однак ці дії відбувалися в контексті евакуації радянських установ у результаті наступу генерала Денікіна¹. Тож лише незначна частина перевезених скарбів після закінчення громадянської війни опинилася в харківських музеях і бібліотеках. Усе інше, вочевидь, було вивезено до Росії.

Зазнавши повного банкрутства у своїй економічній політиці й опинившись перед фактом жорстокої господарської та фінансової кризи, московські більшовики почали гарячково шукати нових засобів отримання коштів на підтримку своєї влади. Першою жертвою нового внутрішньополітичного експерименту стали культурні цінності, що перебували у приватній власності. Ще в липні 1920 р. російський уряд ухвалив вилучити у населення коштовні метали, гроші та інші цінності, а у вересні того ж року було підписано декрет про конфіскації та реквізиції майна приватних осіб на територіях, захоплених радянськими військами. 26 грудня 1920 року Наркомат зовнішньої торгівлі отримав доручення «організувати збирання антикварних речей ... та встановити премію за найшвидший та найвигідніший продаж їх за кордон». Вилучення цінностей проводилося під загрозою розстрілу².

Запровадження політики пограбування власників антикваріату та мистецьких колекцій на Україні маскувалося під виглядом фальшивої турботи про долю культурних цінностей та їх схоронність. Декретом Ради Народних Комісарів УСРР від 11.03.1921 «Про купівлю для державних музеїв у приватних осіб музейних

¹ Держаний архів Харківської області. Ф. Р-4365. Оп.1. Спр. 1. Арк. 8.

² Анисимов А. Скорбное бесчувствие. — К., 1991. — С.152.

цінностей», «усі значні збірки пам'яток мистецтва та старовини, а також різні речі, що мають цінність», оголошувалися «всенародним» майном. Держава набувала права їх примусового викупу, а в разі відмови власника - «право секвеструвати річ» для музеїв¹. Справжня мета цієї акції стала зрозумілою вже невдовзі — коли 29 вересня того ж року Українська Економічна Рада зобов'язала всі господарські організації передавати уповноваженим Державної імпортно-експортної торгівельної контори «надлишкові» запаси музейних коштовностей. При чому ці «надлишки» вилучали не лише у великих музеях, а й у провінційних (наприклад, у Корсуні, Тальному, Святополку, Козацькому, Білій Церкві)².

3 лютого 1922 р. уряд ухвалив направити для продажу за кордон речі з музейного фонду, а згодом була затверджена додаткова постанова РНК УСРР «Про музейні цінності» (26 грудня 1922 р.), яка надавала спеціальній Особливій комісії з представників Наркомату державного контролю, Наркомату фінансів та Наркомату освіти «право продажу з держмузеїв та інших сховищ речей, що не мають музейного значення»³. Наслідки практичної реалізації цих рішень вражають своїми масштабами. Лише у Києві було «поставлено на облік та вилучено» 150 приватних зібрань, понад 200 тисяч предметів старовини та мистецтва на суму біля одного мільярда карбованцеву у цінах 1915 р. (приблизна вартість усього золотого запасу царської Росії)⁴. Вилучені цінності переправлялися до створеного в 1920 р. «Державного сховища цінностей РСФРР» (так званий «Госхран») і вже звідти — за кордон.

Масштабна хвиля пограбувань розгорнулася у 1922 р. Тепер увагу більшовицької влади привернули скарби церкви. 19 березня 1922 р. В.Ленін направив листа до членів Політбюро ЦК РКП(б), в якому писалося: «Нам, як би там не було, необхідно провести вилучення церковних цінностей найрішучішим і найшвидшим чином, чим ми можемо забезпечити собі фонд у декілька сотень мільйонів золотих карбованців». У його настановах підкреслювалося, що це «вилучення цінностей, особливо найбагатших лавр, монастирів і церков, повинно бути проведено з нещадною рішучістю, безумовно ні перед чим не зупиняючись і в найкоротший термін. Чим більше представників реакційного духовенства і реакційної буржуазії вдасться нам з цього приводу розстріляти, тим краще». На думку Леніна, найкращим приводом для такої акції була боротьба з голодом⁵.

Ще в 1919 р., оголосивши відокремлення церкви від держави, український радянський уряд позбавив церковні та релігійні громади прав юридичної особи та права володіти власністю. При цьому все їхнє майно оголошувалося «народною» власністю⁶. Тепер ці зловісні ухвали набували практичного втілення. На початку березня 1922 р. Всеукраїнський центральний виконавчий комітет ухвалив постанову «Про передачу церковного майна у фонд голодуючим», а ЦК КП(б)У направив на місця циркулярного листа, в якому вимагав застосовувати найрішучіших заходів для вилучення церковного майна⁷. Скрізь створювалися спеціальні комісії. Розпочалася

¹ Законодавство про пам'ятники історії та культури: Збірник нормативних актів. — К., 1970. С. 399-401.

² Арустамян Ж. Продано, перетоплено // Пам'ятки України. -1994. - № 1/2. - С. 108.

³ Законодавство про пам'ятки історії та культури, С. 401.

⁴ Анисимов А. Назв. праця, С.154,

⁵ Известия ЦК КПСС. - 1990.- № 4.- С.191-193.

⁶ Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду 1917–1941 рр.: Зб.дв. Т.1 (1917–червень 1941 рр.).— К., 1959. — С.28-29.

⁷ Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні, — К.,1991. — С. 56.

масована атака на ризниці храмів.

Лише протягом червня 1922 р. з церков України було вилучено 2850 пудів 30 фунтів срібла, 3 пуди і 2 фунти золота, 1397 каратів і 13 золотників коштовного каміння¹. В Подільській губернії протягом 1922 р. в 1048 церквах, 81 костелі, 188 синагогах та 22 монастирях забрали тисячі виробів із срібла загальною вагою біли 130 пудів (понад 2 тонни). Серед інших речей у звіті місцевої комісії про свою здобич фігурував золотий хрест, прикрашений 20-ма рубінами². Серед численних пам'яток, вилучених з Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря XIII ст., був срібний ковчег, який потрапив до нього з Константинополя і вважався однією з головних реліквій храму³. З церковних ризниць Чернігівських храмів, більшість з яких була збудована в XI-XIII ст., забрали ряд унікальних виробів зі срібла періоду Київської Русі, старовинні Євангелії у коштовних оправках. Про цинізм, з яким відбувалося нечуване пограбування, свідчить випадок, що мав місце в селі Великі Сорочинці на Полтавщині. Тут у пошуках цінностей зруйнували родинний склеп Апостолів у церкві Святого Спаса, осквернивши прах гетьмана України Данила Апостола, його дружини і нащадків. При цьому знахідки комісії склали лише чотири персні (один з монограмою гетьмана) та хрестик з його шиї⁴. Характерним явищем було нищення неоціненних художньо-історичних витворів перед відправкою до Москви та перетворення їх на брухт. З ікон здирали оправки, а дошки з розписами палили. Лиха доля не минала й найвизначніших реліквій - з оправки ікони Божої Матері з Успенського собору Києво-Печерської лаври (XI ст.) видовбали 200 діамантів, які разом із золотими ризами згодом були продані до Канади⁵.

8 квітня 1922 р. спеціальна комісія на чолі з заступником наркома внутрішніх справ УСРР М. Серафимовим оглянула Музей культів і побуту, що перебував на території Києво-Печерської лаври, і відібрала для вилучення предмети великої історичної цінності — дари гетьманів Б.Хмельницького та І. Мазепи, російських імператорів та імператриць Анни Іоанівни, Катерини II, Павла I, Олександра I, фельдмаршала П.Рум'янцева-Задунайського. 11 квітня 1922 року територія Лаври була оточена загонами НКВС і ці пам'ятки реквізували. Серед речей, вивезених комісією, була унікальна перламутрова митра загальною вагою біля 9 фунтів, оздоблена діамантами, смарагдами, сапфірами та рубінами, діамантово-перламутрова підвіска для золотої лампади, прикрашена 224-а діамантами. Аналогічні речі були вилучені з Музею церковної старовини Софійського собору в Києві, ряду музеїв Чернігівщини та інших регіонів України⁶.

Усі вилучені в Україні цінності потрапляли до Державного сховища цінностей Радянської Росії. Під час грабіжницької кампанії там було зібрано з підконтрольних Москві радянських республік щонайменше 26 тис. пудів (416 тонн) виробів із золота, срібла, коштовних каменів. Але далеко не усе було продано за кордон. Спеціальна Комісія Наркомату освіти РСФРР, яка понад дев'ять місяців оглядала зібрані скарби, і,

¹ Там само. С. 57.

² Державний архів Вінницької області. — Ф. Р—925, Оп. 1, Спр. 879. - Арк. 2-6.

³ ЦДАВО України. - Ф.166. Оп.1. Спр.274. Арк.109.

⁴ Нестуля О. Охорона пам'яток історії та культури. 1921— 1926 рр., С.136-137.

⁵ Акуленко В.І. Вказ. праця, С.57.

⁶ Акуленко В.І. Вказ. праця, С. 56—57; Нестуля О. Охорона пам'яток історії та культури, 1921—1926 рр. // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР: 36. матеріалів у 6 ч. - Ч.1. — К., 1989. - С.135-136.

зрештою, відібрала до Збройної палати Московського Кремля біля 10 тис. предметів загальною вагою в 400 пудів¹.

Не встиг затихнути біль утрат від тих нечуваних блюзнірських пограбувань, як уже наступного, 1923 р., розпочалося масове закриття монастирів. За численними свідченнями наукової громадськості і ця акція також супроводжувалася масовим вилученням церковних цінностей — тепер так званими «ліквідаційними комісіями», створеними на базі відділів НКВС².

За даними О.Анісімова, загалом за період 1918—1923 рр. московськими більшовиками з контрольованих територій було вилучено не менш як 10 мільйонів пам'яток історії та культури, предметів побуту на суму в 10 мільярдів рублів за курсом 1913 р.³.

В цих умовах діячі української науки та культури робили усе можливе, щоб застерегти втратам української старовини, повернути бодай частину втрачених пам'яток в Україну. В липні 1922 р. від імені АН України та Головполітосвіти Наркомату освіти УСРР спеціально створена комісія (до неї входили Д.Щербаківський, А.Середа та О.Степанова) виїхала до Москви. Підсумком цієї роботи було повернення біля 3200 коштовних пам'яток, для перевезення яких знадобилося 29 ящиків⁴. 9 вересня 1922 р. звіт Щербаківського про виконання цього завдання був заслуханий Радою по охороні пам'яток мистецтва та старовини при Експериментально-виставково-музейній секції Київської губполітпросвіти. Пізніше в Україну з Москви надійшло ще п'ять ящиків з раритетами. В травні наступного року у Держсхові РРФСР Д.Щербаківським було відібрано додатково два ящики з цінностями - усього 240 предметів. Вони теж повернулися в Україну. Д.М.Щербаківський разом із О.П.Новицьким, М.Ф.Біляшівським, Ф.Л.Ернстом, А.Ф.Середою взяв участь у їх дослідженні⁵. За деякими даними, загалом до Києва повернулося близько 5 тис. пам'яток, які склали основу створеного вченими відділу давнього золотарського мистецтва, які стали основою відділів золотарства Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г.Шевченка та Всеукраїнського музейного містечка «Києво-Печерська лавра»⁶.

Наприкінці 20-х — на поч. 30-х років продаж культурних цінностей за кордон перетворився на одну з головних статей державного експорту. Єдиним джерелом, де можна було отримати їх у достатній, за мірками більшовиків, кількості у пограбованій та розтерзаній країні, ще лишилися музеї. У січні 1928 р. РНК СРСР та РНК РСФРР ухвалили рішення про посилення експорту антикварних речей, на підставі якого Всесоюзне об'єднання «Антикваріят» організувало безпрецедентне в історії вилучення музейних цінностей та продаж з 30 аукціонів творів мистецтва і пам'яток старовини на Заході. Загалом у довоєнний час було реалізовано понад 6 тисяч тон пам'яток, які збувалися за безцінь — за них було одержано лише 18 млн. рублів⁷. Поза всяким сумнівом, чимало сучасних світових приватних колекцій, відомих своїм

¹ Троцкая Н. Музейное строительство и эволюция // Наука и искусство. — 1926. — №1. — С.41.

² ЦДАВО України. Ф.166. Оп.2. Спр.174. Арк.109; Оп. 3. Спр. 130. Арк.159, 347.

³ Анисимов А. Вказ. праця С.153.

⁴ Акуленко В. І. Вказ праця, С. 59.

⁵ Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. - Ч. 1. 1917 – середина 20-х років. – К., 1995. – С. 151.

⁶ Білокінь Сергій. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2006.

⁷ Акуленко В.І. Назв. праця, С.137.

багатством, надзвичайно збагатилися саме в той час. Більше того, не виникає жодних сумнівів, що ініціатива організації розпродажу музейних цінностей належала саме представникам західних фірм, які активно співпрацювали з радянським урядом через Головний концесійний комітет при РНК СРСР. Зокрема, цей комітет ще в 1926 р. повідомив українським інстанціям про зацікавлення низки іноземних фірм у експорті антикваріату з СРСР та їх пропозиції щодо створення змішаного товариства для продажу предметів мистецтва і старовини¹. На підготовку операції пішло півтора року, і основні події розгорнулися з весни 1928 р. по середину 30-х років.

Ця акція мала тяжкі наслідки для України. Емісари «Антикваріату» почувалися в українських музеях повними господарями. На підставі розпоряджень союзних організацій бригади Московської та Ленінградської контор «Антикваріату» мали право догляду абсолютно всіх запасів, експонатів музеїв Наркомпросу України та його місцевих органів». Планувалося за короткий термін «обробити» фонди музеїв Харкова, Полтави, Києва, Чернігова, Тульчина, Кам'янця-Подільського, Житомира, Бердичева, Одеси та інших міст України².

Саме в цей час поміж багатьма іншими раритетами через московську та ленінградську всесоюзні контори Держантикваріату за безцінь були продані срібні царські врата з церкви Різдва Богородиці (3300 доларів) та Хрестовоздвиженської церкви (2750 доларів) Києво-Печерської лаври, котрі нині перебувають у Лос-Анжелеському районному музеї мистецтва (США)³. Лише за кількома актами (від 28.12.1930, 24.01.1931, 01.08.1933 та ін.) з Києво-Печерського історико-культурного заповідника до Мосторгу вилучили біля 400 виробів XVII-XIX ст. з дорогоцінних металів. У тому числі такі пам'ятки культури як дарохранительниця XVIII ст., панагія «Ісус Христос — Вседержитель» XVIII ст. з короною та діамантами та багато інших реліквій⁴. З Чернігівського історичного музею вилучили бандуру гетьмана І. Мазепи, Євангеліє середини XVII ст., 6 срібних потирів XVII-XVIII ст. з дарчими написами (у т.ч. І.Мазепи), 3 срібні напрестольні хрести XVII ст., архиєрейські посохи XVII ст. тощо⁵.

Однак не всі вилучені культурні цінності були продані. Чимало з них, пролежавши в сховищах Держхрану, передавалися до музеїв Москви та Ленінграда, інших міст Росії замість того, щоб повертатися до українських музеїв.

На такому історичному тлі відбулися події, пов'язані з цинічним і брутальним за своєю суттю пограбуванням унікальних реліквій з фондів Всеукраїнського історичного музею імені Т.Г.Шевченка та Всеукраїнського музейного містечка «Києво-Печерська лавра». У 1933 р. вироби з дорогоцінних металів і каменів, що були у фондах обох закладів були зосереджені на території музейного містечка. Поміж інших унікальних предметів культури тут знаходилася золота митра митрополита Гедеона разом з багатьма іншими цінностями ризниці Софійського собору у Києві та цінностями з ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври⁶.

В той же час, доля культурних цінностей України в цей період не може

¹ Нестуля О. Охорона пам'яток історії та культури. 1926-1941 рр. // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР. – Ч.2. кін. 20-х –1941. К. – С.102-103.

² Там само.

³ Певний Б. Біль, гнів і радість? // Пам'ятки України. — 1990.- № 3.- С.40-44.

⁴ За матеріалами Києво-Печерського історико-архітектурного заповідника, поданими до Нац. Комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабміні України.

⁵ Пам'ятки України. - 1994.- №1/2.- С. 86-87.

⁶ Полюшко Г. Втрачені скарби давньоруського музею. Пошуки і знахідки. – К.:Абрис, 2001.–С. 31.

розглядатися у відриві від політичних реалій, які мали місце в Україні і вирішальним чином вплинули на завдання нових непоправних втрат національній культурній спадщині. Інспірований процес «Спілки визволення України», який з розголосом відбувся у Харкові у березні-квітні 1930 р. і жертвою якого стали 45 провідних українських діячів науки, культури і мистецтва, дав старт масовим репресивним кампаніям проти української інтелігенції. На початку 30-х років інспірується ціла низка нових справ і нових процесів, зокрема, справи «Українського національного центру», «Української військової організації», так званих «жупанів-археологів» та ін. Арешти, погроми і «чистки» охопили музейні установи на всій території України. У тому числі, вони завдали ударів по Всеукраїнському історичному музею ім. Т.Г.Шевченка та Всеукраїнському музейному містечку «Кієво-Печерська лавра».

У 1932 р. початися репресії проти Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г.Шевченка. Більшість провідний його співробітників була звільнена, хтось із них одразу, а інші дещо пізніше були заарештовані¹. Станом на 1933 р. музей фактично був закритий на реорганізацію. Ще в грудні 1932 р. у верхівці КП(б)У почало обговорюватися питання про його поділ на два музеї історичний музей та музей українського мистецтва². А 1933 р. значна частина його фондів була перенесена до корп. №19 на території Всеукраїнського музейного містечка «Кієво-Печерська лавра». Серед них були тисячі виробів з дорогоцінним металів та нумізматичні колекції, які вимірювалися десятками тисяч монет³. А вже в липні того ж року ЦК КП(б)У видав пряме розпорядження щодо виокремлення мистецької колекції музею в окремий музей українського мистецтва⁴.

У лютому 1933 р. був заарештований за сфабрикованими звинуваченнями в контрреволюційній антирадянській діяльності директор Всеукраїнського музейного містечка «Кієво-Печерська лавра» П.П.Курінний. Понад два місяці він пробув під слідством в ув'язненні. Його випустили на волю, проте поновитися на посаді він не зміг⁵. Протягом наступних 5 років П.Курінний фактично не мав права працювати за фахом⁶. Того ж 1933 р. Всеукраїнське музейне містечко накрила хвиля проголошеної «чистки» співробітників та заміна музейних кадрів «на членів партії і комсомольців»⁷.

Отже, саме в цей час на території Всеукраїнського музейного містечка були сконцентровані колосальна кількість визначних за своїм історичним та мистецьким значенням культурних цінностей. І саме на тлі організаційних потрясінь та політичних репресій проти цих визначних музейних установ відбулася операція по вилученню з їхніх фондів найцінніших експонатів. Рішення по її здійсненню ухвалювалися виключно ЦК КП(б)У і практично на усіх документах, з цим пов'язаних, стоїть гриф «таємно» і «цілком таємно». Більшість із них зосереджені у так званій «секретній папці» Політбюро ЦК КП(б)У.

¹ Білокінь Сергій. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917-1941: Джеолозначе дослідження. – Т. 2. – Дрогобич: «Коло», 2013 – С. 457-464.С.

² Білокінь Сергій. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С.

³ Полюшко Г. В. Втрачені скарби даврського музею. Пошуки і знахідки.– С. 17.

⁴ Білокінь Сергій. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2006. – Електронний ресурс: Сергій Білокінь. Історик України. Персональний сайт. – Режим доступу: <https://www.s-bilokin.name/Personalia/Ernst/Museums/HistoricalMuseum.html>

⁵ Полюшко Г. В. Втрачені скарби даврського музею. Пошуки і знахідки. – С. 28.

⁶ Кот С. І. Курінний Петро Петрович // Енциклопедія історії України. Т. 5. - К., 2008.

⁷ Полюшко Г. В. Втрачені скарби даврського музею. Пошуки і знахідки. – С. 28.

Ще в другій половині 1990-х років в архіві Національного художнього музею автором була виявлена справа, у якій містилися оригінали актів передачі музейних експонатів о Київської контори Держбанку СРСР у 1933-1934 рр. Вони збереглися в архіві музею з того часу, коли ще існував єдиний Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Г. Шевченка. Важливою частиною збережених документів є фотографії музейних експонатів, зроблені із застосування масштабування за допомогою розміщеної поряд з музейними предметами лінійки¹.

Згодом в Центральному державному архіві громадських об'єднань України було виявлено адресований до ЦК КП(б)У з позначкою «Секретно» лист завідувача музейним відділом Наркомату освіти РСФРР Фелікса Кона від 8 березня 1934 р. №384-с. В листі, зокрема, зазначалося:

«В ЦК КП(б) У

В Госбанке СССР в Москве оказались музейные ценности высокого значения, переданные Киевской Конторой Госбанка.

Ценности поступили в Киевскую Контору Госбанка в сентябре 1933 г. из быв. Киево-Печерской Лавры, ныне Всеукраинского Музейного Городка и при разборке вещей из драгметаллов в банке наши эксперты определили их высокую значимость, почему и выделили их.

Торгсин претендует взять их в обмен на валюту для продажи как антикварные изделия.

Музеи лишаются редчайших памятников, очемі находим необходимым поставити ЦК КП(б)У в известность и просим принять меры к тому, чтобы вещи по прилагаемому списку, в случае возможности выделить их из музейных фондов на Украине были переданы в Московские музеи для экспозиции которых они чрезвычайно интересны.

Приложение: Списки вещей (2)»².

Виникають запитання: «А що сталося? Яким чином цінності українських музеїв, переданих виключно на збереження до банківської установи, раптом опинилися у Москві і на них поклали око московські музеї?

У 2001 р. в Україні вийшла друком книга Г.В.Полюшко «Втрачені скарби лаврських музею. Пошуки і знахідки», у якій автор наводить свої відповіді на ці питання³. Тож з урахуванням даних Г.Полюшко події розвивалися наступним чином.

У 1932-1933 рр., на тлі активної боротьби проти «українського буржуазного націоналізму», «націонал-ухильництва» та «контрреволюції» відбувалася активна ротація кадрів у наркоматах УСРР. 22 лютого 1933 р. на посаду Наркома освіти УСРР призначають В.Затонського, завданням якого було зупинення процесів «українізації» в українській освіті, науці та культурі, тотальне запровадження в них більшовицьких ідеологічних схем, організація «чисток» в середовищі української інтелігенції. 4 квітня 1933 р. на посаду заступника наркому освіти УСРР призначають А.Дудника, перед тим звільнивши його з посади заступника голови Держплану УСРР⁴. Цілком очевидно, що будучи некомпетентним власне в питання освіти, науки та культури, він намагався

¹ Архів Національного художнього музею України. Ф. 1, оп. 1. Спр. 3/136.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6457. Арк. 55.

³ Полюшко Г.В. Втрачені скарби даврського музею. Пошуки і знахідки. – К.:Абрис, 2001.

⁴ Вигovskyй Микола. Боротьбісти в освітніх установах УСРР у 20-х роках: «советизація номенклатури» // Пам'ять століть. – 2004 - № 6. – С. 46-47.

довести свою професійну придатність та відданість партійним ідеалам застосовуючи свій попередній досвід і орієнтуючись на ті тенденції, які вже мали місце в Україні, зокрема і стосовно культурних цінностей.

14 червня 1933 р. як заступник наркома освіти А.Дудник пише листа до ЦК КП(б)У, у якому повідомляє, що у Всеукраїнському музейному містечку є таємна кімната, де зберігаються найцінніші експонати з дорогоцінних металів і каменів, що мають велику матеріальну цінність. При цьому, посилаючись на нібито незадовільний стан з охороною цих цінностей, він запропонував «негайно сконцентрувати фонд цінностей» у «кладових і сейфах Державного Банку», дати відповідні доручення щодо цього керівництву Держбанку, ГПУ та міліції¹. Вже через кілька днів, 21.06.1933 цей лист розглянуто на Політбюро ЦК КП(б)У і ухвалюється цілком таємно рішення про перевезення цінностей до сховищ Київської контори Держбанку СРСР, для чого було створена спеціальна комісія на чолі з Дудником. Встановлений термін проведення операції складав 10 днів².

Але підготовчі роботи та ретельне складання необхідної документації затяглося аж до вересня 1933 р. Усього було опрацьовано 10 актів. Лише 10 вересня 1933 р. цінності з території були під офіційну розписку та у відповідності до підготовлених актів передані на збереження до Київської контори Держбанку ССРР. За підрахунками Г.Полюшко, було передано 119 предметів та 154 золоті монети. Серед них 71 предмет походив з Києво-Печерської лаври, 21 пам'ятка – з ризниці Софійського собору, 3 - з Михайлівського Золотоверхого монастиря, 24 – з не встановлених храмів і монастирів. Серед переданих на збереження реліквій зафіксована золота митра митрополита Гедеона, золоте, прикрашене емаллями та дорогоцінними каменями гетьманське перо гетьмана Богдана Хмельницького, золотий наперсний хрест митрополита Петра Могили, золотий, прикрашений діамантами фельдмаршальський жезл П.О.Рум'янцева-Задунайського та інші реліквії³.

Вже наступного дня, 11 вересня 1933 р. голова комісії Дудник звітує до ЦК КП(б)У про переміщення цих реліквій з Всеукраїнського музейного містечка до Київської контор Держбанку СРСР і наголошує на визначній цінності прийнятих у банк предметів, серед яких виокремлює особливо видатні на його погляд. Він запропонував викликати фахівців з Москви для проведення детальної оцінки переданого фонду. Окрім того, у доповідній записці Дудника вказувалося, що на території Всеукраїнського музейного містечка ще залишається велика кількість (50 тис. од., близько 6 тон) виробів із срібла, а також нумізматична колекція, що належала ВУАН (95 тис. од). При цьому було наголошено, що і ці обидва фонди «належать безумовному вилученню». В подальшому їх пропонувалося систематизувати за принципом – виділити, ті, що мають особливе історичне значення, предмети для міжмузейного обміну та ті, що треба розглядати як лом, які не підлягатимуть офіційному оформленню на збереження.⁴

Доповідна записка А.Дудника була опрацьована у відділі культури і пропаганди сектору науки ЦК КП(б)У. Особлива увага приверталася до того, що на території Музейного містечка у Лаврі ще зберігалася багато цінностей, які також треба

¹ Полюшко Г. В. Вказ. граця, с. 10.

² Там само, с.11.

³ Полюшко Г. В. Вказ. праця, с. 13-14, 31. Савчук Ю.К. Гетьманські клейноди та особисті речі богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи (пошук, знахідки, атрибуція). – К., 2006, С. 30-32..

⁴ Полюшко Г. В. Вказ праця, с. 13-14.

вилучити. У висновках і рекомендаціях, у яких прямо зазначалося, що мова йде не про тимчасове збереження музейних предметів у спеціальних сховищах, а про «вилучення цінностей» і з цією метою пропонувалося поділити їх на дві частини – з однієї сформувати обмінний музейний фонд, а другу трактувати як брухт: «Щоб закінчити роботу по вилученню цінностей, визначити історичні цінності з них, виділити необхідну частину для створення обмінного фонду з іншими музеями і решту використати як брухт». Для цього пропонувалося створити відповідну комісію за участю представників Всеукраїнського музейного містечка, ДПУ, Київської контори держбанку, залучених експертів і провести відповідну класифікацію. Підготовлену записку підписали зав відділом Кіллер та секретар ЦК КП(б)У Попов¹.

21 грудня 1933 р. ці пропозиції були розглянути ЦК КП(б)У в режимі «Особливої папки». Ідея вилучення залишків цінностей з Всеукраїнського музейного городка були повністю схвалена. 8 січня 1934 р. і ці цінності були передані до Київської контори Держбанку ССРР². Відповідні акти збереглися у фондах Національного художнього музею України³.

Але як і коли Митра Гедеона в складі інших культурних цінностей опинилася у Москві?

Можемо припустити, що це сталося вже наприкінці 1933- на початку 1934 р. Зокрема, у цитованому вище листі народного комісара освіти РРФСР Ф.Кона від 26 лютого 1934 р. йдеться про те, що станом на той час у Держбанку СРСР в Москві «виявилися» музейні цінності «високого значення», «передані Київською конторою Держбанку», до якої вони надійшли у вересні 1933 р. з Всеукраїнського музейного містечка. І що при «розбиранню» речей із дорогоцінних металів у банку, московські експерти виявили «їх високе значення» і «виокремили їх». А далі Ф.Кон висловив побажання, щоб ці речі «у випадку можливості виділити їх з музейних фондів на Україні, були передані в Московські музеї, для експозицій яких вони надзвичайно цікаві»⁴. Отже, реліквії з Всеукраїнського музейного містечка тоді вже не лише прибули до Москви, але їх встигли «розібрати» і «виокремити» московські експерти.

Відповіді на лист Ф.Кона поки що не виявлено. Цілком можливо, що її і не було. Зокрема, відомо, що пізніше на подібне звернення Ф.Кона від 17.07.1934 щодо передачі до московських музеїв ряду мозаїк та фресок зі стін Михайлівського Золотоверхого собору, з яким той звернувся до В.Затонського, той доволі різко відповів 27 липня 1934 р.:

«Ф.Я. Откуда Вы взяли, что мозаики Михайловского собора не связаны с композицией и пр.

Пока что мы мозаики и фрески снимаем.

Вопрос их экспозиции будем решать особо. Но, понятно, я буду стараться их использовать в Киеве»⁵.

Лишається відкритим питання – чи знали в ЦК КП(б)У та в Наркоматі освіти УСРР про те, що Київська контора Держбанку СРСР відправила передані їй на збереження музейні цінності до Москви? Чи була дана на це згода і на підставі яких розпоряджень

¹ Вказ. праця, с.16.

² Вказ праця, с.16-17.

³ Архів Національного художнього музею України. Ф. 1, оп. 1. Спр. 3/136.

⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6457. Арк. 55.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВОУ). Ф. 3966. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 26.

діяла Київська контора Держбанку СРСР?

З досліджень Г.Полюшко відомо, що протягом 30-х років Державний історичний музей у Москві робив неодноразові спроби отримати у свої фонди бодай частину київських реліквій. Протягом 1934-1939 рр. на адресу Наркомату фінансів СРСР направлялися листи з цього приводу. В одному з них зазначалося: «Серед цих музейних цінностей цілий ряд речей має дуже суттєве значення для заповнення лакун в наших зібраннях, які дуже бідно, або зовсім не представлені». Одне з останніх таких звернень датоване 1939 р.¹

У цих зверненнях дирекція ДІМ підтверджує, що вже у січні 1934 р. цінності з Києва були в держбанку в Москві і їх оглянули московські фахівці. Звернемо увагу і на той факт, що незважаючи на тривалі та неодноразові запити ДІМ, ні Наркомат фінансів СРСР, ні інші органи імовірно в силу різних причин не наважувалися віддати йому чужі музейні предмети.

Зрештою, 13 квітня 1940 р. за підписом заступника Голови РНК СРСР А.Вишинського було видано розрядження №030-86 від 13 квітня 1940 р., яким дозволялося «передавати Державному історичному музею Наркомосу РРФСР з фондів Держхрану НКВД історичні цінності музейного значення для наукового і експозиційного користування». Виконання покладалося на НКВД СРСР, Наркомфін СРСР, Наркомос РРФСР².

Про приналежність цих з цінностей до українських музеїв узагалі не згадувалося.

У Державному історичному музеї у Москві дане розпорядження офіційно зареєстроване лише 4 січня 1941 р.³ Очевидно, що це є орієнтовна дата, коли українські культурні цінності потрапили до фондів музею і потрібна була офіційна підстава для їх реєстрації у фондових книгах та іншій документації музею.

Серед цих українських реліквій, атрибутованих українськими дослідниками, до фондів ДІМ потрапила і золота Митра митрополита Гедеона, а також унікальне золоте, прикрашене дорогоцінним камінням перо з шапки гетьмана Богдана Хмельницького, потир кін. XVII - поч. XVIII ст. - імовірно дар гетьмана Івана Мазепи до ризниці Софійського собору, панагія 1748 р., потир 1814 р. (Париж), панагія XIX ст. з перламутру⁴.

Золотий, прикрашений діамантами фельдмаршальський жезл П.О.Рум'янцева-Задунайського нині зберігається в Алмазному фонді Московського Кремля⁵.

Тож драматичні події втрат культурних цінностей України та їх переміщення до сховищ Росії наочно ілюструє доля золотої Митри митрополита Гедеона Святополк-Червертинського та інших українських реліквій.

Ряд дослідників вважає, що саме у 1933 р. до Москви потрапив золотий напрестольний хрест – подарунок гетьмана Богдана Хмельницького Києво-Печерській лаврі, але місце його подальшого перебування дотепер невідоме⁶.

¹ Полюшко Г. В. Вказ. праця, с. 20.

² Вказ. праця, с. 22.

³ Там само.

⁴ Там само, с. 72, 73, 85, 106, 126, 130-131

⁵ Алмазный фонд России. Завершение цикла.// I.UA, 2006–2019. – Електронний ресурс. - Режим доступу:

<http://blog.i.ua/search?words=%F4%EE%ED%E4%FB&type=labels&userID=2699467&p=12>

⁶ Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р.. – Київ-Нью-Йорк, 1996. – С. 71; Савчук Ю.К. Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького у колекціях музеїв Європи (пошук, знахідки, атрибуція). – К., 2006.- С. 30-32.

Як і невідомою є доля більшості вивезених до Москви Київської контори Держбанку СРСР культурних цінностей.

*Олександр Галенко**

КОНТУРИ УКРАЇНИ ЗА ОСМАНСЬКИМ ПЕРЕПИСОМ КОЗАЦЬКИХ ФОРТЕЦЬ 1678 Р.

Для оцінки мотивів підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату 1686 р. першорядне значення мають характеристики тогочасної України. Список 329 українських укріплених міст та містечок десяти правобережних полків, що підготовлено для османської адміністрації 1678 р. надійно демонструє межу та щільність урбаністичної мережі на Правобережжі України. За Андрусівським перемир'ям 1667 р. ця територія, за винятком Києва та кількох прилеглих міст, залишалася у складі Речі Посполитої, тому цей список точно ілюструє, що являла собою територія, на яку російська церква і Московська держава поширювали вплив разом з перебранням контролю над Київською митрополією. Дана публікація пропонує список населених пунктів з цього реєстру в українській транскрипції.¹

Дата складання реєстру припадає на завершення тридцятилітнього періоду козацького урядування на Правобережжі, що минув від початку Хмельниччини. Водночас вона передує часу тимчасового запустіння краю внаслідок занепаду козацької адміністрації по зреченні Петром Дорошенком (1665-1676) гетьманства (вона відновилася допіру 1685-1714 рр.²) та масового насильного переселення мешканців Правобережжя на Лівобережжя 1678-1679 рр., відомого як «великий згін». За Бахчисарайським мирним договором між Османською імперією та Московським царством 1681 р. Правобережжя Дніпра (до Південного Бугу) мусило залишатися пустелею. Хоча з часом багато з міст та містечок з часом відновилися, навіть під старими назвами, більшість з них були далі відомі як села.

Таким чином, даний список відображає наслідки цілком стихійного чи самостійного етапу української колонізації степів та ще й за частих воєнних дій. Колонізація і досі маловідома і недооцінена як в українській історіографії, так і у національній пам'яті. Її здобутки були штучно знецінені і затінені завоюваннями Російської імперії у Надчорномор'ї кінця XVIII - поч. XIX ст. Сучасна українська історіографія ще й досі не пододала інерції радянських схем і лише доходить до розуміння ролі цього явища в історії країни.³

* Кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, керівник Центру дослідження цивілізацій Причорномор'я Відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України.

¹ Повну транскрипцію українською мовою та транслітерацію-транскрипцію арабографічного тексту латиницею див.: Галенко О. «Українська степова колонізація зп османським переписом фортець правобережних козацьких полків 1678 р.» в *Інгульський степ (Історія-Краєзнавство-Родовід-Джерела-Спадщина)*: Збірник. Вип. III. Київ, 2018: 8-23.

² Gajetsky G. *The Cossack administration of the Hetmanate*. Cambridge, MA: LHarvard Ukrainian Research Institute, 1978, p. 567-568.

³ М. Грушевський 1925 р. ініціював цілу програму дослідження регіонів України, в рамках якої окремим напрямком було виділено саме Південь. Центральною темою дослідження Півдня було визначено колонізацію. Однак програму було згорнуто, а підготовлений на початок 1930 р. збірник статей «Полуднева Україна», ніколи не був надрукований. М.Грушевський описав свій проект та обставини його закриття у передмові до цього збірника: М.С.Грушевський. «Степ і море в історії

Документ зберігається в османській секції Архіву Прем'єр-Міністра Республіки Туреччини (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) у Стамбулі, фонд реєстрів податкових переписів та пожалувань (Taru ve Tahrir Defterleri), шифр ТТ 808. На першій сторінці документу написано резолюцію відправити його до архіву, датовану 18 сафара 1089 р. мусульманського літочислення, що відповідає 10 квітня 1678 р.

Резолюція, що, схоже, належала верховному візіру, наказувала тримати список «в імперському сховищі реєстрів поряд з реєстрами еялету Каманіче». Еялет Каманіче – це була провінція, утворена османцями із завойованих в ході кампанії 1672 р. територій Поділля і названа за адміністративним центром – Каманіче себто Кам'янцем в османській вимові.¹ Османці, дійсно, запровадили там власну фіскальну організацію і з цією метою проводили переписи, причому перший з них правдоподібно було здійснено негайно по завоювання 1672-1673 рр.² Тож відправляючи переписи України на одну полицю з переписами власної провінції Подолья, османський урядовець демонстрував, що відносив обидві території до України.

Власне, у документі згадується назва «Україна», навіть *Ukrayna memleketi* «країна Україна» (*memleket* - букв. «володіння»). При тому османці теж розрізняли в ній Право- та Лівобережжя, згідно з традицією та політичними реаліями поділу країни по Дніпру. Тільки вони називали дві половини, виходячи з власної орієнтації, себто дивлячись із столиці імперії, тож вийшло «по цей бік» та «по той бік» Дніпра (тур. *Ozi*).

Словом, не улягає сумніву, що османський уряд цілеспрямовано зібрав оці дані про Україну, якщо вони мали в його очах таку саму вартість, як і діючі податкові переписи еялету Подолья.

З документу не зрозуміло, у чому саме полягав урядовий запит. Навряд чи йшлося про фіскальні справи, тому що погоджуючись надати Україні протекцію, османський уряд звільняв її навіть від виплати хараджу, себто данини, не кажучи про регулярне оподаткування.³ Єдиний натяк – це дата згаданої резолюції, адже вона припадає на розпал підготовки походу на Чигирин 1678 р. Урочисте оголошення походу відбулося 14 березня (21 мугаррама 1089 р.), а поміж 21 березня та 30 квітня султанський табір стояв на полі Давуда Паши за стінами Стамбула⁴ Там збиралося військо і проводилася підготовка до походу.

України. Кілька слів щодо пляну і перспектив сього досліджу «авт. вступної статті О.В.Ясь в Український історичний журнал, 2016, № 1, с.176–194. Предметно колонізації була присвячена стаття І. Крип'якевича «Полуднева Україна в часи Богдана Хмельницького»/ вид. В.М.Рички та П.А.Горішнього, в Український археографічний щорічник. Нова серія, вип. 2, К., 1993, с. 280-305.

¹ Спеціальне дослідження див.: Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki, 1672-1699. Warszawa: Polczek, 1994. 256 s.

² Перший перепис не зберігся, але факт його проведення засвідчений, зокрема і згадками про нього у другому переписі 1681 р. Видання другого перепису див.: Kołodziejczyk D. The Ottoman Survey Register of Podolia (cf. 1681) Defter-i mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe. Kyiv-Cambridge, MA, 2004. Part I 672 p., Part 2 (facsimile), 362 p. Згадки про раніший перепис див. у цьому ж виданні, частина I, с. 13-14.

³ Докладна дискусія про статус козацької України під османським суверенітетом, в тому числі й фіскальний імунітет див. Ostapchuk V. «Cossack Ukraine in and out of Ottoman Orbit» in The European tributary States of the Ottoman Empire in the sixteenth and Seventeenth Centuries/ ed. Gábor Kármán and Lovro Kunčević. Leiden-Boston: Brill, 2013, p. 123-152.

⁴ Повний текст джерела (транслітерований-транскрибований латиницею) доступний у докторській дисертації Назіре Карачай Тюркал, див.: Türkal, N. K. Silahdar Findıklılı Mehmed Ağa. Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/ 1654-Şubat 1695) (Tahlil ve metin): Doktora Tezi. İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2012, s. 697, 699. За надання тексту я вдячний колезі османісту О. Б. Кульчинському.

Очевидець і літописець, повідомляв, що «було вжито усіх заходів щодо наведення порядку на кордонах ісламу та інших потреб воєнної кампанії» (*ahvâl-i nizâm-ı serhadd-i İslâmiyye ve levâzımât-ı sâ'ire-i seferiyye bi't- tamâm görilüp*).¹ Дійсно, османці проводили розвідку та підготовку майбутнього театру бойових дій. У березні якийсь Алі Ага з Буджаку (Ак-Кермана?) із загоном у 150 буджацьких татар та 50 українських козаків їздив від Дністра до р. Синюхи, щоби визначити маршрут та місця зупинок для османського війська у поході на Чигирин.² У квітні, ще до виступу османського війська у похід, на Дністрі вже зводився міст для переправи.³ У зв'язку з воєнними приготуваннями зацікавлення османських військових укріпленнями на майбутньому театрі бойових дій не викликає запитань. а лише свідчить про звичну ретельність підготовки та планування походу.⁴

Скоріше за все такий документ був підготовлений гетьманськими канцеляристами. Справді, аналогічний список був виконаний дещо раніше, поміж 1654 та 1656 рр., для московського царя Олексія Михайловича. До нього внесено 324 укріплених («городов» та «городков») та неукріплених («мест» та «местечек») поселень з тодішніх сімнадцяти полків по обидва береги Дніпра.⁵ Козаки перебували на території Османської імперії. У цьому зв'язку можна згадати про оточення Юрія Хмельницького. У його почті під час Чигиринських кампаній згадується «резидент,» як називався постійний представник гетьмана Петра Дорошенка у Стамбулі.⁶ Усі підлеглі Османам держави були зобов'язані тримати у Стамбулі свого представника (по-османськи він звався «капи-кетгюдаси»).

Що реєстр було виконано з допомогою та навіть у присутності якогось українського канцеляриста, переконує старанність та ретельність записів, адже османський писар міг записати назви лише на слух і зробив це доволі точно і послідовно.

Міста-фортеці позначені у реєстрі двома термінами *кал'а* і *паланка*. Слово арабського походження *кал'а* (*qal'a*) означало фортецю і поширювалося також на міста з огляду на звичайну наявність в них укріплень. Словник османської мови Францішка Менінського (1623-1698, француз на польській та австрійській службі) тлумачить цей термін латиною як *arx* (укріплення, цитадель), *castellum* (фортеця), *urbs* (місто).⁷ Термін *паланка* (грецького чи угорського походження) означав у тому ж словнику невелике укріплення, окремий форт або ж поселення, обнесене валом та/або дерев'яним палісадом/частоколом (*castello circondato di palizzate*), «простий

¹ Там само, с. 699.

² Матеріали допитів полонених учасників цієї розвідки див.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Том 13 (1677-1678) СПб, 1885. Док. 127 (стб. 554 – 555), 128 (стб. 558-559)б 130 (стб. 568-572)

³ Там само, док. № 132 (стб. 581)

⁴ Докладно про османські заходи приготування до воєнних кампаній див.: Murphey R. Ottoman Warfare, 1500-1700. Rutgers University Press, 1999. 278 p.

⁵ Белокуров С.А. «1654-1656 гг. Перечень городов, городков, мест и местечек в Черкасских полках» ЧОИДР, 1905, Т. 2, с. 28-31. Скидається, терміни «города» та «городки» стосувалися укріплених міст та містечок.

⁶ Ним був Коваленко, колишній кальницький полковник. – Там само, док. №47 (стб. 191), 137 (стб. 601-2).

⁷ Francisci a Mesgnien Meninski Lexici arabico-persico-turxici... Tomus 3. S.l., s.d. p. 1041.

замок» (*zatek podly*).¹ Обидва слова зберегли своє значення в османській мові і надалі.²

У реєстрі є два заголовки стосовно Паволоцького та Білоцерковського полків, які повідомляють, що за укріпленнями якимось чином рахувалися якісь села (тур. *köy*). Ці записи демонструють, що фортеці та паланки відрізнялися від сіл.

Залишається з'ясувати реальний зміст термінів *кал'а* та *паланка*, що позначали укріплення?

На щастя, чимало з фортець пропонованого реєстру можна побачити очима сучасника. У записках Павла Алепського про подорож Антиохійського патріарха Макарія у Москву 1652-1659 рр. занотовано кожну зупинку патріарха по дорозі. Щоправда термінологія, якої тримався автор опису, не завжди послідовна та зрозуміла. Так, деякі міста називаються містечками. Крім того, незрозуміло, що в дійсності могли означати слова про «міцний дерев'яний вал,» адже це могло означати або вал, насипаний на зрубному каркасі,³ або власне товсту подвійну стіну, заповнену всередині землею⁴ – так звану «начинену стіну» (*dolma duvari*).⁵ Але занотовані деталі говорять самі за себе. Враховуючи тільки, що список цього твору, який зберігається у Києві, надто скорочений (в ньому майже повністю пропущено опис шляху по Правобережжю),⁶ для даної вибірки було використано польський переклад фрагменту однієї з просторих версій, що стосується саме України⁷.

Рашков: дуже велике місто, замок посередині, що оточений дерев'яним валом та гарматами (с. 18)

Димитрашковка: містечко/місто, розташоване на горі, є мури і брама, гарнізон, відзначено достойників міста (с. 19), дерев'яна цитадель, міст (с. 28).

М'ясковка: торговельне містечко, дерев'яні оборонні вали та замок, дві церкви (с. 28).

Жабокрич: укріплене містечко з дерев'яним замком, дві церкви (с. 28).

Ободовка: більше і ладне за інші містечко/місто з дуже великою і високою твердиною, в'їзд по мосту через воду, дві дерев'яні церкви (с. 29).

Балановка: велике місто з дерев'яним замком, оточене валами і ровами, є брама, забезпечене гарматами (с. 30).

Сомовка: укріплене селище з трьох частин, кожна з яких має три оборонні вали і рови, церква (с. 30).

¹ Franciscus Mesgnien/Meninski. Thesaurus linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae. T. I. Vienna, 1680, p. 883

² Redhouse J.W. Turkish and English Lexicon. 2nd edition. Istanbul, 1890, p. 435 (паланка: земляне укріплення, редут), p. 1469 (кал'а: замок, фортеця)

³ Османський хроніст і учасник Чигиринського походу 1678 р. Финдиклили Сілягдар Мегмед Ага в одному місці пише про «вал (*sedd*), зі складених дерев'яних колод, засипаних землею» (*ağaçdan çatılmış toprak dolma bir sedd*) – цит. за: Türkal, N. K. Silahdar Findıklılı Mehmed Ağa. Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/ 1654-Şubat 1695) (Tahlil ve metin): Doktora Tezi. İstanbul, Marmara Üniversitesi, 2012, s. 721.

⁴ «Огорожений перев'язями з сосни, заповненими усередині землею» (*Ak çam ağacından içi toprak dolma çatmalarıyla uarup*) – Там само, с. 710.

⁵ Murphy R. Ottoman warfare, 1500-1700. P. 113

⁶ Див. нещодавнє видання списку: «Путешествие патриарха Антиохийского Макария». Киевский список рукописи Павла Алеппского: Издание, перевод, комментарии, предисловие Ю.И.Петровой, под ред. В.С.Рыбалкина. Киев: Институт востоковедения им. А. Крымского, 2015. 268 с. Про недоліки перекладу див. мою рецензію в: Український історичний журнал, 2016, №1, с. 199-206.

⁷ Kowalska, M. Ukraina w połowie XVII w. w relacji arabskiego podróżnika Pawła, syna Makarego z Aleppo. Warszawa: PWN, 1986. 118 s.

Субарловка (Соболовка?): два укріплені замки з високими валами та глибокими ровами, три церкви, озеро (с.30).

Мочулки: укріплення на пагорбі, оточене двома валами і ставками, дві церкви (с. 30).

Степановка: три укріплення з церквою у кожному (с. 30).

Яновець (Янов): укріплене містечко з церквою (с. 31).

Бузовка (Обозовка): добре укріплене містечко, прегарна церква, навколо стави і млини (с. 31-32).

Орадовка: город, дерев'яний замок, велика дерев'яна церква з 5 куполами (с. 32).

Умань: велике місто з трьома окремими твердинями, одна з них дуже велика, оточена ровами, є вежі, гармати, дев'ять церков включно з великою церквою з критими бляхою куполами, високі і гарні будинки (с. 33-34).

Красная (Краснополка): укріплення та цитадель, церква (с. 35).

Маньковка: «великий город» з потрійним укріпленням і трьома цитаделями, оточений чотирма ставками, чотири церкви (с.35-36).

Буки: «велике місто» з укріпленням та замком на уступі пагорба, став, три церкви і четверта будується (с. 38)

Лищаневка (Лисянка): «велике укріплене місто» в оточенні води і садків, чотири церкви і монастир, купол церкви критий бляхою (с. 39).

Триполья: сильна і неприступна фортеця на вершині гори, дві стіни і два рови, дві церкви (с. 46).

Тульчин: місто із замком, гарматами (с. 47).

Обухов: «укріплене торгове містечко», дві церкви (с. 48).

Васильків: неприступне місто на вершині гори, три частини з замками, три церкви (с. 48-49).

Бровари: «невелике торгове містечко», одна церква (с. 79)

Гоголів: велике укріплене місто, замок і два наповнені водою рови, дві церкви (с. 79)

На підставі цієї вибірки з 24 поселень можна з впевненістю уважати, що термін «паланка» в османському реєстрі означав саме укріплення. Термін *кал'а*, який перекладається як «місто» та «фортеця», був зарезервований в османському реєстрі лише для полкових центрів, і не вказував на розмір чи тип фортифікації.

Таким чином, пропонований османський реєстр не лише перераховує укріплені міста та містечка у правобережних козацьких полках, але й засвідчує урбаністичний характер багатьох населених пунктів.

Список фортець і паланок України за османським реєстром 1678 р.

[Тут] показуються фортеці, паланки й полки країни України, що знаходяться по сей бік річки Дніпро

Фортеця Чегрин, Крилов (від Чегрина за вісім годин), Вороновка (від Чегрина за вісім годин), Бужин (від Чегрина за шість годин), Боровічен (від Чегрина за шість годин), Капітановка (від Чегрина за вісім годин), Суботов (від Чегрина за дві години), Медведовка (від Чегрина за шість годин), Жаботин (від Чегрина за десять годин), Борки (від Чегрина за вісім годин), Камянка (від Чегрина за десять годин), Оловятин (від Чегрина за дванадцять годин), Сміла (від Чегрина за шістнадцять годин), Бакли (від Чегрина за вісімнадцять годин), Орловча (від Чегрина за двадцять годин),

Паланки на тому боці річки Дніпро, що підлягають фортеці Чегрин

Веремійовка, Зовнин, Гавростин, Боромля, Лукомля, Чегрин Дуброва, Городище, Лясовка, Керменчук, Кишенька, Переволочна, Манджаліївка, Хведорівка, Остап'є, Говтва.

Паланки, що підлягають фортеці та полковнику Черкас

Фортеця Черкас Керман, Мовшина (від Черкас за шість годин), Блазур (від Черкас за шість годин), Лясков (від Черкас за чотири години), Годали (від Черкас за шість годин), Талдики (від Черкас за шість годин), Вергуни (від Черкас за чотири години), Степанки (від Черкас за чотири години)

Паланки по той бік Дніпра, що підлягають фортеці Черкас

Богоскова, Слободка, Чехова, Люботоша, Кропивна, Ірклі.

Паланки по цей бік Дніпра, що підлягають фортеці та полковнику Канева

Фортеця Канев, Межиріч, Міхаловка, Масловка, Трахтеміров, Іржавича, Стайки, Триполья, Яблонов, Ржищів.

Паланки по той бік Дніпра, що підлягають фортеці Канев

Домонтов, Пшенична, Бовнюв, Прохори.

Паланки, що підлягають фортеці Торговиця

Фортеця Торговиця, Нерубайка, Капустина Долина, Неберібіс, Кальніболота, Уліховач, Тальное, Мошоров, Кошинці.

Паланки, що підлягають фортеці та полковнику Умані

Фортеця Умань, Орадівка, Христановка, Кублич, Івангород, Яновець, Субаловка, Жатковці, Мочулки, Скибинці, Губник, Чайковка, Гайсин, Онча, Кисляк, Вербич, Монастирище, Каратовка, Чубилов, Княжа Криниця, Бусовка, Кованлія, Бузовка, Лищаневка, Чамарманіка, Романовка, Маньковка, Бука, Шавулиха, Камянка, Іванка, Бабані, Зубриці, Бісаровка, Кіраджоновка, Сушковка, Тішковка, Чачаловка, Раковець, Хмаровка, Саврань, Степановка, Кочубійовка.

Паланки, що підлягають фортеці та полковнику Кальника

Фортеця Кальник, Дашов, Рахни, Бондури, Куна, Городок, Лавухи, Душка, Терлиця, Севастьяновка, Болобановка, Юшковці, Оратов, Животов, Бабин, Парійовка, Лїпхи (Липці?), Чернавка, Липовець, Жорнище, Пісочин, Войтовці, Убовдняя (Бовдня?), Немров (Неміров?), Комаров, Виниця, Старажавка, Хмільник, Владовка, Ховщина, Костянтинов, Новий Летичов, Літин, Йовче, Селище, Микулинці, Піріловка, Сокишка, Потош, Джужов, Кусановка, Синява, Синявка, Пилявці, Камяногорка,

Паланки, що підлягають фортеці Паволоч та її полковнику, у яких, на додачу до їхніх сіл, нині перебуває населення

Фортеця Паволоч, Турчиха, Володарка, Антонов, Салазановка, Сквиря, Погребище, Борчоховка, Човников, Баліловка, П'ятихов, Тетіїв, Животов, Махновка, Бердичов, Бистрик, Лашчин, Кодня, П'ятка, Сладовище, Котельная, Троянов, Влисков, Житомир, Ходорков, Борошилов, Тодоровка, Водвит'є, Курнин, Білополе, Ружин, Черешня.

Паланки, які підлягають фортеці та полковнику Білої Церкви, і нині, на додачу до їхніх сіл, вони перебувають посеред ласького племені

Фортеця Біла Церква, Вольшанка, Санавка, Рокитна, Ковшувата, Настаска, Боярка, Ставище, Триліси, Фастов, Матовиловка, Макаров, Ніщов, Ковжов, Кочуров, Радомишль, Віршовка, Черняхов, Хоростишов, Вила, Дідовчина, Черногородка, Сініца, Лясавичі.

Паланки, що нині підлягають фортеці та полковнику Брацлава

Фортеця Брацлав, Тульчин, Кірносівка, Тімоновка, Клебань, Сарапановка, Конайче, Соколовка, Китайгород, Ільшовка, Білоусівка, Михайлівка, Василювка, Мачуха, Іскровці, Райгород, Тарканівка, Бондоровка, Каташин, Куреньовка Мазківка, Вербка, Чечельник, Пашкань, Казавчин, Осійовка, Устя, Кириївка, Сомівка, Бершадь, Баланівка, Ободівка, Тростянець, Рашков, Дмитрашківка, Мамниця, Дністровая, Кушанце, Соколовка, Ямполь, Буша, Істине, М'ясківка, Комаргород, Мурафа, Копистрин, Станіслав, Бараїлов, Красная, Спихов, Силнице, Жабокрич, Печара, Соколець, Голодовка, Босаков, Іскья, Захарасівка, Киршкінці, Бортники.

Паланки, що підлягають фортеці та полковнику Могилова

Фортеця Могілов, Яруга, Біли, Ушиця, Храпчийов, Куча, Ольховач, Калус, Жван, Лядава, Сарабарія, Озаринці, Копайгородок, Ловчинець, Куриловці, Кирчанівка, Сугакіч, Шаргород.

Паланки, що підлягають фортеці та полковнику Кийова, нині у московських руках, що по цьому боці Дніпра.

Фортеця Кийова, Обухов, Васильков, Мотовиловка, Чирногородка, Димер, Бороданька Макаров Іваньков Кухарі, Чайківка Ворсівка Городище Радомишль, Савров, Савров Новий, Лесники, Базар, Карастятічі, Новиринськ, Чорнобиль, Овручов, Мозир, Горностаїполе, Народичі, Довмантов, Копачов, Нашукаров.

Паланки на тому боці Дніпра, що підлягають Кийовій

Бровари, Гоголов, Заворичі, Бобровиця, Кобишча, Носівка, Козелець, Семиполки, Остров, Курпиловка, Вовчков, Моравско.

ПІСЛЯМОВА

Збірник доповідей конференції є черговою спробою українських та закордонних істориків, філологів, богословів, філософів і релігієзнавців проаналізувати документи, канонічні підстави та спонукальні мотиви, які призвели до захоплення Київської митрополії Московською патріархією у 1686 році.

Зокрема науковці:

- довели факти хибного витлумачення владними структурами Московії ключових документів, пов'язаних зі зміною юрисдикції Київської митрополії, на основі чого згодом будувалася стратегія її рейдерського захоплення (Л.Звонська, Є.Чернухін);

- вказали на грубе порушення Московською патріархією низки канонічних правил та усталених традицій, а також власних зобов'язань щодо статусу, прав і свобод кліриків Київської митрополії (К.Ветошніков, О.Кульчинський, В.Лур'є, О.Солдатов);

- дали характеристику політичній ситуації, що склалася у другій половині XVII ст. в Україні та її впливу на внутрішньоцерковну боротьбу, що закінчилася перемогою в Київській митрополії промосковського угруповання (Є.Нікольський, О.Саган, О.Шевченко);

- охарактеризували роль окремих особистостей у розвитку православ'я в Україні та інтерпретації в історіографії питання зміни юрисдикції Київської митрополії (Єпископ Кирило Михайлюк, В.Ченцова, В.Ластовський);

- змодельювали історичні та канонічні особливості формування в Україні спадкової монархії європейського типу (Т.Євсєєва, Т.Чухліб);

- окреслили контури України у другій половині XVII ст. та цілеспрямовану і перманентну політику нищення українських церковних реліквій (О.Галенко, С.Кот).

Такий комплексний експертний аналіз дозволяє обґрунтовано говорити про факт рейдерського захоплення з боку Московської патріархії Київської митрополії Константинопольського патріархату. Це захоплення призвело до: цілеспрямованого і послідовного нищення особливостей інституційно-богословського розвитку православ'я в Україні; втрати унікальних церковно-мистецьких традицій та реліквій; зміни статусу та територіального виміру Київської митрополії.

Наукове видання

Збірник доповідей наукової конференції

**Юрисдикційний статус
Київської православної митрополії у 1686 році:
богослів'я, канонічне право
та культурно-історичний контекст**

За загальною редакцією професора Олександра Сагана

Матеріали подані в авторській редакції

Handwritten text at the top of the page, likely a title or header, possibly in a Gothic or similar medieval script.

Handwritten title in the center of the page, possibly in gold leaf or a large, ornate script.

Main body of handwritten text in a medieval script, covering most of the page. The text is dense and appears to be a formal document or a religious text.

Handwritten signature or name in a decorative box.

Handwritten text, possibly a name or a title, written in a cursive script.

Handwritten text on the left side of the circular area, possibly a list or a set of instructions.

Handwritten text on the right side of the circular area, possibly a list or a set of instructions.